

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Αιτίες φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής στην Ελλάδα: η
άποψη των α) εφοριακών, β) λογιστών, γ) επιχειρηματιών
του νομού Καρδίτσας.**

Γεωργία Νταρακλίτση

Επιβλέπων: Μιχαήλ Διακομηχάλης
Καθηγητής

Πρέβεζα, Μάιος, 2023

**Causes of tax evasion and avoidance in Greece: the opinion
of a) tax officials, b) accountants, c) businessmen of Karditsa
prefecture.**

Εγκρίθηκε από τριμελή εξεταστική επιτροπή

Πρέβεζα, 11/05/2023

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1. Επιβλέπων καθηγητής

Μιχαήλ Διακομηγάλης

Καθηγητής

2. Μέλος επιτροπής

Τσιλιγιάννη Κωνσταντίνα

Ε.ΔΙ.Π.

3. Μέλος επιτροπής

Παπιάς Θεόδωρος

Ε.ΔΙ.Π

© Νταρακλίτση, Γεωργία, 2023.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δήλωση μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία είναι εξ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

Νταρακλίτση, Γεωργία

Ευχαριστίες

Ξεκινώντας θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους αυτούς που με στήριξαν και με βοήθησαν στην ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας. Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Μιχαήλ Διακομηχάλη, για την ουσιαστική καθοδήγησή του και την αμέριστη βοήθεια του καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης και ολοκλήρωσης της εργασίας μου. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω των σύλλογο Λογιστών Καρδίτσας για τα στοιχεία που μου παρείχαν, καθώς και τους συμμετέχοντες στην έρευνα λογιστές, εφοριακούς και επιχειρηματίες του Ν. Καρδίτσας, χωρίς τη πολύτιμη συμμετοχή τους η παρούσα έρευνα δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί. Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την υπομονή και την πίστη που υπέδειξαν, καθόλα αυτά τα έτη της φοίτησής μου.

Περίληψη

Το ζήτημα της φοροαποφυγής και της φοροδιαφυγής αποτελεί ένα διαχρονικό φαινόμενο της ελληνικής κοινωνίας. Από τους κυριότερους παράγοντες της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα είναι η ιστορική δυσπιστία μεταξύ του ελληνικού κράτους και των πολιτών του. Το χαμηλό φορολογικό ηθικό (δυσπιστία στους δημόσιους θεσμούς) εξακολουθεί να αποτελεί σημαντική αιτία για την αδυναμία των δημοσιονομικών αρχών να επιτύχουν τους προβλεπόμενους στόχους φορολογικών εσόδων. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την έντονη γραφειοκρατία, τη δυσλειτουργία του κρατικού μηχανισμού και τα κενά και τις ανισότητες των φορολογικών νόμων και ρυθμίσεων, ωθούν πολλούς πολίτες σε πρακτικές αποφυγής των φορολογικών τους υποχρεώσεων. Τα ζητήματα αυτά, που σχετίζονται με την φοροδιαφυγή και την παραοικονομία στην Ελλάδα και παγκοσμίως, εξετάζονται από την παρούσα μελέτη, με στόχο να διερευνηθούν οι αιτίες των φαινομένων αυτών. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, πραγματοποιείται θεωρητική μελέτη και έρευνα, όπου εξετάζονται οι απόψεις των εφοριακών, λογιστών και επιχειρηματιών του Νομού Καρδίτσας σχετικά με τα φαινόμενα παραοικονομίας και φοροδιαφυγής.

Λέξεις-κλειδιά: παραοικονομία, φοροδιαφυγή, φοροαποφυγή, φορολογικό σύστημα

Abstract

The issue of tax avoidance and tax evasion is a perennial phenomenon of Greek society. One of the main factors of tax evasion in Greece is the historical mistrust between the Greek state and its citizens. Low tax morale (distrust in public institutions) continues to be a major cause of fiscal authorities' inability to meet projected tax revenue targets. This fact combined with the intense bureaucracy, the malfunctioning of the state apparatus and the loopholes and inequities of the tax laws and regulations, push many citizens to practices of avoiding their tax obligations. These issues, related to tax evasion and the shadow economy in Greece and worldwide, are examined by the present study, with the aim of investigating the causes of these phenomena. In order to achieve this goal, a theoretical study and research is carried out, where the opinions of tax officials, accountants and businessmen of Karditsa regarding the phenomena of the shadow economy and tax evasion are examined.

Keywords: *underground economy, tax evasion, tax avoidance, tax system*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες	vi
Περίληψη.....	vii
Abstract	viii
Εισαγωγή.....	1
1. Το φαινόμενο της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας.....	3
1.1 Εννοιολογικό πλαίσιο	3
1.2 Θεσμικό και Νομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για θέματα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής	6
1.2.1 Θεσμικό Πλαίσιο	6
1.2.2 Νομικό Πλαίσιο.....	9
2. Το φαινόμενο της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας στην Ελλάδα.....	16
2.1 Βιβλιογραφική επισκόπηση	16
2.2 Μέγεθος και καθοριστικοί παράγοντες της παραοικονομίας στην Ελλάδα	22
2.3 Καθοριστικοί παράγοντες της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα	26
2.4 Φορολογική συμπεριφορά, Φορολογική συμμόρφωση και Φορολογική ηθική	29
2.5 Η προοπτική μιας φορολογικής μεταρρύθμισης κατά της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας.....	34
2.6 Προτάσεις για τον έλεγχο της φοροδιαφυγής.....	42
3. Μεθοδολογία Έρευνας	48
3.1 Σκοπός	48
3.2 Ερευνητική προσέγγιση	48
3.3 Εργαλείο συλλογής δεδομένων	49
3.4 Δείγμα της έρευνας.....	51
3.4.1 Απόψεις λογιστών Νομού Καρδίτσας.....	52
3.4.2 Απόψεις εφοριακών Νομού Καρδίτσας	57
3.4.3 Απόψεις επιχειρηματιών Νομού Καρδίτσας	62
3.5 Διεξαγωγή της έρευνας.....	67
3.6 Σύγκριση αποτελεσμάτων.....	68
4. Συζήτηση -Συμπεράσματα.....	71
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	76

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ - ΣΧΗΜΑΤΩΝ

Πίνακας 2. 1 Το μέγεθος της παραοικονομίας σε επιλεγμένες χώρες του ΟΟΣΑ	23
Σχήμα 2. 1 Σχήμα 1 Επίπεδα παραοικονομίας στην Ελλάδα και η αύξηση του ΑΕΠ, 2003-2015	24
Σχήμα 2. 2 Το βασικό νομικό πλαίσιο του φορολογικού συστήματος στην Ελλάδα (Varotsis & Katerelos, 2020)	40

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 3. 1 Κριτήριο Έλλειψη παιδείας - Λογιστές.....	52
Γράφημα 3. 2 κριτήριο της πολυπλοκότητας της Νομοθεσίας - Λογιστές	53
Γράφημα 3. 3 κριτήριο της αδιαφάνειας στη διαχείριση δημοσίων εσόδων - Λογιστές.....	53
Γράφημα 3. 4 κριτήριο της ατιμωρησίας- Λογιστές	54
Γράφημα 3. 5 κριτήριο της υπερβολικής φορολόγησης- Λογιστές.....	55
Γράφημα 3. 6 Βαρύτητα κριτηρίων - Λογιστές.....	56
Γράφημα 3. 7 Βαρύτητα υποκριτηρίων - Λογιστές.....	56
Γράφημα 3. 8 κριτήριο έλλειψης παιδείας -Εφοριακοί.....	57
Γράφημα 3. 9 κριτήριο πολυπλοκότητα της νομοθεσίας-Εφοριακοί.....	58
Γράφημα 3. 10 κριτήριο αδιαφάνεια στη διαχείριση δημοσίων εσόδων-Εφοριακοί.....	58
Γράφημα 3. 11 κριτήριο Ατιμωρησία - Εφοριακοί.....	59
Γράφημα 3. 12 Αιτία υπερβολικής φορολόγησης -Εφοριακοί.....	60
Γράφημα 3. 13.....	60
Γράφημα 3. 14 βαρύτητα των υποκριτηρίων -Εφοριακοί.....	61
Γράφημα 3. 15 έλλειψη παιδείας - Επιχειρηματίες.....	62
Γράφημα 3. 16 πολυπλοκότητα της Νομοθεσίας - Επιχειρηματίες	63
Γράφημα 3. 17 αδιαφάνεια στη διαχείριση δημοσίων εσόδων - Επιχειρηματίες.....	64
Γράφημα 3. 18 κριτήριο Ατιμωρησία- Επιχειρηματίες.....	65
Γράφημα 3. 19 Κριτήριο υπερβολική φορολόγηση - Επιχειρηματίες.....	65
Γράφημα 3. 20 Βαρύτητα κριτηρίων - Επιχειρηματίες.....	66
Γράφημα 3. 21 Βαρύτητα υποκριτηρίων- Επιχειρηματίες.....	67

Εισαγωγή

Μία από τις σημαντικότερες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα εθνικά φορολογικά συστήματα είναι το πρόβλημα της φορολόγησης των «μη δηλωθέντων οικονομικών δραστηριοτήτων», των «ανεπίσημων οικονομικών δραστηριοτήτων», της «άτυπης οικονομίας», της «υπόγειας ή σκιώδους οικονομίας», της «παραοικονομίας». Οι όροι αυτοί αναφέρονται σε εγκληματικές δραστηριότητες, όπως πωλήσεις ναρκωτικών, λαθρεμπόριο, τυχερά παιχνίδια και άλλες παράνομες επιχειρήσεις, καθώς και νομικές συναλλαγές που διεξάγονται κυρίως σε μετρητά και δεν αναφέρονται σε φορολογικές ή άλλες αρμόδιες αρχές.

Η έκρηξη του ελεύθερου εμπορίου σε ολόκληρο τον κόσμο διευκολύνει τις διεθνείς δραστηριότητες της παραοικονομίας και απαιτεί πιο στρατηγικές παγκόσμιες πολιτικές επιβολής του νόμου για την καταπολέμησή τους. Οι εκτιμήσεις δείχνουν ότι το εύρος της παραοικονομίας/μη αναφερόμενης οικονομικής δραστηριότητας κυμαίνεται από 8-10% του ΑΕΠ σε ορισμένες χώρες του ΟΟΣΑ (Schneider, Buehn & Montenegro, 2010).

Γενικά, η φοροδιαφυγή και η παραοικονομία είναι ένα διαχρονικό φαινόμενο που επηρεάζει όλες τις χώρες. Σύμφωνα με έρευνα του Vousinas (2017), η Ελλάδα συγκαταλέγεται στις χώρες με το υψηλότερο ποσοστό φοροδιαφυγής, παρά τους κανονισμούς και τους θεσμούς που θέτει η Ευρωπαϊκή Ένωση, και το γεγονός αυτό δημιουργεί ελλείμματα στον δημοσιονομικό τομέα της Ελλάδας. Η παραοικονομία, θεωρείται ως μία από τις κύριες αρνητικές επιπτώσεις που απορρέουν από σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας. Ανεξάρτητα από το πόσο μικρή ή μεγάλη μπορεί να είναι στην πραγματικότητα η παραοικονομία, έχει σημαντικές επιπτώσεις στη δημόσια πολιτική (Torgler & Schneider, 2009).

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εξετασθεί το φαινόμενο της φοροδιαφυγής, της φοροαποφυγής και της παραοικονομίας γενικά και πιο συγκεκριμένα στην Ελλάδα. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού, διερευνάται η άποψη των εφοριακών, λογιστών και επιχειρηματιών του Νομού Καρδίτσας. Για την επίτευξη του παραπάνω σκοπού, διενεργείται έρευνα ποσοτικού χαρακτήρα με συνολικό δείγμα 80 συμμετεχόντων και συγκεκριμένα 30 λογιστές, 20 εφοριακοί και 30 επιχειρηματίες.

Η εργασία αποτελείται από δύο μέρη, το θεωρητικό και το ερευνητικό. Στο θεωρητικό μέρος, μελετάται αρχικά το φαινόμενο της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας διεθνώς. Προσεγγίζονται εννοιολογικά οι παραπάνω όροι και εν συνεχεία, παρουσιάζεται το θεσμικό και νομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για θέματα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής.

Το δεύτερο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους, εστιάζει στο φαινόμενο της παραοικονομίας και φοροδιαφυγής στην Ελλάδα. Αρχικά, πραγματοποιείται μια βιβλιογραφική επισκόπηση, ελληνικών και ξένων ερευνών και μελετών σε σχέση με το υπό διερεύνηση θέμα. Κατόπιν, εξετάζεται το μέγεθος και οι καθοριστικοί παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα. Εν συνεχεία, αναλύεται το ζήτημα της φορολογικής συμπεριφοράς, της φορολογικής συμμόρφωσης και φορολογικής ηθικής, ως στοιχεία καθοριστικής σημασίας για τον μετριασμό των παραπάνω φαινομένων. Εξετάζεται έπειτα, η προοπτική μιας φορολογικής μεταρρύθμισης κατά της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας και παρουσιάζονται ορισμένες προτάσεις για τον έλεγχο της φοροδιαφυγής, σύμφωνα με καλές πρακτικές άλλων χωρών και τα αποτελέσματα διεθνών ερευνών.

Το θεωρητικό μέρος ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη που έχει προηγηθεί και ακολουθεί το ερευνητικό μέρος.

Στο ερευνητικό μέρος, γίνεται η στατιστική ανάλυση των απαντήσεων που δόθηκαν από τον πληθυσμό της έρευνας και τέλος εμφανίζονται τα αποτελέσματα της παραπάνω ανάλυσης.

1. Το φαινόμενο της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας

1.1 Εννοιολογικό πλαίσιο

Η οικονομική διαφθορά, η φοροδιαφυγή και η παραοικονομία είναι καταστροφικές δραστηριότητες, οι οποίες υπονομεύουν τη δημοκρατική διακυβέρνηση και το κράτος δικαίου και επηρεάζουν αρνητικά την οικονομική ανάπτυξη. Συνοπτικά, η διαφθορά ορίζεται ως «κατάχρηση της εξουσίας που έχει ανατεθεί για ιδιωτικό όφελος» (Larkin, 2016).

Η περισσότερη βιβλιογραφία για την οικονομική διαφθορά επικεντρώνεται στη δωροδοκία ή στο ιδιωτικό κέρδος. Αυτό το ιδιωτικό κέρδος το λαμβάνουν οι επιχειρηματίες, προκειμένου να αποφύγουν τη φορολογία ή να κερδίσουν δημόσιες συμβάσεις. Διάφορες μελέτες έχουν δείξει ότι η διαφθορά επηρεάζει αρνητικά τις επιχειρηματικές και οικονομικές εξελίξεις (Djankov, La Porta, Lopez-de-Silanes & Shleifer, 2002; Dreher & Schneider, 2006; Sahakyan & Stiegert, 2014).

Σε σύγκριση με τη διαφθορά, η παραοικονομία (επίσης γνωστή ως «υπόγεια» ή «άτυπη» οικονομία) φαίνεται να είναι πιο περίπλοκο φαινόμενο. Σύμφωνα με τον Shelak (1997), η παραοικονομία περιλαμβάνει δραστηριότητες σε σχέση με παράνομα προϊόντα, εμπορικό καταναγκασμό, παράνομο τζόγο, συμβιβασμό, πρόσληψη παράνομων μεταναστών, διακίνηση ναρκωτικών, κρυφό εισόδημα και φορολογική απάτη. Προκειμένου να επιτευχθεί η καλύτερη μέτρηση των δραστηριοτήτων παραοικονομίας, οι Torgler and Schneider (2009) και Schneider και συνεργάτες (2010) επεσήμαναν ότι η παραοικονομία περιλαμβάνει όλη τη βασισμένη στην αγορά νόμιμη παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που αποκρύπτονται σκόπιμα από τις δημόσιες αρχές για τους ακόλουθους λόγους:

- 1) για την αποφυγή πληρωμής εισοδήματος, πρόσθετης αξίας ή άλλων φόρων
- 2) για την αποφυγή καταβολής εισφορών κοινωνικής ασφάλισης
- 3) για να αποφευχθεί η υποχρέωση τήρησης ορισμένων νόμιμων προτύπων της αγοράς εργασίας, όπως οι ελάχιστοι μισθοί, οι μέγιστες ώρες εργασίας, τα πρότυπα ασφαλείας κλπ.

4) για την αποφυγή συμμόρφωσης με ορισμένες διοικητικές διαδικασίες, όπως η συμπλήρωση στατιστικών ερωτηματολογίων ή άλλων διοικητικών εντύπων (Torgler & Schneider, 2009; Schneider, Buehn & Montenegro, 2010).

Σύμφωνα με την παραπάνω άποψη, η παραοικονομία έχει δύο βασικές συνιστώσες. Η πρώτη συνιστώσα, η οποία αντιπροσωπεύει μεγάλο μερίδιο της παραοικονομίας, είναι η αδήλωτη εργασία. Αναφέρεται στους μισθούς που δεν δηλώνουν οι εργαζόμενοι και οι επιχειρήσεις για την αποφυγή φόρων ή ρυθμίσεων της αγοράς εργασίας. Η δεύτερη συνιστώσα αφορά τις επιχειρήσεις που δηλώνουν μικρότερα εισοδήματα για να αποφύγουν μέρος της φορολογικής επιβάρυνσης (Ivanyna, Moumouras & Rangazas, 2010).

Αρκετές μελέτες έχουν συνδέσει την παραοικονομία με χαμηλή παραγωγικότητα και χαμηλή οικονομική ανάπτυξη (Kirchler, 2007). Τόσο η φοροδιαφυγή όσο και η παραοικονομία φαίνεται να έχουν ως κοινό σημείο την καταστρατήγηση των κανονισμών, την καταβολή φόρων και συνεπώς τα χαμηλότερα φορολογικά έσοδα, την αύξηση των δημοσίων δαπανών και την παρεμπόδιση της παραγωγικότητας και της ανάπτυξης.

Λόγω φοροαποφυγής και φοροδιαφυγής μπορεί να προκύψουν απώλειες φορολογικών εσόδων για διάφορους λόγους. Σε εθνικό επίπεδο, τα συνήθη φαινόμενα φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής είναι το μη δηλωμένο εισόδημα από εργασία ή από εγχώριες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Η διεθνής συνιστώσα της φοροαποφυγής και της φοροδιαφυγής περιλαμβάνει πρακτικές, όπως η χειραγώγηση των τιμών μεταβίβασης από πολυεθνικές εταιρείες ή η κατοχή χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων σε υπεράκτιους τραπεζικούς λογαριασμούς από ιδιώτες, με σκοπό την απόκρυψη εισοδήματος κεφαλαίου (Orviska & Hudson, 2003).

Η χάραξη της γραμμής μεταξύ της νόμιμης (αλλά ανεπιθύμητης) φοροαποφυγής και της παράνομης φοροδιαφυγής είναι μερικές φορές δύσκολη. Για την διάκριση αυτών των δύο φαινομένων, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η φοροαποφυγή περιλαμβάνει δραστηριότητες που εκμεταλλεύονται τα κενά στο φορολογικό σύστημα αλλά αντίκεινται στον σκοπό του νόμου, ενώ η φοροδιαφυγή περιγράφει παράνομες δραστηριότητες που ενέχουν στοιχεία απόκρυψης (Slemrod and Yitzaki, 2002). Από αυτή την άποψη, η μη δήλωση εισοδήματος, που χαρακτηρίζει τη παραοικονομία, θα χαρακτηριζόταν σαφώς ως φοροδιαφυγή. Αυτό θα ισχύει επίσης

για έσοδα από χρηματοοικονομικά περιουσιακά στοιχεία που διατηρούνται στο εξωτερικό και δεν αναφέρονται στις εγχώριες φορολογικές αρχές.

Η μετατόπιση του διεθνούς εισοδήματος από τις επιχειρήσεις μπορεί να περιλαμβάνει δραστηριότητες τόσο φοροαποφυγής όσο και φοροδιαφυγής. Για παράδειγμα, οι πολυεθνικές εταιρείες πρέπει να ορίσουν τιμές μεταφοράς για ενδοεταιρικές συναλλαγές προκειμένου να διαχωρίσουν τα κέρδη που παράγονται σε διαφορετικές χώρες. Θα υπάρχει πάντα κάποιο περιθώριο για επιλογές, τις οποίες οι επιχειρήσεις μπορούν να εκμεταλλευτούν για να μειώσουν τη φορολογική τους επιβάρυνση. Η χρήση αυτού του περιθωρίου δεν αποτελεί απαραίτητως παραβίαση του νόμου, έτσι ώστε αυτό να χαρακτηριστεί ως φοροαποφυγή (Fuest & Riedel, 2009). Ωστόσο, οι πρακτικές που περιλαμβάνουν κατάφωρες λανθασμένες τιμές ή πλαστές συναλλαγές προκειμένου να μειωθούν οι φορολογικές πληρωμές, θεωρούνται φοροδιαφυγή.

Ένας τεράστιος τομέας της παραοικονομίας που συνοδεύεται από υψηλά επίπεδα διαφθοράς, φοροδιαφυγής και άλλων οικονομικών και κοινωνικών παραμορφώσεων συνεχίζει να αποτελεί χαρακτηριστικό των οικονομιών πολλών κρατών, ως αποτέλεσμα μιας μακράς διαδικασίας πολιτικής και οικονομικής μετάβασης. Η εφαρμογή των οικονομικών μεταρρυθμίσεων στα αρχικά στάδια της οικονομικής μετάβασης στόχευε στην επιτυχή διαχείριση τριών οικονομικών θεμάτων:

- 1) απελευθέρωση των τιμών και του εμπορίου
- 2) οικονομική σταθεροποίηση και
- 3) οικονομικές και διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις.

Υποστηρίχθηκε σωστά ότι η απελευθέρωση των τιμών θα εξαλείψει τον κυβερνητικό έλεγχο των τιμών, η σταθεροποίηση θα επιβάλει μια πολιτική αυστηρού κρατικού προϋπολογισμού και η ιδιωτικοποίηση θα εξαλείψει τον άμεσο έλεγχο της κυβέρνησης στον πραγματικό τομέα της οικονομίας (Schneider, 2012). Αυτές οι αλλαγές ήταν αρκετές για να καταστρέψουν την οικονομία με βάση τον κεντρικό σχεδιασμό, αλλά δεν ήταν αρκετές για να μετατρέψουν την οικονομία σε μια καλά λειτουργούσα οικονομία της αγοράς. Πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι λανθασμένες μεταβατικές πολιτικές παράγουν «τον φαύλο κύκλο της παραοικονομίας» (Osmani, 2015).

Υπάρχουν τρεις πιθανές προοπτικές σχετικά με τον ρόλο της κυβέρνησης και της πολιτικής σε σχέση με την παραοικονομία.

1. Οι αγορές λειτουργούν αποτελεσματικά μόνες τους. Η κρατική παρέμβαση θα οδηγούσε μόνο σε αναποτελεσματικότητα και δυσλειτουργία.
2. Η άτυπη οικονομία λειτουργεί εκτός κυβερνητικού ελέγχου, κυρίως επειδή όσοι συμμετέχουν επιθυμούν να αποφύγουν τη ρύθμιση και τη φορολογία.
3. Η άτυπη οικονομία είναι διαρκής και απαιτούνται κατάλληλοι κανονισμοί και πολιτικές (Schneider, 2012).

Το βασικό πρόβλημα σε πολλές χώρες σχετίζεται με το γεγονός ότι οι επιρροές της κυβέρνησης στις οικονομικές αγορές συνεχίζουν να επηρεάζουν και να προκαλούν στρεβλώσεις που έχουν ενθαρρύνει και τονώσει τον σκιώδη τομέα της οικονομίας με όλες τις αρνητικές συνέπειες. Στη συνέχεια, εξετάζεται το θεσμικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε θέματα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής και παρουσιάζεται το νομικό πλαίσιο της ΕΕ όσον αφορά τις δραστηριότητες της παραοικονομίας.

1.2 Θεσμικό και Νομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για θέματα οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής

1.2.1 Θεσμικό Πλαίσιο

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει δώσει ιδιαίτερη σημασία στο φαινόμενο της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας, εξετάζοντάς το ως ένα πρόσθετο μέσο αύξησης των δημόσιων εσόδων (OECD, 2017). Μελέτες έχουν δείξει ότι υπό ορισμένες συνθήκες μπορεί να υπάρξει απορρόφηση της παραοικονομίας από την επίσημη οικονομία (Bitzenis, Papadopoulos & Vlachos, 2013).

Από νομική άποψη, οι δραστηριότητες της παραοικονομίας εμπίπτουν σε διάφορους τομείς δικαίου. Η μη δήλωση εισοδήματος και η παρακράτηση έμμεσων φόρων αντιμετωπίζονται από τη φορολογική νομοθεσία, ενώ η αποφυγή των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης και άλλες κοινωνικές πτυχές της αδήλωτης εργασίας εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της εργατικής και κοινωνικής νομοθεσίας. Είναι πολύ πιθανό οι σκιώδεις οικονομικές δραστηριότητες να έχουν επίσης αντίκτυπο και

να ρυθμίζονται επίσης από άλλους τομείς δικαίου, όπως το μεταναστευτικό δίκαιο, όταν η αδήλωτη εργασία περιλαμβάνει την απασχόληση παράνομων μεταναστών, το ποινικό δίκαιο, το τελωνειακό δίκαιο, όταν ενσωματώνονται παράνομα εισαγόμενα αγαθά στην αλυσίδα παραγωγής, ακόμη και στο δημόσιο διοικητικό δίκαιο, όταν η παράνομη συμπεριφορά συνεπάγεται διοικητικές κυρώσεις που επιβάλλονται από τις δημόσιες αρχές (Olsen, Kang & Kirchler, 2018).

Η διαφθορά και η παραοικονομία εξετάζονται συχνά μαζί λόγω του αντίκτυπου που μπορεί να έχει η διαφθορά στη παραοικονομία. Ωστόσο, η διαφθορά και το εισόδημα που προέρχεται από αυτήν δεν μπορούν να συμπεριληφθούν στη παραοικονομία, καθώς η διαφθορά είναι μια εντελώς παράνομη δραστηριότητα και είναι αδύνατο να ενσωματωθεί στην επίσημη οικονομία (Cerioni, 2015).

Για να εξεταστεί το νομικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι τα θέματα που σχετίζονται με την παραοικονομία εμπίπτουν κατ' αρχήν στην αρμοδιότητα των κρατών μελών. Οι δύο κύριες νομικές πράξεις στις οποίες βασίζεται ολόκληρη η νομική δραστηριότητα της ΕΕ, είναι η Συνθήκη της ΕΕ (ΣΕΕ) και η Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ (ΣΛΕΕ). Οι Συνθήκες έχουν υποστεί εκτεταμένη αναθεώρηση από τη Συνθήκη της Λισαβόνας, η οποία ισχύει από την 1η Δεκεμβρίου 2009 (Bitzenis, Vlachos & Skiadas, 2016).

Σύμφωνα με την αναθεωρημένη ΣΕΕ, η ΕΕ έχει συντρέχουσα αρμοδιότητα με τα κράτη μέλη όσον αφορά θέματα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της εσωτερικής αγοράς (άρθρο 2 παρ. 3 και άρθρο 4 ΣΛΕΕ) ([φ](#)). Αυτό σημαίνει εν συντομία ότι τα κράτη μέλη μπορούν να θεσπίσουν νομοθεσία μόνο εάν η ΕΕ δεν έχει ασκήσει την εξουσία της. Τα ζητήματα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της εσωτερικής αγοράς είναι κυρίως ζητήματα που σχετίζονται με τις τέσσερις θεμελιώδεις ελευθερίες της ΕΕ, δηλαδή την ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίων και προσώπων (άρθρα 39, 43, 49 και 56 της Συνθήκης ΣΕΕ) (<https://eur-lex.europa.eu/>).

Ασκώντας τις αρμοδιότητές της, η ΕΕ θα πρέπει να σέβεται δύο από τις σημαντικότερες αρχές του ευρωπαϊκού δικαίου:

α) την αρχή της ανάθεσης, σύμφωνα με την οποία η Ένωση μπορεί να ενεργεί μόνο εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που της ανατίθενται από τις Συνθήκες,

β) την αρχή της επικουρικότητας, πράγμα που σημαίνει ότι η ΕΕ μπορεί να παρέμβει μόνο σε περίπτωση που είναι σε θέση να ενεργήσει πιο αποτελεσματικά από τα κράτη μέλη (Craig & De Búrca, 2020). Όσον αφορά γενικότερα ζητήματα οικονομικής πολιτικής, το άρθρο 5 της ΣΛΕΕ προβλέπει ότι «τα κράτη μέλη συντονίζουν τις οικονομικές τους πολιτικές εντός της Ένωσης. Για το σκοπό αυτό, το Συμβούλιο θεσπίζει μέτρα, ιδίως γενικές κατευθυντήριες γραμμές για αυτές τις πολιτικές» (<https://eur-lex.europa.eu>). Όσον αφορά τα θέματα κοινωνικής πολιτικής, το άρθρο 5 αναφέρει και πάλι ότι «η Ένωση λαμβάνει μέτρα για να εξασφαλίσει τον συντονισμό των πολιτικών απασχόλησης των κρατών μελών» και ότι «η Ένωση μπορεί να αναλάβει πρωτοβουλίες για να εξασφαλίσει τον συντονισμό των κοινωνικών πολιτικών των κρατών μελών» (<https://eur-lex.europa.eu>).

Λαμβάνοντας υπόψη αυτές τις γενικές διατάξεις, η ΣΛΕΕ περιλαμβάνει ορισμένες πιο εξειδικευμένες διατάξεις (άρθρα 110–115) όσον αφορά τη φορολογική πολιτική. Το άρθρο 110 της ΣΛΕΕ ζητά την κατάργηση των διακρίσεων όσον αφορά τη φορολόγηση προϊόντων άλλων κρατών μελών. Το άρθρο 113 της ΣΛΕΕ παρέχει μια νομική βάση για την εναρμόνιση της νομοθεσίας σχετικά με την έμμεση φορολογία, η οποία ωστόσο απαιτεί από το Συμβούλιο να αποφασίζει ομόφωνα μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή. Το άρθρο 114 της ΣΛΕΕ είναι μια γενική διάταξη για την εναρμόνιση της νομοθεσίας όσον αφορά την εσωτερική αγορά, χωρίς την απαίτηση ομοφωνίας, αλλά δεν εφαρμόζεται σε φορολογικές διατάξεις, σε εκείνες που αφορούν την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων ή σε αυτές που αφορούν τα δικαιώματα και τα συμφέροντα των εργαζομένων (Craig & De Búrca, 2020). Το άρθρο 115 της ΣΛΕΕ μπορεί να θεωρηθεί ως νομική βάση για νομοθετική δράση σχετικά με την προσέγγιση των διατάξεων για την άμεση φορολογία, αλλά και πάλι το Συμβούλιο αποφασίζει ομόφωνα, μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, και τα μέτρα αυτά πρέπει να έχουν άμεση σχέση με την εσωτερική αγορά (Craig & De Búrca, 2020).

Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 352 ΣΛΕ, το Συμβούλιο, αποφασίζοντας ομόφωνα μετά από πρόταση της Επιτροπής και αφού λάβει τη συγκατάθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, μπορεί να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την επίτευξη ενός από τους στόχους που ορίζονται στις Συνθήκες, εάν οι Συνθήκες αυτές δεν έχουν προβλέψει τις απαραίτητες εξουσίες (<https://eur-lex.europa.eu>). Αυτό είναι ένα γενικό άρθρο που

μπορεί επίσης να είναι χρήσιμο για την εισαγωγή νομοθεσίας σχετικής με την παραοικονομία. Όσον αφορά την αδήλωτη εργασία, το άρθρο 151 ΣΛΕΕ ορίζει ότι η Ένωση και τα κράτη μέλη «έχουν ως στόχο την προώθηση της απασχόλησης, τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας, (...) την κατάλληλη κοινωνική προστασία, (...) με στόχο τη διαρκή υψηλή απασχόληση και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού» (<https://eur-lex.europa.eu>). Επιπλέον, το άρθρο 153 ΣΛΕΕ απαριθμεί τους τομείς στους οποίους η Ένωση υποστηρίζει και συμπληρώνει τις δραστηριότητες των κρατών μελών, οι οποίες περιλαμβάνουν τις συνθήκες εργασίας, την ένταξη των ατόμων που αποκλείονται από την αγορά εργασίας και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού.

Αυτό που μπορεί να συναχθεί από αυτές τις διατάξεις είναι ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει περιορισμένες μόνο νομοθετικές εξουσίες όσον αφορά θέματα φορολογίας και κοινωνικής ασφάλισης, και ότι η ρύθμιση των φορολογικών συστημάτων και των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης αποτελεί ευθύνη των κρατών μελών. Ωστόσο, οι εξουσίες της ΕΕ γίνονται σημαντικές όταν οι ενέργειες των κρατών μελών αποτελούν εμπόδιο για τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, δηλαδή για την ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίων και προσώπων εντός της ΕΕ (Bitzenis et. al., 2016).

1.2.2 Νομικό Πλαίσιο

Το νομικό πλαίσιο της ΕΕ όσον αφορά τις δραστηριότητες της παραοικονομίας εστιάζει στην πρόληψη και εξάλειψη της φοροδιαφυγής, της αδήλωτης εργασίας και στις τελωνειακές και ποινικές ρυθμίσεις, αντίστοιχα.

- Διατάξεις για την πρόληψη και την εξάλειψη της φοροδιαφυγής

α) Ευρωπαϊκοί κανόνες σχετικά με τη φοροδιαφυγή στον τομέα της άμεσης φορολογίας.

Στόχος της ΕΕ όσον αφορά την πολιτική άμεσης φορολογίας είναι καταρχήν η εξάλειψη των άμεσων ή έμμεσων διακρίσεων μεταξύ των φορολογουμένων λόγω ιθαγένειας, καθώς και η άρση τυχόν αδικαιολόγητων περιορισμών στις τέσσερις ελευθερίες (Bitzenis et. al., 2016).

Ίσως το σημαντικότερο μέσο για την πρόληψη και την εξάλειψη της φοροδιαφυγής στον τομέα της φορολόγησης των φυσικών προσώπων ήταν μέχρι στιγμής η «Οδηγία για τις αποταμιεύσεις» (Οδηγία 2003/48/EK για τη φορολόγηση των εισοδημάτων από αποταμιεύσεις που λαμβάνονται με τη μορφή τόκων, <https://eur-lex.europa.eu>). Στόχος της οδηγίας είναι να αποτρέψει τις στρεβλώσεις στην κίνηση των κεφαλαίων και να επιτρέψει την αποτελεσματική φορολόγηση των τόκων που εισπράττουν φυσικά πρόσωπα σε κράτη μέλη άλλα από το κράτος μέλος διαμονής. Όλα τα κράτη μέλη θα πρέπει να ανταλλάσσουν αυτόματα πληροφορίες σχετικά με τις πληρωμές τόκων από χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς που είναι εγκατεστημένοι στην επικράτειά τους σε άτομα που κατοικούν σε άλλα κράτη μέλη (Bitzenis et. al., 2016).

Η οδηγία 2011/16 για τη διοικητική συνεργασία στον τομέα της φορολογίας είναι μια άλλη χρήσιμο εργαλείο για τη συνεργασία μεταξύ των εθνικών φορολογικών αρχών (Οδηγία 2011/16/ΕΕ για τη διοικητική συνεργασία στον τομέα της φορολογίας και την κατάργηση της οδηγίας 77/799/ΕΟΚ, <https://eur-lex.europa.eu>). Η οδηγία προβλέπει την ανταλλαγή πληροφοριών σε τρεις μορφές: 1) αυθόρμητη, 2) αυτόματη και 3) κατόπιν αιτήματος. Οι πληροφορίες που ανταλλάσσονται θα πρέπει να είναι «προβλεπόμενης σημασίας» για τη διοίκηση και την επιβολή της φορολογικής νομοθεσίας των κρατών μελών. Η οδηγία για τη διοικητική συνεργασία τροποποιήθηκε πρόσφατα με την οδηγία 2014/107/ΕΕ (Οδηγία 2014/107/ΕΕ που τροποποιεί την οδηγία 2011/16/ΕΕ όσον αφορά την υποχρεωτική αυτόματη ανταλλαγή πληροφοριών στον φορολογικό τομέα, <https://eur-lex.europa.eu>), η οποία επεκτείνει τη συνεργασία μεταξύ των φορολογικών αρχών στην αυτόματη ανταλλαγή πληροφοριών χρηματοοικονομικών λογαριασμών και καλύπτει κατηγορίες εισοδήματος που περιλαμβάνονται στην οδηγία για την αποταμίευση, καθώς και έσοδα από μερίσματα, ακαθάριστα έσοδα από την πώληση χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων και άλλα εισοδήματα κεφαλαίου.

Η Οδηγία μητρικών-θυγατρικών έχει επίσης τροποποιηθεί προκειμένου να διευκολυνθούν οι ενέργειες των εθνικών φορολογικών αρχών κατά της φορολογικής απάτης (Οδηγία 2011/96/ΕΕ σχετικά με το κοινό σύστημα φορολογίας που εφαρμόζεται στην περίπτωση μητρικών εταιρειών και θυγατρικών διαφορετικών κρατών μελών, <https://eur-lex.europa.eu>). Η οδηγία μητρικών-θυγατρικών διασφαλίζει ότι τα κέρδη που πραγματοποιούνται από διασυνοριακούς ομίλους δεν φορολογούνται διπλά και απαιτεί από τα κράτη μέλη να απαλλάσσουν από τη

φορολογία τα κέρδη που λαμβάνουν οι μητρικές εταιρείες από τις θυγατρικές τους σε άλλα κράτη μέλη. Μετά από μια πρόσφατη τροποποίηση, εισάγεται μια ρήτρα κατά των καταχρήσεων προκειμένου να επιτραπεί στα κράτη μέλη να αγνοούν τις τεχνητές ρυθμίσεις από εταιρείες που χρησιμοποιούνται για σκοπούς φοροαποφυγής, με άλλα λόγια, με μοναδικό σκοπό να απολαμβάνουν διπλή μη φορολόγηση (Οδηγία 2015/121/ ΕΕ για την τροποποίηση της οδηγίας 2011/96/ΕΕ σχετικά με το κοινό φορολογικό σύστημα που εφαρμόζεται στην περίπτωση μητρικών εταιρειών και θυγατρικών διαφορετικών κρατών μελών, <https://eur-lex.europa.eu>).

Όταν οι εθνικές φορολογικές αρχές προσπαθούν να εισπράξουν φόρους γενικά και να επιβάλουν διοικητικές αποφάσεις για κυρώσεις για φορολογικές υποθέσεις σε πολλαπλές δικαιοδοσίες, η οδηγία 2010/24/ΕΕ «σχετικά με την αμοιβαία συνδρομή για την είσπραξη απαιτήσεων που σχετίζονται με φόρους, δασμούς και άλλα μέτρα» παρέχει πολύτιμη βοήθεια (<https://eur-lex.europa.eu>). Η Οδηγία καλύπτει όλους τους φόρους και δασμούς κάθε είδους, καθώς και διοικητικές κυρώσεις, πρόστιμα, τέλη και προσαυξήσεις, αλλά δεν καλύπτει τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης. Εισάγει μια διαδικασία σύμφωνα με την οποία οι φορολογικές αρχές ενός κράτους μέλους μπορούν να ζητήσουν την εκτέλεση της απόφασής τους σε άλλο κράτος μέλος. Συνοδεύεται από εκτελεστικό κανονισμό.

Είναι προφανές ότι αυτές οι πρόσφατες νομικές εξελίξεις στοχεύουν τόσο στη διευκόλυνση των φορολογουμένων και των φορολογικών αρχών εντός της ΕΕ όσο και στην καταπολέμηση της φορολογικής απάτης. Η εξήγηση αυτής της μάλλον εντυπωσιακής προόδου στη διεθνή συνεργασία των φορολογικών αρχών θα πρέπει να αναζητηθεί στις πολιτικές εξελίξεις μεταξύ των χωρών της ΕΕ, των ΗΠΑ και του ΟΟΣΑ (Craig & De Búrca, 2020).

β) Ευρωπαϊκοί κανόνες σχετικά με τη φοροδιαφυγή στον τομέα της έμμεσης φορολογίας

Η έμμεση φορολογία στην ΕΕ αντιστοιχεί σε δύο είδη φόρων: στον φόρο προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) και στους ειδικούς φόρους κατανάλωσης για ορισμένους τύπους προϊόντων.

Τα κύρια νομοθετικά μέσα για τον ΦΠΑ είναι επί του παρόντος η οδηγία 2006/112/ΕΚ «σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας» (www.taxheaven.gr), η οποία αποτελεί αναδιατύπωση διαφόρων παλαιότερων οδηγιών και ο εκτελεστικός κανονισμός 282/2011 «για τον καθορισμό εκτελεστικών

μέτρων για την οδηγία 2006/112/EK για το κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας» (<https://eur-lex.europa.eu>).

Οι ειδικοί φόροι κατανάλωσης ρυθμίζονται επί του παρόντος από την οδηγία 2008/118/EK «σχετικά με τις γενικές ρυθμίσεις για τους ειδικούς φόρους κατανάλωσης και την κατάργηση της οδηγίας 92/12/ΕΟΚ» (<https://eur-lex.europa.eu>). Η οδηγία ΦΠΑ παρέχει ορισμένες γενικές κατευθυντήριες γραμμές και είναι προφανές ότι η εφαρμογή της διαφέρει σημαντικά μεταξύ των κρατών μελών. Όσον αφορά την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής, η Οδηγία (κυρίως τα άρθρα 343 και 395 της Οδηγίας 2006/112) δίνει στα κράτη μέλη το δικαίωμα να παρεκκλίνουν από τις διατάξεις της βάσει συγκεκριμένης διαδικασίας (πρόταση της Επιτροπής και ομόφωνη έγκριση από το Συμβούλιο).

Προκειμένου να διευκολυνθεί η ταχεία αντίδραση των φορολογικών αρχών κατά της απάτης στον τομέα του ΦΠΑ, το 2013 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εισήγαγε δύο νέες Οδηγίες. Η πρώτη οδηγία θεσπίζει έναν «μηχανισμό ταχείας αντίδρασης» κατά της απάτης στον τομέα του ΦΠΑ (Οδηγία 2013/42/ΕΕ για την τροποποίηση της οδηγίας 2006/112/EK σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας, <https://eur-lex.europa.eu>). Σύμφωνα με τις διατάξεις του, ένα κράτος μέλος μπορεί, σε επείγουσες περιπτώσεις και με απλουστευμένη και γρήγορη διαδικασία, να ορίσει τον αποδέκτη ως υπόχρεο του ΦΠΑ για συγκεκριμένες παραδόσεις αγαθών και υπηρεσιών, προκειμένου να καταπολεμηθεί η αιφνίδια και μαζική απάτη, που μπορεί να οδηγήσει σε σημαντικές και ανεπανόρθωτες οικονομικές ζημιές. Σύμφωνα με τη δεύτερη οδηγία (Οδηγία 2013/43/ΕΕ για την τροποποίηση της οδηγίας 2006/112/EK σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας, <https://eur-lex.europa.eu>), τα κράτη μέλη μπορούν να προβλέπουν ότι υπόχρεος για την καταβολή του ΦΠΑ είναι ο υποκείμενος στον φόρο στον οποίο πραγματοποιούνται ορισμένα είδη παραδόσεων («μηχανισμός αντίστροφης χρέωσης»), και πάλι μετά από ενημέρωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και μετά από ταχεία διαδικασία.

Και οι δύο οδηγίες, καθώς και οι τροποποιήσεις της νομοθεσίας για την άμεση φορολογία, ήταν μέρος του Σχεδίου Δράσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του 2012 για την ενίσχυση της καταπολέμησης της φορολογικής απάτης και της φοροδιαφυγής (Bitzenis et. al., 2016).

- Διατάξεις που σχετίζονται με την αδήλωτη εργασία, εκτός από αυτές που σχετίζονται με τη φορολογία

Η αδήλωτη εργασία μπορεί να είναι είτε μισθωτή, αυτοαπασχόληση ή εργασία που αναλαμβάνεται για στενότερες κοινωνικές σχέσεις (Williams, 2014). Η νομοθεσία για την εργασία και την κοινωνική ασφάλιση συνήθως προβλέπει μόνο τον πρώτο τύπο αδήλωτης εργασίας, ενώ η αυτοαπασχόληση και η εργασία για κοινωνικές σχέσεις θεωρείται μάλλον ως υποδηλωμένο εισόδημα και αντιμετωπίζεται ως φορολογικό αδίκημα.

Η κύρια νομοθετική δραστηριότητα της ΕΕ στον τομέα του δικαίου της κοινωνικής ασφάλισης στοχεύει στη διευκόλυνση της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων και της ελευθερίας εγκατάστασης και δεν αντιμετωπίζει άμεσα το πρόβλημα της αδήλωτης εργασίας. Από την άποψη αυτή, το κύριο μέσο κοινωνικής πολιτικής της ΕΕ είναι επί του παρόντος ο κανονισμός 883/2004 «για τον συντονισμό των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης» (<https://eur-lex.europa.eu/>) και ο εκτελεστικός κανονισμός 987/2009 (<https://eur-lex.europa.eu/>). Τα δικαιώματα κοινωνικής ασφάλισης αποτέλεσαν αντικείμενο εκτενούς έρευνας για το Συμβούλιο της Ευρώπης, το οποίο, ωστόσο, είναι ένας ξεχωριστός διακυβερνητικός οργανισμός χωρίς άμεσες νομοθετικές εξουσίες (Pennings, 2013).

Το 1961, το Συμβούλιο της Ευρώπης ετοίμασε τον «Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη», ο οποίος αναθεωρήθηκε το 1996, και το 1964 παρουσίασε τον «Ευρωπαϊκό Κώδικα Κοινωνικής Ασφάλισης». Και τα δύο έγγραφα είναι διεθνείς συμβάσεις που έχουν κυρωθεί από τα περισσότερα κράτη μέλη της ΕΕ και περιλαμβάνουν διατάξεις για το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση και την οργάνωση των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης (Nagel & Kessler, 2010). Επιπλέον, το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλιση και βοήθεια αναγνωρίζεται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (www.europarl.europa.eu), ο οποίος κατέστη δεσμευτικός για τα κράτη μέλη της ΕΕ (Craig & De Búrca, 2020).

Οι προαναφερθείσες διατάξεις είναι μάλλον γενικές και ίσως μπορούν να χρησιμεύσουν μόνο ως στέρεη νομική βάση για εθνική ρύθμιση, για την πρόληψη και τον περιορισμό της αδήλωτης εργασίας. Η ευρωπαϊκή νομοθεσία για τη μετανάστευση φαίνεται να προσφέρει πιο αποτελεσματικές διατάξεις, οι οποίες, ωστόσο, αντιμετωπίζουν το συγκεκριμένο ζήτημα των παράνομων μεταναστών από

τρίτες χώρες (Peers, Guild, Acosta Arcarazo, Groenendijk & Moreno-Lax, 2012). Το σημαντικότερο νομικό μέσο είναι η οδηγία 2009/52/EK (<https://eur-lex.europa.eu>). Η Οδηγία προβλέπει οικονομικές και ποινικές κυρώσεις για άτομα που απασχολούν παράνομους μετανάστες, καθώς και διατάξεις για τον συντονισμό και την υποβολή εκθέσεων από τις εθνικές αρχές.

- Άλλες διατάξεις που σχετίζονται με τη παραοικονομία: τελωνειακές και ποινικές ρυθμίσεις

Σύμφωνα με τον στενότερο ορισμό της παραοικονομίας, μπορεί να περιλαμβάνει λαθρεμπόριο νόμιμων αγαθών, καθώς τα λαθραία αγαθά/εισροές εισέρχονται στη νόμιμη παραγωγή. Ως εκ τούτου, οι ευρωπαϊκοί τελωνειακοί κανονισμοί καθίστανται σχετικοί, εφόσον στοχεύουν στην πρόληψη και τον περιορισμό της παράνομης εισαγωγής όλων των τύπων αγαθών στην ΕΕ. Η ευρωπαϊκή τελωνειακή πολιτική είναι εναρμονισμένη σε μεγάλο βαθμό, απαιτώντας στενή συνεργασία των εθνικών αρχών (Pennings, 2013).

Ο νέος Τελωνειακός Κώδικας της Ένωσης είναι ο Κανονισμός 952/2013 (<https://eur-lex.europa.eu>), που τέθηκε σε ουσιαστική ισχύ το 2016. Οι διοικητικές και ποινικές κυρώσεις για παραβάσεις της τελωνειακής νομοθεσίας ρυθμίζονται από τα κράτη μέλη. Όπως και με τις παραβιάσεις της τελωνειακής νομοθεσίας, οι παραβιάσεις της φορολογικής νομοθεσίας και της εργατικής νομοθεσίας είναι πολύ συχνά ποινικά αδικήματα. Έτσι, η συνεργασία μεταξύ των εθνικών αστυνομικών και δικαστικών αρχών καθίσταται πολύ σημαντική κατά την αντιμετώπιση θεμάτων διασυνοριακών εγκλημάτων.

Συνοψίζοντας, τα νομικά ζητήματα που σχετίζονται με την πρόληψη και την ενσωμάτωση της παραοικονομίας στην επίσημη οικονομία είναι πολύπλοκα. Εμπλέκονται διάφοροι τομείς της νομοθεσίας και διαφορετικοί τύποι δημόσιων αρχών, ακόμη και σε εθνικό επίπεδο, και για το λόγο αυτό είναι δύσκολο να επιτευχθεί μια μοναδική, αποτελεσματική προσέγγιση. Λόγω των περιορισμών στις νομοθετικές εξουσίες της ΕΕ, η αντιμετώπιση του προβλήματος σε ευρωπαϊκό επίπεδο εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την προθυμία των κρατών μελών να παραιτηθούν από την εθνική τους κυριαρχία σε ορισμένα θέματα. Τα φορολογικά ζητήματα ρυθμίζονται από το εθνικό δίκαιο και η αρμοδιότητα της ΕΕ περιορίζεται

σε θέματα που σχετίζονται με τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. Ωστόσο, υπάρχει μια ορισμένη προοπτική για διεθνή συνεργασία και εισαγωγή ορισμένων ελάχιστων κοινών προτύπων στο φορολογικό δίκαιο και την επιβολή του (Bitzenis et. al., 2016).

2. Το φαινόμενο της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας στην Ελλάδα

2.1 Βιβλιογραφική επισκόπηση

Το ζήτημα της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές διεθνώς, τόσο ως προς τα αίτια του φαινομένου όσο και ως προς την έκταση και τις συνέπειές του. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται ορισμένες πρόσφατες (της τελευταίας δεκαετίας) μελέτες και έρευνες και τα συμπεράσματά τους, από τον διεθνή και τον ελληνικό χώρο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η έρευνα των Schneider και Buehn (2012), η οποία εστιάζει στην εξέταση των παραγόντων που ωθούν στην ανάπτυξη της παραοικονομίας, σε 39 ευρωπαϊκές χώρες. Τα ευρήματα της μελέτης τους, έδειξαν ότι οι κυριότεροι παράγοντες είναι:

- οι φορολογικές πολιτικές κάθε χώρας,
- οι ρυθμίσεις της κυβέρνησης σε σχέση με τη φορολογία,
- τα επίπεδα ανεργίας,
- το μέγεθος της φορολογικής επιβάρυνσης των ελεύθερων επαγγελματιών.

Στη μελέτη των Schneider και Buehn (2012), εξετάζεται επίσης ο βαθμός στον οποίο κάθε ένας από τους παραπάνω παράγοντες επιδρά στο μέγεθος της «σκιώδους» οικονομίας που αναπτύσσεται σε κάθε κράτος, καθώς και οι επιπτώσεις τους. Επιπλέον, ερευνώνται θέματα όπως εάν η άμεση φορολογία μπορεί να βελτιώσει την αγορά εργασίας, εάν είναι σημαντικότερη από την έμμεση κ.α. Τα συμπεράσματα στα οποία οδηγείται η παραπάνω έρευνα, καταδεικνύουν τους στατιστικά σημαντικότερους παράγοντες ανάπτυξης της παραοικονομίας, οι οποίοι είναι οι αιτιώδεις μεταβλητές:

- η έμμεση φορολογία,
- ο φόρος εισοδήματος φυσικών προσώπων,
- οι ελεύθεροι επαγγελματίες,
- η επιχειρηματική ελευθερία,
- η ανεργία,
- η αύξηση του ΑΕΠ (Schneider & Buehn, 2012).

Μια άλλη μελέτη (Mara, 2015), ασχολήθηκε με τον προσδιορισμό των παραγόντων των φορολογικών παραδείσων στο πραγματικό οικονομικό πλαίσιο. Με τον όρο «φορολογικοί παράδεισοι» περιγράφονται τα κράτη εκείνα που έχουν πολύ χαμηλή (ακόμα και μηδενική) φορολογία, παρέχοντας συγχρόνως μυστικότητα σε μεγάλο βαθμό και ένα ισχυρό δίκτυο με χρηματοοικονομικές υπηρεσίες και εξελιγμένες στρατηγικές (π.χ. υπεράκτιες εταιρείες), που επιτρέπουν την φορολογική αποφυγή. Εξετάζοντας την περίπτωση λοιπόν των φορολογικών παραδείσων, η Mara (2015) οδηγήθηκε στο συμπέρασμα πως δεν αρκεί μόνο το χαμηλό επίπεδο των φορολογικών συντελεστών προκειμένου μια χώρα να θεωρηθεί φορολογικός παράδεισος, αλλά επιπλέον χρειάζεται να είναι χαμηλό και το μερίδιο των υπηρεσιών στο ΑΕΠ. Επισημαίνεται επίσης, ότι τα κράτη που μπορούν να γίνουν φορολογικοί παράδεισοι είναι εκείνα με υψηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ και μικρό πληθυσμό (Mara, 2015).

Η μελέτη των Albuлесcu, Tămășilă και Tăucean (2016), εξέτασε τη σχέση που αναπτύσσεται μακροπρόθεσμα ανάμεσα στην φοροδιαφυγή και την επιχειρηματική δραστηριότητα, σε 15 κράτη της Ευρώπης. Οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η επιχειρηματικότητα επηρεάζεται αρνητικά από τη φοροδιαφυγή και γενικότερα, τη διαφθορά.

Το φαινόμενο της φοροδιαφυγής μελετήθηκε και από τον Goerke (2017), κυρίως σε σχέση με τα λειτουργικά κέρδη και με τους τρόπους που είναι δυνατό να επηρεάσει την πρόβλεψη των χαμηλών ορίων για την είσοδο σε μια αγορά. Αποδείχθηκε ότι η φοροαποφυγή σε σχέση με τα λειτουργικά κέρδη, ασκεί επίδραση στον αριθμό των επιχειρήσεων. Καθώς η τακτική αποφυγής της φορολογίας των λειτουργικών κερδών συνεπάγεται αύξηση των κερδών, καθίσταται περισσότερο ελκυστική και ενθαρρύνεται η είσοδος μιας επιχείρησης στην αγορά, με αποτέλεσμα να αλλάζει ο αριθμός των επιχειρήσεων (Goerke, 2017).

Οι Gokalp, Lee και Peng (2017), εξέτασαν του λόγους που οι επιχειρήσεις οδηγούνται στην φοροαποφυγή. Στη μελέτη τους συμπεριέλαβαν επιχειρήσεις από 107 κράτη, διαφορετικού θεσμικού πλαισίου, την περίοδο 2002-2006. Η μελέτη τους περιλάμβανε τη σύγκριση των περιορισμών και των κινήτρων που παρέχει ο επίσημος τομέας και των πιέσεων του άτυπου τομέα. Οι ερευνητές οδηγήθηκαν στο

συμπέρασμα ότι η επιλογή των επιχειρήσεων να προβούν σε πρακτικές φοροαποφυγής, μπορεί σε κάποιο βαθμό να εξηγηθεί από τον συνδυασμό των παραπάνω παραγόντων, επισημαίνοντας τη σκοτεινή πλευρά του ανταγωνισμού.

Η παραοικονομία αποτέλεσε αντικείμενο και μιας ακόμα μελέτης (Schneider et al., 2010), η οποία εξέτασε το φαινόμενο αυτό σε 162 κράτη της Ευρώπης και της Ασίας, σε διαφορετικά στάδια της οικονομικής τους ανάπτυξης, για το διάστημα 1999-2007. Τα ευρήματα της μελέτης αυτής δείχνουν μια αρνητική τάση στο μέγεθος της παραοικονομίας, ενώ οι παράγοντες που διαπιστώθηκε ότι έχουν θετική σύνδεση με το φαινόμενο αυτό είναι α) οι ρυθμίσεις της αγοράς σε συνδυασμό με την αυξημένη φορολογική επιβάρυνση, β) η ποιότητα των δημόσιων αγαθών, γ) η τεχνολογία. Τα κύρια συμπεράσματα στα οποία οδηγήθηκε ο Schneider και οι συνεργάτες (2010), είναι:

- Οι χώρες όπου η παραοικονομία παρουσίασε αυξητικές τάσεις ήταν εκείνες όπου οι υπόγειες δραστηριότητες έφτασαν σε εξαιρετικά υψηλό μέγεθος ως ποσοστό του ΑΕΠ (έως 33%). Ωστόσο, η αρνητική σχέση της παραοικονομίας διαχρονικά ήταν ξεκάθαρη.
- Το φαινόμενο της παραοικονομίας είναι πολυσύνθετο και παρουσιάζεται σε κάθε τύπο οικονομίας.
- Η «σκιάδης» οικονομία παρουσιάζει ανομοιογένεια, με τις μεγαλύτερες ανισορροπίες να παρατηρούνται σε χώρες της Αφρικής και σε ορισμένες χώρες του ΟΟΣΑ.

Με βάση τα ευρήματα της μελέτης αυτής, διαπιστώνεται ότι οι δραστηριότητες παραοικονομίας είναι μέρος της ζωής των ανθρώπων σε παγκόσμιο επίπεδο. Πολλά κράτη καταβάλουν προσπάθειες περιορισμού του φαινομένου αυτού, θεσπίζοντας μέτρα όπως η τιμωρία των παραβατών, η δίωξη κ.α. (Schneider et al., 2010).

Οι Williams και Horodnic (2015), εστίασαν στη συμπεριφορά των εργοδοτών σε σχέση με την παραοικονομία σε 5 ευρωπαϊκά κράτη (Ν. Ευρώπη). Συγκεκριμένα, μελέτησαν εάν και κατά πόσο οι εργοδότες ανταποκρίνονται στις υποχρεώσεις τους ως προς τους εργαζομένους τους (καταβολή φόρων, κοινωνικής ασφάλισης κλπ.) ή εάν τις αποφεύγουν με δόλιο τρόπο. Ένας στους τριάντα τρεις εργαζόμενους που συμμετείχαν στην έρευνα, ανέφερε ότι τους τελευταίους δώδεκα μήνες, λάμβανε το 50% του ακαθάριστου μισθού του ως πρόσθετους, αδήλωτους μισθούς. Τέτοιες

πρακτικές μισθοδοσίας φαίνεται να είναι πιο συνηθισμένες στη Νότια Ευρώπη από ό,τι στο Βορρά και επίσης πιο συνηθισμένες στις ανατολικές παρά στις δυτικές χώρες. Οι ερευνητές υποστήριξαν ότι κύρια αιτία που παράνομες μισθολογικές πρακτικές έχουν αυξηθεί στις χώρες της Ν. Ευρώπης είναι το γεγονός ότι δεν έχουν ευθυγραμμιστεί οι θεσμικοί και οι άγραφοι κανόνες των κοινωνιών αυτών.

Η έρευνα των Remeikiene, Gasparėnienė και Kartašova (2014), αφορά τους κύριους παράγοντες που ωθούν στην ανάπτυξης της παραοικονομίας και επικεντρώθηκε στην Ελλάδα, για το χρονικό διάστημα μεταξύ 2008 και 2013. Τα αποτελέσματα της μελέτης αυτής έδειξαν ότι το ποσοστό παραοικονομίας στην Ευρώπη το 2008 ήταν 19,4% και στην Ελλάδα 24,3%, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για το έτος 2012 ήταν 19% και 22,3%. Γενικά, το μέγεθος στο οποίο αναπτύσσονται φαινόμενα παραοικονομίας σε κάθε κοινωνία είναι ενδεικτικό των κινήτρων των ατόμων να κρατήσουν κρυφές τις δραστηριότητές τους. Ειδικότερα σε περιπτώσεις οικονομικής ύφεσης, αυξάνονται τα ποσοστά ανεργίας και μειώνονται τα εισοδήματα, με αποτέλεσμα την δημιουργία αισθήματος φόβου και ανασφάλειας, που στρέφει τα άτομα στην παραοικονομία. Η μελέτη των Remeikiene et al. (2014) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο κυριότερος παράγοντας παραοικονομίας είναι ο φορολογικός συντελεστής.

Οι Mylonas, Magginas και Pateli (2010), με τη μελέτη τους εκτιμούν το φαινόμενο της φοροδιαφυγής στην ελληνική κοινωνία, διερευνώντας την ύπαρξη αποκλίσεων μέσω της σύγκρισης πληροφοριών εθνικών λογαριασμών και των αναφερόμενων στις φορολογικές αρχές. Επειδή όμως τα θέματα εμπιστευτικότητας περιορίζουν τη διαθεσιμότητα στοιχείων των φορολογικών αρχών, οι ερευνητές μελέτησαν και τις διαφορές που εντοπίστηκαν στις αποδόσεις από τη φορολογία εισοδήματος. Σύμφωνα με τα ευρήματα των Mylonas et al. (2010), το ποσοστό του αδήλωτου εισοδήματος των ατόμων φτάνει το 20% του ετήσιου ΑΕΠ της Ελλάδας, ποσοστό που μεταφράζεται σε 50 δισ. ευρώ.

Από την άλλη, οι Artavanis, Morse και Tsoutsoura (2015) εστίασαν στην εξέταση των επαγγελματικών κατηγοριών όπου παρατηρούνται μεγαλύτερα ποσοστά φαινομένων φοροδιαφυγής. Κατέληξαν ότι η κατηγορία που οδηγείται σε μεγαλύτερο βαθμό στην φοροδιαφυγή είναι αυτή των ελεύθερων επαγγελματιών και ειδικότερα, του ιατρικού, εκπαιδευτικού, νομικού, μηχανικού τομέα. Αποδείχθηκε ότι οι

ελεύθεροι επαγγελματίες δεν δηλώνουν σχεδόν το μισό τους εισόδημα (45%) και συνεπώς δεν φορολογείται. Η συγκεκριμένη έρευνα εστίασε στον τραπεζικό δανεισμό, που είναι βασισμένος στα ατομικά στοιχεία του οφειλέτη, το επάγγελμά του, το εργασιακό καθεστώς, τα αναφερόμενα εισοδήματα και τις οφειλές. Για τη διεξαγωγή της ανάλυσης, χρησιμοποίησαν δεδομένα για την περίοδο από το 2003 έως το 2009 από οκτώ τράπεζες, για αιτήσεις για καταναλωτικά και πιστωτικά προϊόντα, καθώς και για στεγαστικά δάνεια που εγκρίθηκαν ή απορρίφθηκαν. Η εμπειρική τους προσέγγιση εκτιμά τη φοροδιαφυγή σύμφωνα με τις αποφάσεις των τραπεζών για την πιστοληπτική ικανότητα των αιτούντων δανείου. Ως αποτέλεσμα, εκτιμούν ότι το 2009 το λιγότερο 26,8 δισ. ευρώ ήταν αφορολόγητα. Δεδομένου ότι ο φορολογικός συντελεστής είναι 40%, τα έσοδα που διαφεύγουν φορολόγησης αποτελούν το 30% του εθνικού ελλείμματος (Artavanis et. al., 2015).

Το πρόβλημα της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα, απασχόλησε και τον Vousinas (2017). Αντικείμενο της μελέτης του ήταν ο προσδιορισμός των παραγόντων που ωθούν στην ανάπτυξη φαινομένων παραοικονομίας. Ο ερευνητής επικεντρώθηκε στο ζήτημα του εσωτερικού δανεισμού, που αυξάνει το δημόσιο χρέος, και του εξωτερικού δανεισμού, που αυξάνει τα επιτόκια για τα κεφάλαια που πρόκειται να αντληθούν από άλλες χώρες, με επακόλουθο να μειώνονται οι ιδιωτικές επενδύσεις που είναι αναγκαίες για την ανάπτυξη της χώρας. Τα ευρήματα της μελέτης του Vousinas (2017), επεσήμαναν τη δημιουργία ελλειμμάτων στην οικονομία της Ελλάδας εξαιτίας της φοροδιαφυγής, που για την κάλυψή τους η κυβέρνηση οδηγείται σε εσωτερικό και εξωτερικό δανεισμό, με τις δυσμενείς επιπτώσεις που προαναφέρθηκαν. Γενικά, τονίζεται η συμβολή της φοροδιαφυγής στην οικονομική στασιμότητα της χώρας.

Στο ίδιο πλαίσιο, κινείται και η έρευνα των Vlachos και Bitzenis (2016), οι οποίοι εξέτασαν τις έννοιες της αδήλωτης εργασίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα. Επίσης, διερεύνησαν τους κύριους παράγοντες που οδηγούν σε δραστηριότητες παραοικονομίας και διαφθοράς. Στόχος της μελέτης τους, η οποία προσεγγίζει με σύνθετο τρόπο και αξιολογεί την παραοικονομία στην Ελλάδα, ήταν η συλλογή πρωτογενών δεδομένων ώστε να διαμορφωθεί το προφίλ των φορολογουμένων της χώρας. Το κύριο πλεονέκτημα της άμεσης (μικροοικονομικής) μέτρησης σε σχέση με τις έμμεσες (μακροοικονομικές) προσεγγίσεις είναι η ικανότητα να προσδιορίζονται άμεσα τα κίνητρα υπέρ της συμμετοχής σε σκιώδεις οικονομικές δραστηριότητες και

να αποκαλύπτεται η προσφορά, η ζήτηση και η αμοιβή της αδήλωτης εργασίας, εκτός από το να αντικατοπτρίζονται περισσότερο με ακρίβεια σχετικά με τη φοροδιαφυγή στον κλάδο και σε διαφορετικές εισοδηματικές ομάδες. Το συμπέρασμα των ερευνητών είναι ότι οι καθοριστικοί παράγοντες που οδηγούν στην ανάπτυξη δραστηριοτήτων παραοικονομίας στην Ελλάδα, είναι:

- η φορολογική επιβάρυνση,
- η κοινωνική ασφάλιση,
- η δωρεάν απασχόληση,
- η ανεργία
- οι φορολογικές ρυθμίσεις.

Όπως προαναφέρθηκε, η μελέτη των Vlachos και Bitzenis (2016), εξέτασε και τις έννοιες της αδήλωτης εργασίας και της φοροδιαφυγής. Στην πρώτη περίπτωση, αποδείχθηκε ότι τα ποσοστά αδήλωτης εργασίας στην Ελλάδα είναι υψηλά, κάτι που οφείλεται τόσο στους ίδιους τους εργαζομένους και τους συνταξιούχους που αναζητούν εργασία, όσο και τους ανέργους που δέχονται την πρακτική αυτή. Όσον αφορά την φοροδιαφυγή, αποδείχθηκε μεγαλύτερη φορολογική συμμόρφωση των εργαζομένων με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις, έναντι των αυτοαπασχολούμενων, οι οποίοι παρουσιάζουν μεγαλύτερη τάση φοροδιαφυγής (Vlachos & Bitzenis, 2016).

Τέλος, η μελέτη των Karlanoglou και Rapanos (2011) υπέδειξε ότι μια αιτία των σημαντικών ελλείψεων των κρατικών εσόδων είναι τα υψηλά ποσοστά φοροδιαφυγής και το γεγονός ότι οι μηχανισμοί φορολογικής διοίκησης της Ελλάδας δεν έχουν καλή απόδοση. Οι ερευνητές οδηγήθηκαν στο συμπέρασμα, βάσει της διεθνούς εμπειρίας τους και της μελέτης των χαρακτηριστικών της πραγματικότητας στην Ελλάδα, ότι τα ελληνικά δημοσιονομικά ελλείμματα έχουν συσσωρευθεί από επιλογή των εκάστοτε κυβερνήσεων. Σε αυτό συνέβαλε επιπλέον, η έλλειψη εσωτερικών και εξωτερικών μηχανισμών για τον αποτελεσματικό εντοπισμό των συστηματικών αποκλίσεων στα δημόσια έσοδα και τις δαπάνες από τους προκαθορισμένους στόχους. Κατά συνέπεια, δεν υπήρξε πρωτοβουλία για τη μείωσή τους (Karlanoglou & Rapanos, 2011).

2.2 Μέγεθος και καθοριστικοί παράγοντες της παραοικονομίας στην Ελλάδα

Το φαινόμενο της παραοικονομίας εμφανίζεται σε σημαντικά μεγάλο βαθμό σε πολλά κράτη, ανεξαρτήτως του επιπέδου ανάπτυξής τους, και αφορά όλες τις μορφές οικονομίας. Στην Ελλάδα, το φαινόμενο αυτό είναι ιδιαίτερα έντονο, όπως φάνηκε και από την βιβλιογραφική επισκόπηση που προηγήθηκε και μπορεί να οφείλεται τόσο στις μακροπρόθεσμες πολιτικές αποφάσεις όσο και στην ελλιπή ανάλυση της παραοικονομίας στη χώρα.

Στον Πίνακα 1 που ακολουθεί, παρουσιάζονται εκτιμήσεις αναφορικά με τον βαθμό της παραοικονομίας σε ορισμένες χώρες του ΟΟΣΑ.

Πίνακας 2. 1 Το μέγεθος της παραοικονομίας σε επιλεγμένες χώρες του ΟΟΣΑ

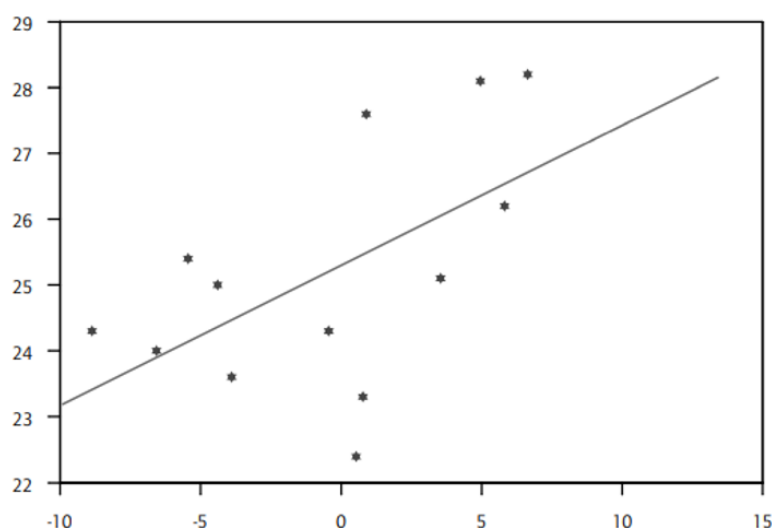
Country	1989-90	1999-2000	2010
Austria	6.9	9.8	8.7
Belgium	19.3	22.2	17.9
Denmark	10.8	18.0	14.4
France	9.0	15.2	11.7
Germany	11.8	16.0	14.7
Greece	22.6	28.7	25.2
Ireland	11.0	15.9	13.2
Italy	22.8	27.1	22.2
Netherlands	11.9	13.1	10.3
Portugal	15.9	22.7	19.7
Spain	16.1	22.7	19.8
Sweden	15.8	19.2	15.6
U.K.	9.6	12.7	11.1
Switzerland	6.7	8.6	8.3
Canada	12.8	16.0	12.7
Japan	8.8	11.2	9.7
USA	6.7	8.7	7.8

Πηγή: Schneider (2015).

Εξετάζοντας τον παραπάνω Πίνακα, φαίνεται πως οι χώρες της Νότια Ευρώπης (Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία) και το Βέλγιο, παρουσιάζουν τα μεγαλύτερα ποσοστά αδήλωτων οικονομικών δραστηριοτήτων, που φτάνουν του 24-30% του ΑΕΠ. Από την άλλη, οι χώρες με μικρότερο βαθμό παραοικονομίας (Ελβετία, ΗΠΑ, Ιαπωνία) είναι εκείνες που έχουν μικρότερο δημόσιο τομέα και υψηλή φορολογική «ηθική»

Σύμφωνα με τον Schneider (2015), το μερίδιο της παραοικονομίας στο επίσημο ΑΕΠ 36 χωρών του ΟΟΣΑ, κυμαινόταν το 2015 από το ελάχιστο 6,5% έως το μέγιστο 30,6%, με μέσο ποσοστό το 18%. Στην Ελλάδα, η παραοικονομία αντιπροσώπευε το 22,4% του επίσημου ΑΕΠ. Άλλες μελέτες (Berger, Pickhardt, Pitsoulis, Prinz & Sardà, 2014), αναφέρουν υψηλότερα ποσοστά και ισχυρίζονται ότι η συμβολή της ελληνικής παραοικονομίας στο ΑΕΠ είναι ουσιαστικά υποτιμημένη. Τα στοιχεία τους δείχνουν ότι η ελληνική παραοικονομία ξεπερνά το 60% του ΑΕΠ και αυξάνεται από την ένταξη της Ελλάδας στην ευρωζώνη το 2002 (Paranikos, 2015).

Στο Σχήμα που ακολουθεί, παρουσιάζονται τα επίπεδα παραοικονομίας στην Ελλάδα και η αύξηση του ΑΕΠ για τα έτη 2003-2015. Στον κάθετο άξονα, παρουσιάζεται το μέγεθος της παραοικονομίας και τον οριζόντιο, η αύξηση του ΑΕΠ.

Σχήμα 2. 1 Σχήμα 1 Επίπεδα παραοικονομίας στην Ελλάδα και η αύξηση του ΑΕΠ, 2003-2015

Πηγή: Schneider (2015).

Πολλές μακροοικονομικές μελέτες (Schneider et al., 2010; Dell'Anno, Gómez-Antonio & Pardo, 2007; Katsios, 2006) που εκτιμούν το μέγεθος της ελληνικής παραοικονομίας, εξετάζουν τη χώρα ως μέρος ενός ευρύτερου δείγματος και υπογραμμίζουν τους εξής καθοριστικούς παράγοντες: οι φορολογικές επιβαρύνσεις και οι εισφορές κοινωνικής ασφάλισης, η ανεργία, όπως και η ένταση των σχετικών ρυθμίσεων.

Η αύξηση των επιβαρύνσεων των φόρων και εισφορών κοινωνικής ασφάλισης, είναι μία από τις κύριες αιτίες αύξησης της παραοικονομίας. Όσο περισσότερο διαφέρει το συνολικό κόστος εργασίας στην επίσημη οικονομία και τα κέρδη από την εργασία μετά τους φόρους, τόσο μεγαλώνει το κίνητρο για να αποφευχθεί η διαφορά αυτή και αναπτύσσονται πρακτικές παραοικονομίας. Καθώς η συνολική φορολογική επιβάρυνση και το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης καθορίζουν τη διαφορά αυτή, θεωρούνται βασικοί παράγοντες για την ανάπτυξη της παραοικονομίας (Schneider, 2012). Υποστηρίζεται ότι η παραοικονομία ανταποκρίνεται συμμετρικά τόσο στις άμεσες όσο και στις έμμεσες φορολογικές αλλαγές και ότι τα άτομα εισέρχονται στην παραοικονομία τόσο γρήγορα όσο βγαίνουν από αυτήν, όταν μειώνονται οι φόροι (Christopoulos, 2003).

Εκτός από τις εισφορές κοινωνικής ασφάλισης, κύριος καθοριστικός παράγοντας του μεγέθους της ελληνικής παραοικονομίας είναι και η ανεργία (Dell'Anno et al., 2007). Το σχετικά υψηλό ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα και τα σχετικά υψηλά επίπεδα φτώχειας, ενθαρρύνουν τις «σκιάδεις» οικονομικές δραστηριότητες (Danopoulos & Znidaric, 2007). Αυτή η άποψη έχει επίσης κάποια εμπειρική υποστήριξη, καθώς έχει υποδειχθεί ότι οι φτωχότερες περιφέρειες της ΕΕ τείνουν να εμφανίζουν τις υψηλότερες ποσοστά παραοικονομίας (Tafenu, Herwartz & Schneider, 2010). Ακόμη, υποστηρίζεται ότι επικρατεί μια αντίστροφη σχέση μεταξύ του επίσημου ρυθμού αύξησης του ΑΕΠ και εκείνου της παραοικονομίας (Dell'Anno et al., 2007), ενώ και σύμφωνα με τον Katsios (2006), υπάρχει μια συμπληρωματική σχέση μεταξύ της ελληνικής διαφθοράς και της παραοικονομίας.

Με την έννοια της έντασης των ρυθμίσεων, περιγράφεται η αυστηρότητα και ο (αυξανόμενος) αριθμός των νόμων και των σχετικών ρυθμίσεων, που παρέχουν κεντρική κατεύθυνση στην οικονομία της χώρας υπό τη μορφή εργασιακών περιορισμών, κανονισμών αγοράς, εμπορικών φραγμών κ.α., αυξάνοντας το κόστος εργασίας στην επίσημη οικονομία. Έτσι, το μερίδιο της παραοικονομίας στο συνολικό ΑΕΠ συνδέεται με τη γενική ρύθμιση της οικονομίας της χώρας (Katsios, 2006).

Επίσης, μια πρόωπη μελέτη αναφορικά με τους κύριους παράγοντες που οδηγούν στην ανάπτυξη του φαινομένου της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα, έδειξε ότι βασική αιτία του μεγάλου βαθμού φοροδιαφυγής είναι η δυσπιστία που παρατηρείται

διαχρονικά ανάμεσα στο κράτος και τους πολίτες (Ballas & Tsoukas, 1998). Μέχρι σήμερα, το χαμηλό φορολογικό ηθικό των Ελλήνων πολιτών εξακολουθεί να είναι ένας βασικός παράγοντας που εμποδίζει τις δημοσιονομικές αρχές στην επίτευξη των προκαθορισμένων στόχων για τα φορολογικά έσοδα (Karlanoglou and Rapanos, 2011). Επιπλέον, στην Ελλάδα το φορολογικό ηθικό έχει ακόμα μια πτυχή, εκτός από την έλλειψη εμπιστοσύνης προς τους φορείς του δημοσίου. Πρόκειται για την επιδίωξη του προσωπικού οφέλους, κάτι που γίνεται κατανοητό μέσω της απουσίας του «κοινωνικού κανόνα» της φορολογικής συμμόρφωσης (Alm & Torgler, 2011).

Μια μελέτη σχετικά με τους καθοριστικούς παράγοντες της παραοικονομίας στις χώρες του ΟΟΣΑ (Boni, 2003), δείχνει ότι η ελληνική παραοικονομία ωθήθηκε περισσότερο από θεσμικούς λόγους, υπογραμμίζοντας τα σχετικά υψηλά επίπεδα της διαφθοράς, της αδυναμίας του νομικού συστήματος και των αυστηρών ρυθμίσεων της αγοράς εργασίας. Έχει διαπιστωθεί ότι χώρες με υψηλότερα φορολογικά έσοδα, με λιγότερους νόμους και κανονισμούς, λιγότερη διαφθορά και με καλύτερο κράτος δικαίου, έχουν μικρότερα ποσοστά παραοικονομίας (Danopoulos & Znidaric, 2007). Η Ελλάδα, αν και κατατάσσεται επίσημα στις υψηλά ανεπτυγμένες χώρες του ΟΟΣΑ, έχει χαρακτηριστικά μιας μεταβατικής χώρας:

- οι φορολογικές ρυθμίσεις βρίσκονται σε υψηλό επίπεδο, ωθώντας έτσι σε πρακτικές δωροδοκίας,
- το υψηλό επίπεδο των φόρων για τις επίσημες δραστηριότητες σε συνδυασμό με το μεγάλο διακριτικό πλαίσιο κανονισμών, ωθεί στην ανάπτυξη της παραοικονομίας (Katsios, 2006).

2.3 Καθοριστικοί παράγοντες της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα

Η παραοικονομία αποτελείται από παραγωγικές (άρα, προστιθέμενης αξίας) δραστηριότητες, οι οποίες ως αποτέλεσμα μπορούν να συγκριθούν άμεσα ή να προστεθούν στο ΑΕΠ. Επιπλέον, οι οικονομικοί παράγοντες που εμπλέκονται σε δραστηριότητες παραοικονομίας, το κάνουν για να αποφύγουν την καταβολή φόρων. Η φοροδιαφυγή δεν περιγράφει μια δραστηριότητα που προσθέτει αξία και είναι το αποτέλεσμα μιας οικονομικής συναλλαγής με στόχο την απόκρυψη εισοδήματος (Schneider & Enste, 2002). Δεδομένου ότι οι «σκιώδεις» οικονομικές δραστηριότητες

και η φοροδιαφυγή συνδέονται, αλλά δεν είναι ταυτόσημες, η φοροδιαφυγή έχει γίνει ένας ξεχωριστός ερευνητικός τομέας.

Αν και η φοροδιαφυγή στην Ελλάδα αυξάνει το μέσο διαθέσιμο εισόδημα, οι συνέπειές της είναι τεράστιες, καθώς μειώνει τη φορολογική απόδοση, κάνει την κατανομή του εισοδήματος πιο άνιση και καθιστά το φορολογικό σύστημα σημαντικά πιο οπισθοδρομικό (Matsaganis, Leventi & Flevotomou, 2012). Κρίνεται σκόπιμη λοιπόν, η διερεύνηση των λόγων που ωθούν ένα μέρος των πολιτών στη φοροδιαφυγή.

Σύμφωνα με τον Διακομιχάλη (2019), οι αιτίες ή αλλιώς τα κριτήρια φοροδιαφυγής είναι:

1. Η έλλειψη παιδείας/καλλιέργειας.

Το κριτήριο αυτό σχετίζεται με το μορφωτικό επίπεδο και την κουλτούρα των ατόμων, τις ηθικές αξίες και τη φορολογική τους συνείδηση.

Η ελλιπής παιδεία των Ελλήνων, δηλαδή η μη γνώση των βασικών κανόνων της οικονομίας, των λόγων που επιβάλλονται οι φόροι, των επιπτώσεων της φοροδιαφυγής κλπ., οδηγεί σε μια ωφελμιστική και ατομικιστική στάση, εστιάζοντας στο προσωπικό τους όφελος και αγνοώντας τις επιπτώσεις στο κοινωνικό σύνολο. Επίσης, η έλλειψη καλλιέργειας σχετίζεται συνήθως με έλλειψη ηθικών αρχών και μειωμένο αίσθημα κοινωνικής ευθύνης.

Ακόμη, εκτός από το ατομικό όφελος, αρκετοί φορολογούμενοι οδηγούνται σε πρακτικές φοροδιαφυγής ως αντίδραση στις ανισότητες που επικρατούν στην ελληνική κοινωνία (Διακομιχάλης, 2019).

2. Η πολυπλοκότητα της ελληνικής νομοθεσίας.

Το γεγονός ότι το φορολογικό σύστημα της Ελλάδας είναι ασταθές, ασαφές και πολύπλοκο, συμβάλλει στην εμφάνιση της φοροαποφυγής, κυρίως εν αγνοία των πολιτών. Λόγω των συχνών φορολογικών μεταρρυθμίσεων και αναθεωρήσεων, προκαλείται σύγχυση στους πολίτες, οι οποίοι δυσκολεύονται να εφαρμόσουν τις νέες ρυθμίσεις των νομοσχεδίων. Επίσης, οι πολλές εγκύκλιοι που εκδίδονται προς διευκρίνιση της εφαρμογής της νομοθεσίας, δεν διευκολύνουν ιδιαίτερα την κατάσταση (OECD, 2013).

Εκτός από την δυσκολία τήρησης των φορολογικών ρυθμίσεων λόγω άγνοιας, παρερμηνείας ή μη κατανόησης του ισχύοντος κάθε φορά καθεστώτος φορολόγησης, η πολυπλοκότητα που διακρίνει το φορολογικό σύστημα της χώρας αφήνει περιθώρια φοροαποφυγής. Οι ασάφειες και τα κενά του φορολογικού συστήματος, επιτρέπουν την εκμετάλλευσή τους προς όφελος των πολιτών, δηλαδή την αποφυγή των φορολογικών τους υποχρεώσεων (Διακομιχάλης, 2019).

3. Η αδιαφάνεια στη διαχείριση δημοσίων εσόδων.

Το κριτήριο αυτό σχετίζεται με την κακή διαχείριση και σπατάλη του δημόσιου πλούτου, όπως και με την απουσία απολογισμού της διαχείρισης. Ο αδιαφανής τρόπος που οι κυβερνώντες διαχειρίζονται τα δημόσια έσοδα, η μη σύνεση που πολλές φορές επιδεικνύουν, τα οικονομικά σκάνδαλα που κατά καιρούς βγαίνουν στην επιφάνεια κλπ., προκαλούν απογοήτευση και αγανάκτηση στους πολίτες, ωθώντας κάποιους από αυτούς στην αποφυγή των φορολογικών τους υποχρεώσεων. Εφόσον ο δημόσιος πλούτος διαχειρίζεται με τρόπο τέτοιο ώστε να εξυπηρετούνται τα προσωπικά συμφέροντα ορισμένων κυβερνώντων, ασκείται αρνητική επιρροή στους πολίτες (OECD, 2013), οι οποίοι δεν βρίσκουν νόημα στο να σκέφτονται το δημόσιο συμφέρον και ωθούνται να δράσουν ανάλογα.

4. Η ατιμωρησία των φαινομένων φοροδιαφυγής.

Η ανοχή του κράτους προς τα φαινόμενα φοροδιαφυγής, οι ελαφριές ποινές, η παραγραφή των αδικημάτων ή ακόμα και η εξαγορά τους, αποτελούν μια κύρια αιτία που ενισχύει την παραβατικότητα των πολιτών. Το γεγονός πως οι παραβάτες παραμένουν ατιμώρητοι ή τους επιβάλλονται ελάχιστες ποινές, επιτρέπει τη συνέχιση ανάλογων συμπεριφορών και τακτικών, μιας και το κόστος των παράνομων ενεργειών τους είναι μικρό (Διακομιχάλης, 2019). Καθώς η πολιτεία δεν δείχνει την απαιτούμενη βούληση για την πάταξη των φαινομένων φοροδιαφυγής, και εφόσον ο ίδιος ο κρατικός μηχανισμός είναι συνυφασμένος με την αδιαφανή διοίκηση και την οικονομική διαφθορά, υπάρχουν για τους φορολογούμενους περιθώρια αποφυγής των υποχρεώσεών τους (Transparency International, 2015).

5. Η υπερβολική φορολόγηση.

Η υπερβολική φορολόγηση σχετίζεται με τους υψηλούς φορολογικούς συντελεστές, τους επιπλέον φόρους, τα φορολογικά τεκμήρια και την άδικη κλίμακα φορολογίας. Οι Έλληνες πολίτες έχουν την αίσθηση πως η φορολογία της χώρας είναι υψηλή έως και επαχθής. Η ανάγκη του κράτους να αυξήσει τα έσοδά του, οδηγεί συχνά σε επιβολή έκτακτων φόρων και σε συχνές μεταβολές της φορολογικής κλίμακας, με αποτέλεσμα να αυξάνεται σημαντικά το βάρος των φορολογικών υποχρεώσεων των πολιτών και των μικρών επιχειρήσεων, ώστε πολλές φορές να μη μπορούν να ανταποκριθούν σε αυτές. Ως εκ τούτου, μοιάζει σα λογική συνέπεια η επινόηση τρόπων αποφυγής της καταβολής φόρων, είτε για την διασφάλιση της επιβίωσης των φορολογουμένων είτε ως αντίδραση στην επικρατούσα (άδικη) κατάσταση (Kounadeas, Eriotis, Boufounou & Donta, 2022).

2.4 Φορολογική συμπεριφορά, Φορολογική συμμόρφωση και Φορολογική ηθική

Διάφορες μελέτες έχουν διεξαχθεί στο παρελθόν για να καθοριστεί εάν οι ηθικές αξίες, τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά και οι συνήθειες διαφέρουν μεταξύ των κατοίκων διαφορετικών χωρών, καθώς και εάν αυτές οι διαφορές μπορούν να μετρηθούν και να επηρεάσουν την οικονομική συμπεριφορά των πολιτών (Mitrakos, Bitzenis, Kontakos & Makedos, 2014). Ένα τέτοιο πεδίο έρευνας είναι αυτό της φορολογικής συμπεριφοράς, της φορολογικής συμμόρφωσης και της φορολογικής ηθικής.

Αυτές οι έννοιες, ενώ μελετώνται από την οικονομική επιστήμη, δεν μπορούν να εξηγηθούν και να κατανοηθούν πλήρως με καθαρά οικονομικούς όρους. Αυτό σημαίνει ότι οι άνθρωποι, ως φορολογούμενοι δεν μπορούν να ενεργούν ως αμιγώς οικονομικές οντότητες επιδιώκοντας αποκλειστικά το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος (Alm & Torgler, 2006). Προκειμένου να γίνουν καλύτερα κατανοητές οι έννοιες της φορολογικής συμμόρφωσης και της φοροδιαφυγής, χρειάζεται η συμβολή και άλλων επιστημονικών τομέων, όπως των πολιτικών επιστημών, της κοινωνιολογίας, της κοινωνικής ψυχολογίας. Ακόμη, είναι αναγκαία η γνώση σχετικά με τον τρόπο που λειτουργεί ο διοικητικός μηχανισμός και το κοινωνικοπολιτικό σύστημα της χώρας.

Τα κύρια ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν είναι:

α) ποιοι και υπό ποιες προϋποθέσεις φοροδιαφεύγουν και αντιστρόφως, ποιοι και υπό ποιες συνθήκες συμμορφώνονται με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις

β) γιατί υπάρχουν σημαντικές αποκλίσεις στις φορολογικές συμπεριφορές μεταξύ διαφορετικών κρατών, ακόμη και σε περιπτώσεις που εφαρμόζεται παρόμοια δημοσιονομική πολιτική.

Οι απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα θα βοηθήσουν να εντοπιστούν και να αντιμετωπιστούν καλύτερα οι βαθύτερες αιτίες της φοροδιαφυγής (Alm & Torgler, 2006).

Σε μια προσπάθεια αντιμετώπισης του προβλήματος της φοροδιαφυγής, υπάρχει μια βασική έννοια που έχει κεντρίσει αρκετά το ερευνητικό ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας. Αυτή είναι η έννοια της φορολογικής ηθικής. Η ηθική είναι οι αρχές και οι αξίες που κάθε άτομο έχει στη συνείδησή του και που επηρεάζουν κάθε πράξη της ζωής του: ενεργούν ανεξάρτητα από κάθε νομικό κανόνα ή οποιονδήποτε καταναγκασμό που επιβάλλεται από το κράτος (Torgler, 2003). Μια τέτοια αξία μπορεί να είναι αυτή της φορολογικής συμμόρφωσης.

Όταν ένα άτομο έχει αναπτύξει μια εσωτερική αίσθηση του καθήκοντος να εκπληρώσει τις φορολογικές του υποχρεώσεις απαλλαγμένο από οποιονδήποτε φόβο διοικητικών ή ποινικών κυρώσεων, τότε η φορολογική υποχρέωση έχει γίνει συνείδηση στο άτομο ως εσωτερικός ή ηθικός κανόνας, ανεξάρτητος από οποιονδήποτε εξωτερικό καταναγκασμό. Έτσι, η φορολογική ηθική είναι ένας εσωτερικός κανόνας ή η ηθική υποχρέωση καταβολής φόρων (Torgler & Schneider, 2007). Μπορεί επίσης να οριστεί ως πεποίθηση βάσει της οποίας το άτομο αξιολογεί τη μη συμμόρφωσή του στις φορολογικές του υποχρεώσεις. Όσο πιο περιφρονητική αντιλαμβάνεται το άτομο την αποφυγή των φορολογικών καθηκόντων, τόσο μεγαλύτερη είναι η έκταση του φορολογικού ηθικού (Torgler & Schneider, 2007).

Οι δύο έννοιες (φοροδιαφυγή και φορολογική ηθική) συνδέονται τόσο στενά που υπάρχει μια ισχυρή αρνητική συσχέτιση μεταξύ τους, η οποία έχει επίσης τεκμηριωθεί επιστημονικά (Frey & Feld, 2002; Torgler 2003).

Λαμβάνοντας υπόψη την τυπολογία του φορολογούμενου, διακρίνονται τέσσερα διαφορετικά είδη συμπεριφορών των φορολογουμένων (Torgler, 2003). Αυτοί οι τύποι είναι:

1. «Κοινωνικοί Φορολογούμενοι».

Επηρεάζονται από κοινωνικούς κανόνες και αισθάνονται ένοχοι όταν δεν ανταποκρίνονται πλήρως στις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Τείνουν να αντιδρούν συναισθηματικά σε αλλαγές που αντιλαμβάνονται δίπλα τους. Οι ενέργειές τους εξαρτώνται από την αντίληψή τους σχετικά με τις απαιτήσεις των άλλων ή την προθυμία να ανταποκριθούν στις φορολογικές τους υποχρεώσεις. Επιπλέον, δίνουν μεγάλη έμφαση στην έννοια της ισότητας και της ανισότητας, της δικαιοσύνης και της αδικίας (Torgler, 2003).

2. «Εσωτερικοί Φορολογούμενοι».

Παρακινούνται μεταξύ άλλων από το αίσθημα της υποχρέωσης, αντί να ενεργούν υπό την άσκηση κάποιας εξωτερικής πίεσης. Ανταποκρίνονται σε θεσμικούς παράγοντες, όπως π.χ. τις ενέργειες της κυβέρνησης ή τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται από τη φορολογική διοίκηση. Η προθυμία τους να συνεργαστούν δεν εξαρτάται από τη συνεισφορά των άλλων, αλλά επηρεάζονται από τις θεσμικές συνθήκες που επικρατούν όταν πρέπει να εκτελέσουν τις φορολογικές τους πληρωμές.

3. «Έντιμοι φορολογούμενοι».

Δεν σκέφτονται να αποφύγουν με δόλιους τρόπους τις φορολογικές υποχρεώσεις τους. Η στάση τους δεν αντιτίθεται στις αλλαγές στις παραμέτρους της φορολογικής πολιτικής, όπως φορολογικά επίπεδα, συντελεστές προστίμων ή συχνότητα ελέγχων. Έτσι, συμπεριφέρονται ειλικρινά, ανεξάρτητα από άλλες συνθήκες.

4. «Φοροφυγάδες».

Χαρακτηρίζονται γενικά από χαμηλό φορολογικό ηθικό και τείνουν οι ενέργειές τους να εξαρτώνται από παράγοντες, όπως εκείνους που εξετάζει η κλασική θεωρία της οικονομικής ορθολογικής επιλογής και ιδιαίτερα την πιθανότητα ελέγχου ή το επίπεδο της ποινής ή της τιμωρίας σε περίπτωση που αποκαλυφθούν οι δόλιες δραστηριότητές τους. Προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν το προσωπικό όφελός τους, συγκρίνοντας το αναμενόμενο

κέρδος της φοροδιαφυγής με την αξία της ειλικρινούς/έντιμης συμπεριφοράς (Torgler, 2003).

Σε γενικές γραμμές, η φορολογική ηθική είναι η ατομική αντίληψη κάθε πολίτη με σεβασμό στη δημοσιονομική ηθική της κοινωνίας στην οποία ζει. Η δημοσιονομική συνείδηση απαιτεί κάποιο βαθμό αντανάκλαστικής γνώσης του πολίτη. Αυτή η γνώση αφορά τόσο τα δημόσια έσοδα (πώς το κράτος αποκτά τους πόρους του από τους πολίτες) όσο και τα δημόσια έξοδα (πώς το κράτος ξοδεύει τα έσοδά του προς όφελος των πολιτών) (Trompeter, Carpenter, Desai, Jones & Riley 2013).

Η φοροδιαφυγή, όπως προαναφέρθηκε, επηρεάζεται από τη στάση του ατόμου. Η επίγνωση και το φορολογικό ηθικό είναι παρόν σε κάθε φορολογούμενο. Η επίγνωση είναι ένα στοιχείο για να κατανοήσουν τα άτομα την πραγματικότητα και να διαμορφώσουν τον τρόπο που ενεργούν ή συμπεριφέρονται, να αναπτύξουν μια μορφή ευαισθητοποίησης για την ανταπόκρισή τους στις φορολογικές τους υποχρεώσεις (Gashi & Kukaj, 2016).

Τα στοιχεία που λειτουργούν προς την κατεύθυνση αυτή, είναι:

α) Η συνειδητοποίηση ότι ο φόρος είναι μια μορφή συμμετοχής στη στήριξη της ανάπτυξης της χώρας. Γνωρίζοντας αυτό, οι φορολογούμενοι θέλουν να πληρώσουν φόρους στηρίζοντας τη χώρα τους και συνεισφέροντας στην ανάπτυξή της.

β) Η συνειδητοποίηση ότι η αναβολή των πληρωμών φόρων και η μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης είναι πολύ επιζήμια για τη χώρα. Οι φορολογούμενοι θέλουν να πληρώσουν φόρους επειδή κατανοούν ότι η καθυστέρηση στην πληρωμή των φόρων και η αποφυγή της φορολογικής τους υποχρέωσης, οδηγεί στην έλλειψη οικονομικών πόρων, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε καθυστερήσεις στην ανάπτυξη της χώρας.

γ) Η συνειδητοποίηση ότι οι φόροι ορίζονται από το νόμο και μπορεί να επιβληθούν κυρώσεις στους παραβάτες. Οι φορολογούμενοι θα πληρώσουν για την πληρωμή του φόρου έχουν αποκτήσει ισχυρή νομική βάση και είναι το απόλυτο καθήκον κάθε πολίτη (Frey & Feld, 2002).

Όσον αφορά την φορολογική συμπεριφορά των ατόμων, αυτή συχνά αποκλίνει από το ορθολογικό μοντέλο για την επιβράβευση της προσωπικής ευημερίας (Katerelos &

Varotsis, 2017). Τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά του φορολογούμενου είναι να υιοθετεί μια ορθολογική αυτοεκτίμηση για την προσωπική του υλική ικανοποίηση. Η φοροδιαφυγή επηρεάζεται από την αντιληπτή δικαιοσύνη του φορολογικού συστήματος (Kirchler, 2007). Η συμμόρφωση με τους φορολογικούς κανόνες αποτελεί προτεραιότητα για τη δημόσια οικονομία και επηρεάζει την ισότητα, την αποτελεσματικότητα και τελικά τον αντίκτυπο ενός φορολογικού συστήματος. Όταν ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού μπορεί να αποφύγει και να μην πληρώσει συστηματικά τους φόρους που του αναλογούν, το φορολογικό σύστημα γίνεται άδικο, τιμωρώντας τους έντιμους φορολογούμενους με την επιβολή πρόσθετων φόρων (Varotsis & Katerelos, 2020).

Από την άλλη πλευρά, ο φόρος (αναλόγως του τρόπου που αποδίδεται) μπορεί να στρεβλώσει την αποτελεσματικότητα του φορολογικού συστήματος, επηρεάζοντας την ευημερία των φορολογουμένων. Η οικονομική ανάπτυξη της χώρας μπορεί να επιτευχθεί με την επιβολή αυξημένων φορολογικών συντελεστών, αυξάνοντας έτσι προσωρινά τα φορολογικά έσοδα και χρησιμοποιώντας φορολογικά μοντέλα με χαμηλή κοινωνική αποτελεσματικότητα (Murphy, 2008). Η διατήρηση μιας «οριακής» συμπεριφοράς μεταξύ του πληθυσμού με μικτές στρατηγικές για την προσωρινή ανταπόκριση στους φόρους, συνεπάγεται προσαρμογή σε ένα μοτίβο φοροαποφυγής (Méder, Simonovits & Vincze, 2012).

Επιπλέον, αξιοποιείται πλήρως ένα φορολογικό σύστημα υπερ-καταχώρισης, με απροσδιόριστες επιπτώσεις στην πραγματική οικονομία. Η υπερβολική φορολογία όχι μόνο οδηγεί στη φορολογική εξάντληση του πληθυσμού, αλλά πυροδοτεί και κοινωνικές αντιδράσεις απέναντι σε αναποτελεσματική κυβέρνηση. Ένα φορολογικό σύστημα αποδεκτό από τον φορολογούμενο αποτελεί προϋπόθεση για μια αποτελεσματική φορολογική πολιτική (Laffer, 2004).

Στο σημείο αυτό, κρίνεται σκόπιμη μια σύντομη αναφορά στην έννοια της κοινωνικής συναίνεσης. Η κοινωνική συναίνεση είναι μια συμφωνία μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών για έναν κοινά αποδεκτό κοινωνικό στόχο. Η κοινωνική συναίνεση βασίζεται στην αυτοσυντήρηση και την κοινωνική ευθύνη, που συμβάλλει στην εξισορρόπηση των κοινωνιών και τη διατήρηση της υπάρχουσας κοινωνικής τάξης (Sutinen & Kuperan, 1999). Η κοινωνική συναίνεση έρχεται σε αντίθεση με

την πρακτική των συγκρούσεων, η οποία απαιτεί τροποποίηση του υπάρχοντος κοινωνικού κατεστημένου προκειμένου να γίνουν διαρθρωτικές αλλαγές.

Επομένως, η επίτευξη της κοινωνικής συναίνεσης σε επίπεδο φορολογίας, θα αποτρέψει την εκδήλωση φαινομένων παραοικονομίας και φοροδιαφυγής και θα ενισχύσει τη συνοχή της κοινωνίας (Peredo & McLean, 2006). Ωστόσο, για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο στην πραγματικότητα, απαιτούνται δραστικές αλλαγές και αναθεωρήσεις σε επίπεδο φορολογικής πολιτικής.

2.5 Η προοπτική μιας φορολογικής μεταρρύθμισης κατά της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας

Στο πλαίσιο αντιμετώπισης των φαινομένων της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας, υπάρχει μια (εσφαλμένη) άποψη πως μια μεγάλη φορολογική μεταρρύθμιση με μεγάλες εκπτώσεις φορολογικών συντελεστών, θα οδηγήσει σε σημαντική μείωση της παραοικονομίας. Όμως, το μόνο δυνατό αποτέλεσμα ενός τέτοιου βήματος θα ήταν να επιτύχει τη σταθεροποίηση του σημερινού μεγέθους της παραοικονομίας και την αποφυγή περαιτέρω αύξησης (Katsios, 2006).

Το υψηλό κέρδος από παράτυπες δραστηριότητες, οι συναφείς επενδύσεις, οι ισχυρές προσωπικές σχέσεις και το σχετικά χαμηλό κόστος λειτουργίας λόγω κακής θεσμικής ποιότητας, σίγουρα θα εμποδίσουν τους ανθρώπους στην Ελλάδα να επιστρέψουν στην επίσημη οικονομία. Συνεπώς, λόγω του αναμενόμενου μικρού κέρδους, μια σημαντική μεταρρύθμιση δεν θεωρείται προτεραιότητα από τους πολιτικούς.

Ακόμη, θα πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη η σημασία του μεγάλου αριθμού Ελλήνων αυτοαπασχολούμενων στη δυναμική του υπόγειου τομέα. Αν και η ελληνική κυβέρνηση έχει θεσπίσει κατά καιρούς φορολογικές μεταρρυθμίσεις, συνοδευόμενες από περικοπές σε ορισμένους φορολογικούς συντελεστές για τα άτομα και τις επιχειρήσεις, το ελληνικό φορολογικό σύστημα παραμένει τρομερά περίπλοκο και αναποτελεσματικό, κρίνοντας από τον αριθμό και την ποιότητα των φορολογικών κανονισμών. Από την άλλη πλευρά, δεν υπήρξε καμία πρόοδος ως προς την απλούστευση του φορολογικού κώδικα ή την αύξηση της επιβάρυνσης, ώστε να είναι περισσότερο ισότιμη (Katsios, 2006).

Επιπρόσθετα, οι αυξήσεις των έμμεσων φόρων (ΦΠΑ, φόρος κατανάλωσης) και οι φορολογικές περικοπές δεν έχουν αντισταθμιστεί από περικοπές κρατικών δαπανών, καθιστώντας τα μεγάλα και επίμονα ελλείμματα ακόμη πιο δύσκολο να αντιμετωπιστούν. Ταυτόχρονα, τα υψηλά εισοδήματα, τα μερίσματα, οι τόκοι, τα κέρδη κεφαλαίου και οι εταιρικοί φορολογικοί συντελεστές υφίστανται αυξανόμενη πίεση, καθώς το παγκόσμιο επενδυτικό κεφάλαιο έχει γίνει πιο κινητικό.

Η πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος της Ελλάδας δημιουργεί πράγματι μια σειρά προβλημάτων που επιβάλλουν υψηλό διοικητικό κόστος και κόστος συμμόρφωσης. Η πολυπλοκότητα εμποδίζει την αποτελεσματική λήψη αποφάσεων από άτομα και εταιρείες, μπερδεύει τους φορολογούμενους και προκαλεί αβεβαιότητα στις επιχειρηματικές αποφάσεις για θέματα όπως οι επενδυτικές δαπάνες, και είναι η αιτία συχνών και δαπανηρών λαθών. Τέλος, δεδομένου ότι οι περίπλοκοι φορολογικοί κανόνες υπόκεινται σε πολλαπλές ερμηνείες, παρακινούν τους φορολογούμενους είτε να αναλάβουν κινδύνους με την ελπίδα να εξαπατήσουν τις φορολογικές αρχές είτε να προσφέρουν δωροδοκίες για να κερδίσουν την ευνοϊκότερη ερμηνεία υπέρ τους ή για να αποφύγουν τους φορολογικούς ελέγχους (Katsios, 2006).

Η αμφισβητήσιμη αποτελεσματικότητα των μέτρων που μέχρι σήμερα έχουν ληφθεί στον τομέα της φορολογίας και της επιβολής της, καθιστά αναγκαία μια ολοκληρωμένη φορολογική μεταρρύθμιση με τις εξής προτεραιότητες: α) απλοποίηση, β) αποτελεσματικότητα και γ) περιορισμένη διακυβέρνηση.

Μια πρόταση για την απλούστευση του ελληνικού φορολογικού συστήματος, είναι η φορολόγηση μόνο του πλούτου (Paranikos, 2015). Ο πλούτος είναι το άθροισμα των ακινήτων, των τραπεζικών καταθέσεων, των μετοχών και των κρατικών ομολόγων που κατέχουν Έλληνες πολίτες στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Μπορεί επίσης να περιλαμβάνει άλλα αγαθά κατανάλωσης, όπως αυτοκίνητα, κοσμήματα και άλλα τιμαλφή. Περιλαμβάνει επίσης τον πλούτο που κατέχουν οι μη Έλληνες στην Ελλάδα.

Ο φόρος σε τέτοια περιουσιακά στοιχεία, ως η μόνη πηγή δημόσιων εσόδων της Ελλάδας, προβάλλει ως ο πιο αποτελεσματικός, ο πιο δημοκρατικός και ο πιο ανταγωνιστικός τρόπος εξαναγκασμού των πολιτών να πληρώσουν τις οφειλές τους. Οι μεταβιβάσεις πλούτου, συμπεριλαμβανομένου του παραχωρημένου πλούτου, δεν

θα πρέπει να φορολογούνται. Επιπλέον, τα κέρδη πλούτου δεν θα πρέπει να φορολογούνται. Για παράδειγμα, τα ενοίκια που αποκτώνται από τη μίσθωση ενός ακινήτου δεν θα πρέπει να φορολογούνται. Ομοίως, τα μερίσματα από μετοχές δεν θα πρέπει να φορολογούνται (European Commission, 2014).

Η ιδέα του σταθερού φόρου δεν είναι νέα. Προτάθηκε πριν από 25 χρόνια στις ΗΠΑ (Hall & Rabushka, 2007), προτείνοντας έναν ενιαίο φόρο στο εισόδημα και όχι στον πλούτο. Η διαφορά είναι σημαντική σε χώρες με μακρά ιστορία φοροδιαφυγής, όπως η Ελλάδα. Οι φόροι εισοδήματος αποφεύγονται πιο εύκολα από τους φόρους περιουσίας.

Τα στοιχεία που υποδεικνύουν την αποτελεσματικότητα του φόρου περιουσίας, είναι:

- α) η φοροδιαφυγή στην Ελλάδα δεν είναι μόνο διάχυτη, αλλά ενέχει και υπερβολικό κόστος για να μειωθεί,
- β) οι ελληνικές φορολογικές αρχές διακρίνονται από διαφθορά και αναποτελεσματικότητα.

Το κόστος δημιουργίας μιας μη διεφθαρμένης και αρμόδιας φορολογικής διοίκησης είναι πολύ υψηλό και θα απαιτούσε μια πολύ μακροπρόθεσμη διαδικασία. Σε αντίθεση με το ιδιωτικό εισόδημα, ο ιδιωτικός πλούτος δεν μπορεί να κρυφτεί. Επιπλέον, όσοι μπορούν να κρύψουν το εισόδημά τους, έχουν και την πολιτική δύναμη να επηρεάσουν τον σχεδιασμό του φορολογικού συστήματος. Αυτός είναι ο λόγος που ένας φόρος περιουσίας αντιμετωπίζεται με τόσο σκληρή πολιτική αντίσταση. Όπως σημειώθηκε νωρίτερα, το κρίσιμο πρόβλημα στην Ελλάδα δεν είναι τόσο η ανισότητα του πλούτου αλλά η άδικη φορολογική μεταχείριση των πλούσιων ελληνικών νοικοκυριών, καθώς δεν πληρώνουν όλοι οι πλούσιοι Έλληνες τον φόρο που τους αναλογεί (Papanikos, 2015).

Η πρόταση για φορολόγηση του πλούτου, είναι παρόμοια με αυτή που προτείνουν οι Bach, Beznoska και Steiner (2014) για τη Γερμανία και ο Lavoie (2014) για τις ΗΠΑ. Οι φορολογικοί συντελεστές είναι παρόμοιοι με τους δικούς τους. Η μόνη διαφορά είναι ότι στην προκειμένη περίπτωση ο φόρος περιουσίας θα πρέπει να επιβάλλεται στον πλούτο και όχι στους πλούσιους. Επίσης, θα είναι ο μόνος φόρος που θα επιβάλλεται και όλοι οι άλλοι φόροι θα καταργούνται (Papanikos, 2015).

Γενικά, η φορολογική μεταρρύθμιση αποτελεί βασικό συστατικό μιας ευρύτερης κρατικής μεταρρύθμισης. Αποτελεί μια μέθοδο που επιλέγεται από μια κυβέρνηση στα πλαίσια της δημοσιονομικής βελτίωσης, με στόχο να βελτιωθεί η ποιότητα των υπηρεσιών του δημόσιου τομέα και να συλλεχθούν φόροι (Prichard, 2010).

Μια κρατική μεταρρύθμιση έχει ως στόχο να απλουστεύσει και να διευκολύνει τις συναλλαγές των πολιτών με το κράτος, καθώς και να ενισχύσει την αποτελεσματικότητα της λειτουργίας των δημόσιων υπηρεσιών και να βελτιώσει την ποιότητά τους, προς όφελος των πολιτών (Matei & Lazăr, 2011).

Μια φορολογική μεταρρύθμιση αποσκοπεί στο να:

- αλλάξει η προοδευτικότητα των συντελεστών φορολόγησης,
- διευρυνθεί η φορολογική βάση,
- απλοποιηθεί ο δημοσιονομικός έλεγχος,
- επιβάλλονται αποδεκτοί φόροι,
- καταργηθούν οι φόροι που έχουν αποδειχθεί αναποτελεσματικοί,
- απλοποιηθεί ο τρόπος που εισπράττονται οι φόροι (Slemrod, 2001).

Εάν το φορολογικό σύστημα και το κράτος είναι αποτελεσματικά, τότε και οι διαθέσιμοι οικονομικοί πόροι διαχειρίζονται με αποτελεσματικό τρόπο, επιφέροντας την ανάπτυξη της οικονομίας της χώρας. Συνεπώς, η αποτελεσματικότητα του κράτους και του συστήματος φορολόγησης αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την συνοχή, την ευημερία και την επιβίωση ενός ανεξάρτητου κράτους (Anderson, 2001).

Ο βαθμός αποτελεσματικότητας του φορολογικού συστήματος είναι συνυφασμένος με τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά του εκάστοτε κράτους, ενώ για να είναι βιώσιμο είναι απαραίτητο να κατανέμονται δίκαια τα φορολογικά «βάρη» στους πολίτες, βάσει του πραγματικού εισοδήματός τους (Van Dijke & Verboon, 2010). Η δίκαιη κατανομή των φορολογικών βαρών αποτελεί πρόδρομο του συμβιβασμού του φορολογούμενου, με συνεπή συμπεριφορά απέναντι στις φορολογικές του υποχρεώσεις, ενώ τονίζεται η σημασία ενός δίκαιου φορολογικού συστήματος (Barth, Cappelen & Ognedal, 2013).

Ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας θεωρεί ότι το σύστημα φορολογίας και οι φόροι που επιβάλλονται είναι άδικοι (Varotsis & Katerelos, 2020). Η πεποίθηση αυτή αποτελεί απόδειξη ότι το φορολογικό σύστημα της χώρας είναι αναποτελεσματικό.

Η μεγαλύτερη αποτυχία, ως συνέπεια της αναποτελεσματικότητας του συστήματος φορολόγησης στην Ελλάδα, είναι η αναπαραγωγή φαινομένων φοροδιαφυγής, ζημιώνοντας την οικονομία της χώρας. Οι προσπάθειες αντιμετώπισης των φαινομένων αυτών, μέσω συνεχών φορολογικών μεταρρυθμίσεων ή αυξάνοντας διαρκώς το αφορολόγητο εισόδημα, δεν είχαν αποτέλεσμα (Gainous, Martinez & Craig, 2010). Επιπλέον, η καταγραφή νέων χρηματοοικονομικών λογαριασμών επιτείνουν την αποτυχία του συστήματος φορολόγησης, οι αστοχίες του οποίου διαφαίνονται εντονότερα καθώς οι ληξιπρόθεσμες οφειλές αυξάνονται διαρκώς και το νομοθετικό πλαίσιο αλλάζει συνεχώς.

Τα τελευταία δέκα χρόνια συνεχών φορολογικών μεταρρυθμίσεων, προκειμένου να επιτευχθούν οι ετήσιοι δημοσιονομικοί στόχοι με μονότονα εισπρακτικά μέτρα, είχαν ως συνέπεια τη «δημοσιονομική κόπωση της φορολογικής βάσης» (Varotsis & Katerelos, 2020). Αυτό σημαίνει ότι σταδιακά οι πολίτες αδυνατούν να ανταποκριθούν στις φορολογικές τους υποχρεώσεις, καθώς οι φορολογικές μεταρρυθμίσεις δεν αποβλέπουν στην αύξηση της φορολογικής βάσης. Παράλληλα, σημειώνεται εξάντληση των οικονομικών πόρων και διατηρείται ένα κλίμα αβεβαιότητας αναφορικά με τις προοπτικές οικονομικής ανάπτυξης της χώρας (Varotsis & Katerelos, 2020).

Οι αυξανόμενοι φόροι επιτείνουν την δύσκολη οικονομική κατάσταση της Ελλάδας και την ανισότητα που διακρίνει το φορολογικό της σύστημα, με τη μεταφορά του έμμεσου εισοδήματος των φορολογουμένων που δεν έχουν τη δυνατότητα απόκρυψης των εισοδημάτων τους (π.χ. των εργαζομένων, συνταξιούχων κλπ.), σε κατηγορίες φορολογουμένων που μπορούν να προβούν σε πρακτικές φοροαποφυγής. Συντηρούνται έτσι, τα υψηλά επίπεδα της φοροδιαφυγής, που φτάνουν το 1/4 του ΑΕΠ της χώρας. Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι η έμμεση φορολογία είναι ιδιαίτερα υψηλή (ο συντελεστής ΦΠΑ είναι ο 3ος πιο υψηλός στις χώρες του ΟΟΣΑ), συμβάλλει στην αδράνεια των οικονομικών δραστηριοτήτων (Katsimi & Moutos, 2010).

Είναι πιθανό η μακροχρόνια παρουσία μεγάλου ποσοστού δραστηριοτήτων παραοικονομίας στην Ελλάδα -που δεν μπόρεσαν να περιοριστούν με τις πολλαπλές φορολογικές μεταρρυθμίσεις- να μην οφείλεται μόνο στη φερεγγυότητα της δημοσιονομικής πολιτικής, αλλά και στην ανοχή του φαινομένου της

φοροδιαφυγής. Κάτι τέτοιο μπορεί να διαμορφώσει απρόβλεπτες φορολογικές συμπεριφορές

Η συνεχιζόμενη παρουσία της παραοικονομίας στην Ελλάδα δεν αποκλείει κοινωνική βάση για τη φορολογική βάση, η οποία έχει επιδεινωθεί για να αντέξει τη φοροδιαφυγή και τους επιζώντες με υψηλό αφορολόγητο εισόδημα υιοθετώντας απρόβλεπτη φορολογική συμπεριφορά. Στην περίπτωση αυτή, η ανοχή των φορολογουμένων απέναντι στα φαινόμενα φοροδιαφυγής και παραοικονομίας δεν είναι δυνατό να αλλάξει με την προσωρινή εντατικοποίηση των φορολογικών ελέγχων ούτε με την υιοθέτηση οριζόντιων αλλαγών του φορολογικού συστήματος (Varotsis & Katerelos, 2020).

Το μοντέλο φορολογικής πολιτικής που εφαρμόζεται στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία, είναι νέο και περιέχει ένα σύνολο από ρυθμίσεις. Ο τρόπος που εφαρμόζεται η φορολογική νομοθεσία άλλαξε σημαντικά πριν από τρία χρόνια (2019), όταν υιοθετήθηκαν νέες νομοθετικές διατάξεις και πάνω από 100 τροποποιήσεις της κωδικοποίησης του φορολογικού δικαίου, συνοδευόμενες από πολλές εγκυκλίους με ερμηνευτικές οδηγίες, αναθεωρώντας πλήρως την ισχύουσα φορολογική πολιτική (Naftemporiki, 2017).

Στη νομοθετική μεταρρύθμιση του φορολογικού μοντέλου, περιλαμβάνονται:

- ο νέος Κώδικας φορολογίας εισοδήματος (Νόμος 4172/2013. «Φορολογία εισοδήματος, επείγοντα μέτρα εφαρμογής του ν. 4046/2012, του ν. 4093/2012 και του ν. 4127/2013 και άλλες διατάξεις») (www.taxheaven.gr).
- ο νέος Κώδικας Φορολογικής Διαδικασίας (Νόμος 4174/2013. «Φορολογικές διαδικασίες και άλλες διατάξεις») (www.taxheaven.gr).
- ο νέος ενιαίος φόρος ακίνητης περιουσίας και εφαρμογής των ελληνικών λογιστικών προτύπων (Νόμος 4308/2014. «Ελληνικά Λογιστικά Πρότυπα, συναφείς ρυθμίσεις και άλλες διατάξεις, κωδικοποιημένος με τον 4876/2021») (www.taxheaven.gr).

Στο ακόλουθο Σχήμα, παρουσιάζονται οι βασικοί άξονες της νέας φορολογικής μεταρρύθμισης.

Σχήμα 2. 2 Το βασικό νομικό πλαίσιο του φορολογικού συστήματος στην Ελλάδα (Varotsis & Katerelos, 2020)

Η φορολογική αυτή μεταρρύθμιση αποσκοπούσε στα εξής:

- να απλουστεύσει τις διαδικασίες με τις οποίες παρακολουθούνται οι χρηματοοικονομικές συναλλαγές,
- να απλουστεύσει τον τρόπο που υποβάλλονται οι φορολογικές δηλώσεις,
- να διαφοροποιήσει τις κυρώσεις που επιβάλλονται,
- να αλλάξει τις διαδικασίες φορολογικού ελέγχου,
- να επιβάλλει μέτρα υποχρεωτικής είσπραξης φόρων (Varotsis & Katerelos, 2020).

Ο νέος φορολογικός κώδικας επικεντρώνεται στο να καταστείλει και να περιορίσει τα φαινόμενα παραοικονομίας και φοροαποφυγής στην Ελλάδα, εντοπίζοντας τα εισοδήματα που δεν δηλώνονται και ιδιαίτερα, εκείνα που είναι αγνώστου προελεύσεως (π.χ. από παράνομες δραστηριότητες). Επιπλέον, αλλάζει η διαδικασία φορολογικού ελέγχου, βελτιώνοντας τη διασύνδεση της φορολογικής αρχής με τη χρήση των ηλεκτρονικών τραπεζικών συστημάτων και διευκολύνοντας τις σχετικές διαδικασίες (O'Neill, Sorhaindo, Xiao & Garman, 2005).

Επιβάλλεται ενιαίος φόρος ακινήτων σε όλους σχεδόν τους ιδιοκτήτες, ενώ διατηρούνται φόροι υπεραξίας, μεγάλης ακίνητης περιουσίας και μεταβίβασης ακινήτων. Αλλαγές έγιναν ακόμη και στην έμμεση φορολογία, με την επιβολή συντελεστών φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) και την επιβολή μιας σειράς πρόσθετων έμμεσων φόρων (καύσιμα, σίτιση, τηλεφωνία κ.λπ.) (Varotsis & Katerelos, 2020).

Η εφαρμογή της φορολογικής πολιτικής των της τελευταίας πενταετίας, είναι βασισμένη στους εξής άξονες:

- α) αναθεωρείται η φορολογία εισοδήματος / περιουσίας
- β) το εισόδημα προσδιορίζεται βάσει των πηγών του αλλά και του κόστους ζωής
- γ) η έμμεση φορολογία επιβαρύνεται επιπλέον.

Διαπιστώνεται ότι η εφαρμογή του συγκεκριμένου φορολογικού μείγματος προκαλεί μεγαλύτερη πίεση στον φορολογικό πληθυσμό και δεν συνεκτιμά την υπάρχουσα κόπωση, την δυσπιστία και την αποστροφή του προς τις φορολογικές αρχές, που δημιουργήθηκαν τα προηγούμενα χρόνια από τις ανισότητες και τις οικονομικές αστοχίες (Varotsis & Katerelos, 2020).

Γίνεται αντιληπτό πως δεν υπάρχει πρόβλεψη για μια αυτόνομη φορολογική διακυβέρνηση, τοπικά και περιφερειακά, καθώς διατηρείται η κεντρική διαχείριση και σχεδιασμός των φορολογικών εσόδων. Μια τέτοια προσέγγιση στη διαμόρφωση μιας νέας φορολογικής πολιτικής, αφήνει εκτός τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των φορολογουμένων και την κουλτούρα τους και δεν αξιοποιεί τις αποδεδειγμένα καλές πρακτικές άλλων συστημάτων φορολογίας (McMillan & Woodruff, 2002). Επίσης, άγνωστη παραμένει η κοινωνική συναίνεση όσον αφορά την εφαρμογή των νέων μεταρρυθμίσεων που φέρνουν το νέο φορολογικό πλαίσιο. Δεν έχει ληφθεί μέριμνα για την αποκατάσταση των ανισοτήτων και των αδικιών που έχει επιφέρει το φορολογικό σύστημα στον πληθυσμό μέχρι σήμερα, αλλά επιδιώκονται μόνο οριζόντιες επεκτάσεις της φορολογικής βάσης (Varotsis & Katerelos, 2020).

Τέλος, δεν υπάρχει πρόβλεψη κάποιου χρονοδιαγράμματος, εντός του οποίου οι γραφειοκρατικές διαδικασίες των κρατικών υπηρεσιών θα εκσυγχρονιστούν,

συμβάλλοντας σε μια αποτελεσματικότερη οικονομία, που θα ευνοεί την εφαρμογή του νέου φορολογικού πλαισίου.

2.6 Προτάσεις για τον έλεγχο της φοροδιαφυγής

Η φορολογική διοίκηση δίνει συνήθως έμφαση σε μια ποικιλία μέτρων, συμπεριλαμβανομένων των παραδοσιακών πολιτικών, όπως η εισαγωγή ενός αποτελεσματικού προγράμματος ελέγχου που εντοπίζει άτομα που δεν υποβάλλουν φορολογικές δηλώσεις και εκείνα που υποδηλώνουν εισόδημα, εφαρμόζοντας μη αυστηρές κυρώσεις. Αυτές οι πολιτικές δίνουν την εντύπωση ότι ο φορολογούμενος αντιμετωπίζεται ως πιθανός εγκληματίας, που πρέπει να αποτραπεί από την παράτυπη συμπεριφορά, και ευθυγραμμίζονται σαφώς με την προοπτική της παραοικονομίας (Dhami & Al-Nowaihi, 2007).

Ωστόσο, παρατηρείται ότι όλο και περισσότερο οι διοικητικές πολιτικές δεν περιορίζονται σε αυτούς τους τυπικούς μηχανισμούς επιβολής. Αντίθετα, οι φορολογικές διοικήσεις σε πολλές χώρες εισάγουν πολιτικές που δίνουν έμφαση σε ζητήματα, όπως η ανάπτυξη υπηρεσιών φορολογουμένων για να βοηθήσουν τους πολίτες σε κάθε βήμα της υποβολής δηλώσεων και της πληρωμής φόρων, η απλοποίηση των φόρων κ.α. Εν ολίγοις, ο φορολογούμενος αντιμετωπίζεται ως ένας πιθανός πελάτης, του οποίου η συμπεριφορά εξαρτάται από τις δικές του ηθικές αξίες (και των άλλων) και επίσης από την αντίληψή του για την ποιότητα, την αξιοπιστία, και την αποτελεσματικότητα της φορολογικής διοίκησης (Kirchler, Hoelzl & Wahl, 2008).

Αυτές οι νέες πολιτικές προτείνουν πολλά πρόσθετα παραδείγματα φορολογικής συμμόρφωσης, πέρα από αυτό που προκύπτει από την ανάλυση των οικονομικών του εγκλήματος, παραδείγματα για τα οποία τώρα αναδύεται πολλή θεωρητική, εμπειρική και πειραματική υποστήριξη (Iyer, Reckers, & Sanders, 2010).

Στη συνέχεια, παρέχονται τρία παραδείγματα και αποτελέσματα από συγκεκριμένες πολιτικές που έχουν εφαρμοστεί.

1. Χρήση της επιβολής: Πώς επηρεάζονται οι αποφάσεις συμμόρφωσης ενός ατόμου από παραμέτρους επιβολής (και άλλες φορολογικές) παραμέτρους.

Οι Alm, Bahl και Murray (1990), αναπτύσσουν ένα μοντέλο στο οποίο τα άτομα επιλέγουν τα μερίδια της αποζημίωσης που λαμβάνουν με τη μορφή δηλωθείσας φορολογητέας αποζημίωσης, εισοδήματος φοροδιαφυγής και εισοδήματος αποφυγής, ως συνάρτηση της πιθανότητας εντοπισμού, της ποινής για τους απλήρωτους φόρους, του οριακού συντελεστή φόρου εισοδήματος και μισθοδοσίας και των παροχών φόρου μισθωτών υπηρεσιών. Στη συνέχεια, εκτιμούν τις εξισώσεις ζήτησης μετοχών που προκύπτουν, χρησιμοποιώντας ένα μοναδικό σύνολο δεδομένων που τους επιτρέπουν να συνάγουν μεμονωμένες μετρήσεις για το φορολογητέο εισόδημα και το εισόδημα φοροδιαφυγής.

Τα αποτελέσματα της εκτίμησής τους δείχνουν ότι η αναφερόμενη φορολογική βάση μειώνεται με αυστηρότερες κυρώσεις. Η φορολογική βάση αυξάνεται επίσης με υψηλότερα οφέλη για τις εισφορές φόρου μισθωτών υπηρεσιών και μειώνεται με υψηλότερους οριακούς φορολογικούς συντελεστές. Η εκτιμώμενη ελαστικότητα της φορολογικής βάσης δείχνει ότι η επιβολή (και άλλες δημοσιονομικές μεταβλητές) έχει σημασία (Alm et al., 1990).

2. Παροχή υπηρεσιών: Πώς οι αποφάσεις υποβολής φορολογικών δηλώσεων των ατόμων επηρεάζονται από την παροχή πληροφοριών από τις φορολογικές αρχές, σε ένα περιβάλλον στο οποίο τα άτομα δεν γνωρίζουν με βεβαιότητα την πραγματική φορολογική τους υποχρέωση.

Το ερώτημα εδώ είναι εάν οι «υπηρεσίες» βελτιώνουν τη συμμόρφωση των φορολογουμένων. Οι Alm, Bloomquist και McKee (2015) χρησιμοποιούν πειραματικές μεθόδους όπου τα άτομα λαμβάνουν εισόδημα, πρέπει να επιλέξουν εάν θα υποβάλουν φορολογική δήλωση ή όχι, πληρώνουν φόρους για το εισόδημα που δηλώνεται οικειοθελώς και αντιμετωπίζουν κάποιες πιθανότητες να εντοπιστούν και να τιμωρηθούν οι υποδηλωμένοι φόροι. Αυτή η διαδικασία στη συνέχεια «περιπλέκεται», εισάγοντας αβεβαιότητα σχετικά με την «πραγματική» φορολογική υποχρέωση του ατόμου και στη συνέχεια η «φορολογική διοίκηση» παρέχει «υπηρεσίες» που επιτρέπουν στα άτομα να υπολογίζουν πιο εύκολα τις φορολογικές τους υποχρεώσεις.

Οι Alm et al. (2010) διαπιστώνουν ότι τα άτομα αναφέρουν περίπου 14% λιγότερο εισόδημα όταν η φορολογική τους υποχρέωση είναι αβέβαιη. Ωστόσο,

αυτή η χαμηλότερη αναφορά αντισταθμίζεται όταν η φορολογική αρχή παρέχει υπηρεσίες στον φορολογούμενο, αυξάνοντας έτσι το δηλωθέν εισόδημα κατά σχεδόν 20%.

Τα αποτελέσματά τους δείχνουν ξεκάθαρα ότι οι στρατηγικές για τη βελτίωση της συμμόρφωσης πρέπει να βασίζονται σε βελτιωμένη επιβολή, αλλά και σε μια προσέγγιση που δίνει έμφαση σε άλλες πολιτικές διοίκησης, όπως οι υπηρεσίες.

3. Αλλαγή της κουλτούρας πληρωμής φόρων: Πώς επηρεάζονται οι αποφάσεις συμμόρφωσης ενός ατόμου από την ομαδική επιλογή του τρόπου χρήσης των φόρων.

Οι Alm, Jackson και McKee (1993), χρησιμοποιούν πειραματικές μεθόδους, ξεκινώντας με τον τυπικό πειραματικό σχεδιασμό: τα άτομα λαμβάνουν εισόδημα, πληρώνουν φόρους επί του εισοδήματος που αναφέρθηκαν οικειοθελώς και αντιμετωπίζουν κάποιες πιθανότητες να εντοπιστούν και να τιμωρηθούν οι υποδηλωμένοι φόροι. Στη συνέχεια, επεκτείνουν τον σχεδιασμό εισάγοντας στοιχεία κοινωνικών αλληλεπιδράσεων και δημοσιονομικών ανταλλαγών. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα άτομα πρέπει να επιλέξουν μεταξύ δύο εναλλακτικών τύπων δημόσιων αγαθών, με το είδος του δημόσιου αγαθού να αποφασίζεται με πλειοψηφία. Σε άλλες περιπτώσεις, τα άτομα δεν επιτρέπεται να ψηφίζουν για παροχή δημόσιου αγαθού, και αντίθετα, αυτό επιβάλλεται στην ομάδα. Το επίπεδο υποστήριξης για τις εναλλακτικές λύσεις του δημόσιου αγαθού ποικίλλει επίσης. Σε ορισμένες περιπτώσεις, τα μέλη της ομάδας προτιμούν έντονα έναν από τους εναλλακτικούς τύπους δημόσιου αγαθού.

Τα αποτελέσματά των ερευνητών υποδεικνύουν ότι τόσο ο τρόπος με τον οποίο λαμβάνονται οι ομαδικές αποφάσεις όσο και το επίπεδο της λαϊκής υποστήριξης για τα δημόσια αγαθά, επηρεάζουν τη φορολογική συμμόρφωση. Η συμμόρφωση είναι σημαντικά υψηλότερη όταν τα άτομα ψηφίζουν για τον τρόπο που θα δαπανηθούν οι φόροι τους, παρά όταν αυτό τους επιβάλλεται. Αντίστοιχα, η συμμόρφωση μειώνεται σημαντικά με την επιβολή ενός μη δημοφιλούς προγράμματος δαπανών. Πράγματι, η συμμόρφωση με ένα επιβεβλημένο και μη δημοφιλές δημόσιο αγαθό είναι χαμηλότερη από ό,τι σε περίπτωση παντελούς απουσίας οποιουδήποτε δημόσιου αγαθού (Alm et al., 1993).

Αυτά τα αποτελέσματα υποδηλώνουν ότι η κυβέρνηση μπορεί να αυξήσει τη συμμόρφωση διασφαλίζοντας ότι τα άτομα αισθάνονται ότι έχουν λόγο για τον τρόπο με τον οποίο δαπανώνται οι φόροι τους, ότι οι πολίτες είναι καλά ενημερωμένοι για το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας και ότι οι πολίτες έχουν εμπιστοσύνη στους μηχανισμούς και πιστεύουν ότι οι φόροι θα δαπανηθούν σε τρόπους σύμφωνους με τις επιθυμίες τους.

Σύμφωνα με το πρώτο παράδειγμα - το παραδοσιακό «παράδειγμα επιβολής» - η έμφαση δίνεται αποκλειστικά στην καταστολή της παράνομης συμπεριφοράς μέσω συχνών ελέγχων και αυστηρών κυρώσεων. Αυτό ήταν το συμβατικό παράδειγμα των φορολογικών διοικήσεων διαχρονικά, και ταιριάζει καλά στο τυπικό μοντέλο χαρτοφυλακίου της φοροδιαφυγής.

Το δεύτερο παράδειγμα αναγνωρίζει τον ρόλο της επιβολής, αλλά επίσης αναγνωρίζει το ρόλο της φορολογικής διοίκησης ως διευκολυντή και παρόχου υπηρεσιών στους φορολογούμενους πολίτες. Αυτό το νέο «παράδειγμα υπηρεσιών» για τη φορολογική διοίκηση, ταιριάζει απόλυτα με την προοπτική που τονίζει τον ρόλο των υπηρεσιών που παρέχονται από το κράτος ως παράγοντες που επηρεάζουν τη φορολογική συμμόρφωση. Είναι επίσης συνεπής με την άποψη ότι η κυβέρνηση έχει κίνητρο τόσο να δικαιολογήσει τις ενέργειές της όσο και να πείσει τους φορολογούμενους να πληρώσουν φόρους, όλα με στόχο τη διατήρηση της εξουσίας.

Πράγματι, η πιο πρόσφατη βιβλιογραφία για τη μεταρρύθμιση της φορολογικής διοίκησης έχει δώσει έμφαση σε αυτό το νέο παράδειγμα του ρόλου της φορολογικής διοίκησης, ως διευκολυντή και παρόχου υπηρεσιών στους φορολογούμενους πολίτες, και πολλές πρόσφατες διοικητικές μεταρρυθμίσεις σε όλο τον κόσμο έχουν υιοθετήσει αυτό το νέο παράδειγμα με μεγάλη επιτυχία (Iyer et al., 2010; Alm, 2012).

Το τρίτο παράδειγμα καταδεικνύει τη σημασία της ηθικής στη συμπεριφορά φορολογικής συμμόρφωσης. Σχετίζεται με το ρόλο της ηθικής, των κοινωνικών κανόνων και άλλων παραγόντων οικονομικών συμπεριφορών στην απόφαση συμμόρφωσης των ατόμων (Kirchler, 2007).

Με βάση τα παραπάνω, ο σχεδιασμός στρατηγικών για τον έλεγχο της φοροδιαφυγής εμπίπτει σε τρεις κύριες κατηγορίες, κατ' αντιστοιχία με κάθε ένα από τα τρία παραδείγματα:

- α) αύξηση της πιθανότητας και της απειλής τιμωρίας,
- β) βελτίωση της παροχής φορολογικών υπηρεσιών, και
- γ) αλλαγή της φορολογικής κουλτούρας.

Πρώτον, υπάρχει περιθώριο για βελτίωση των πολιτικών για την αύξηση της ανίχνευσης και της τιμωρίας (π.χ. το «παράδειγμα επιβολής»). Παραδοσιακά, υπάρχουν τρεις κύριες πτυχές της φορολογικής διοίκησης: εγγραφή φορολογούμενου, έλεγχος φορολογούμενου και εισπράξεις. Βελτιώσεις σε κάθε έναν από αυτούς τους τομείς είναι εφικτές, οι οποίες θα ενίσχυαν τον εντοπισμό και την τιμωρία. Αυτές οι πολιτικές περιλαμβάνουν προφανείς ενέργειες, όπως:

- αύξηση του αριθμού των ελέγχων,
- βελτίωση της ποιότητας των ελέγχων (και των ελεγκτών),
- χρήση πιο συστηματικών μεθόδων επιλογής ελέγχου (π.χ. μέθοδοι «βαθμολόγησης»),
- βελτίωση της ανταλλαγής πληροφοριών μεταξύ των κυβερνήσεων,
- αύξηση των κυρώσεων για εξαπάτηση,
- δημοσιοποίηση καταδικαστικών αποφάσεων για φοροδιαφυγή στα μέσα ενημέρωσης ως εναλλακτικό μη χρηματοοικονομικό είδος ποινής,
- επιβολή κυρώσεων συχνά και με συνέπεια.

Αυτές είναι ορισμένες κύριες τυπικές μέθοδοι για την αύξηση της επιβολής (Alm, 2012).

Δεύτερον, υπάρχουν περιθώρια βελτίωσης των υπηρεσιών της φορολογικής διοίκησης με το να γίνουν πιο «φιλικές προς τους καταναλωτές», σύμφωνα με το «παράδειγμα υπηρεσιών». Τέτοιες πολιτικές περιλαμβάνουν:

- την προώθηση της εκπαίδευσης των φορολογουμένων,
- την παροχή υπηρεσιών φορολογουμένων για να τους βοηθήσουν στην υποβολή δηλώσεων και την πληρωμή φόρων,
- τη βελτίωση της υπηρεσίας παροχής συμβουλών,

- τη βελτίωση του ιστότοπου της φορολογικής υπηρεσίας,
- την απλοποίηση φόρων και φορολογικών εντύπων
- την απλοποίηση της πληρωμής φόρων.

Η βασική ώθηση αυτών των ενεργειών είναι να αντιμετωπίζεται ο φορολογούμενος περισσότερο ως πελάτης παρά ως δυνητικός εγκληματίας (Alm, 2012).

Τρίτον, μπορεί να υπάρχει περιθώριο για μια κυβερνητική αλλαγή στην κουλτούρα της πληρωμής φόρων, σύμφωνα με το τρίτο παράδειγμα, με τις εξής ενέργειες:

- χρησιμοποιώντας τα μέσα μαζικής ενημέρωσης για την ενίσχυση της φορολογικής συμμόρφωσης ως ηθικής μορφής συμπεριφοράς,
- δημοσιοποιώντας όσους φοροδιαφεύγουν,
- δίνοντας έμφαση στη σχέση μεταξύ πληρωμής φόρων και λήψης κρατικών υπηρεσιών,
- στοχεύοντας ορισμένες ομάδες (π.χ. νέες επιχειρήσεις ή εργαζόμενους) προκειμένου να εισαχθεί από την αρχή η ιδέα ότι η πληρωμή φόρων είναι «το σωστό πράγμα»,
- επιστρατεύοντας άλλους οργανισμούς να προωθήσουν τη συμμόρφωση,
- αποφεύγοντας ενέργειες που οδηγούν τα άτομα να πιστεύουν ότι η εξαπάτηση δεν είναι κάτι ιδιαίτερα σημαντικό,
- αντιμετώπιση των αντιληπτών ανισοτήτων στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αισθάνονται ότι τους αντιμετωπίζουν.

Αυτό το τρίτο παράδειγμα μοιάζει να είναι μια ουσιαστική, αλλά σε μεγάλο βαθμό παραμελημένη στρατηγική για τη βελτίωση της φορολογικής συμμόρφωσης (Alm, 2012).

3. Μεθοδολογία Έρευνας

3.1 Σκοπός

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να διερευνηθούν οι αιτίες της φοροαποφυγής και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα. Γι' αυτόν τον λόγο, εξετάζονται οι απόψεις των λογιστών, εφοριακών και επιχειρηματιών του Νομού Καρδίτσας σχετικά με τα φαινόμενα παραοικονομίας και φοροδιαφυγής.

3.2 Ερευνητική προσέγγιση

Για την επίτευξη του σκοπού της εργασίας αυτής πραγματοποιήθηκε έρευνα ποσοτικού χαρακτήρα, ενώ χρησιμοποιήθηκε η Αναλυτική Ιεραρχική Προσέγγιση (Analytic Hierarchy Process) του Thomas Saaty. Η προσέγγιση αυτή αναπτύχθηκε κατά τη δεκαετία του 1970, ενώ βασίζεται στην ψυχολογία και τα μαθηματικά (McCaffrey, 2005).

Η AHP προσφέρει ένα πλαίσιο για την ποσοτικοποίηση των στοιχείων ενός προβλήματος απόφασης, αποσκοπώντας να το συνδέσει με τον τελικό σκοπό. Ως μεθοδολογία αξιοποιείται σε περιπτώσεις λήψης πολυκριτήριων αποφάσεων, διότι το κύριο χαρακτηριστικό της είναι η δυνατότητά της να ιεραρχεί ένα σύνθετο και πολυπρόσωπο πρόβλημα πολλαπλών κριτηρίων, ενώ έπειτα διερευνά κάθε επίπεδο ιεραρχίας μεμονωμένα και στο τέλος συνδυάζει και αναλύει τα αποτελέσματα. Αρχικά, η επίτευξη του στόχου συνδέεται με τις προτεραιότητες των κριτηρίων, ενώ έπειτα προκύπτουν οι προτεραιότητες, οι οποίες σχετίζονται με την αποδοτικότητα των εναλλακτικών επιλογών. Γενικότερα, η AHP συμβάλλει έτσι ώστε ένα πρόβλημα πολυδιάστατης κλιμάκωσης να μετατραπεί σε μονοδιάστατο πρόβλημα κλιμάκωσης, επιτρέποντας να συγκριθούν διαφορετικά στοιχεία μεταξύ τους με ορθολογικό τρόπο (Saaty & Vergas, 2001).

Η Αναλυτική Ιεραρχική Προσέγγιση διακρίνεται στην Περιγραφή του Προβλήματος, τον Προσδιορισμό των σχέσεων και των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μερών ενός προβλήματος, τη σύγκριση των μερών αυτών και τη λήψη του τελικού σκοπού. Η αποτελεσματική διεκπεραίωση αυτής της διαδικασίας θα οδηγήσει στον εντοπισμό των παραγόντων, την οριοθέτηση των στόχων, τον σχεδιασμό εναλλακτικών

στρατηγικών ή την επιλογή βέλτιστων και την πρόβλεψη των αποτελεσμάτων (Saaty & Vergas, 2001).

3.3 Εργαλείο συλλογής δεδομένων

Το εργαλείο με το οποίο συλλέχθηκαν τα δεδομένα σε αυτή την έρευνα ήταν το ερωτηματολόγιο, καθώς αποτελεί ένα διαδομένο μέσο για την πραγματοποίηση της ποσοτικής έρευνας (Cohen, Manion, & Morrison, 2000). Το ερωτηματολόγιο δόθηκε έτοιμο από τον Επιβλέποντα Καθηγητή κ. Μιχάλη Διακομιχάλη. Το ερωτηματολόγιο αποτελεί μια μέθοδο που απαιτεί λιγότερο χρόνο προκειμένου να διεξαχθεί η έρευνα, ενώ ταυτόχρονα έχει τη δυνατότητα να εξασφαλίσει μεγάλο αριθμό συμμετεχόντων, οι οποίοι μπορούν να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις τους δίχως τις παρεμβάσεις ή την επιρροή του ερευνητή.

Η δημιουργία του έγινε λαμβάνοντας υπόψιν το νομικό πλαίσιο και την επισκόπηση της βιβλιογραφίας, ώστε να συμπεριληφθούν όλα τα κριτήρια και τα υποκριτήρια. Περιλαμβάνει 37 ερωτήσεις που αφορούν τα εξής κριτήρια και υποκριτήρια:

1. Έλλειψη παιδείας: η οικονομική κουλτούρα και οι ηθικές αξίες των ατόμων που σχετίζονται με την κοινωνική τους ευθύνη (Διακομιχάλης, 2019). Τα υποκριτήριά της είναι η επιχειρηματική ηθική, δηλαδή η θεωρία και η κατανόηση των ηθικών και κοινωνικών συναισθήσεων και των συμπεριφορών των επιχειρηματιών και των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Η φορολογική συνείδηση αναφέρεται στο επίπεδο εξουσιοδότησης, την ευθύνη στη διαφοροποίηση του φόρου. Το μορφωτικό επίπεδο είναι το επίπεδο της επικοινωνίας που εξασφαλίζει ότι οι επιχειρήσεις δέχονται τα διάφορα δεδομένα και ειδοποιούνται για τις φορολογικές υποχρεώσεις τους. Τέλος, η κουλτούρα φορολογούμενων είναι η κοινωνική και πολιτική κουλτούρα της επιχειρησιακής δραστηριότητας που επιβάλλει την ικανοποίηση των φορολογικών απαιτήσεων.

2. Πολυπλοκότητα της νομοθεσίας: Το φορολογικό σύστημα της Ελλάδας είναι πολύπλοκο λόγω των συχνών φορολογικών αναθεωρήσεων και έτσι προκαλείται σύγχυση όσον αφορά τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των φορολογουμένων. Τα υποκριτήρια της πολυπλοκότητας της νομοθεσίας είναι οι συχνές αλλαγές στους νόμους και η μη εφαρμογή τους, δηλαδή, οι αλλαγές στους νόμους που προκύπτουν

για διάφορους λόγους, όπως αλλαγές στο πολιτικό περιβάλλον, τεχνολογικές εξελίξεις ή νέες ερμηνείες υφιστάμενων νόμων. Η μη εφαρμογή των νόμων είναι ένα κοινό πρόβλημα λόγω έλλειψης πόρων, έλλειψης πολιτικής βούλησης ή έλλειψης γνώσης σχετικά με τον νόμο. Επίσης, τα «Παράθυρα» σε νόμους ή νόμιμες εξαιρέσεις, τα οποία συνιστούν νομικά κενά που επιτρέπουν την εκτέλεση ορισμένων δραστηριοτήτων χωρίς την πλήρη τήρηση της νομοθεσίας (Komninos et al, 2020). Οι νόμιμες εξαιρέσεις είναι εξαιρέσεις που προβλέπονται σε ορισμένα καταστατικά και επιτρέπουν την εκτέλεση ορισμένων δραστηριοτήτων χωρίς να απαιτείται συμμόρφωση με ορισμένες πτυχές του νόμου. Η άγνοια ισχυόντων φορολογικών εγκυκλίων, δηλαδή οι κανονισμοί που εκδίδονται από την κυβέρνηση για να βοηθήσουν τους φορολογούμενους να κατανοήσουν τους φορολογικούς νόμους και πώς να συμμορφώνονται με αυτούς. Η άγνοια των ισχυόντων φορολογικών εγκυκλίων μπορεί να οδηγήσει σε μη συμμόρφωση με τη φορολογική νομοθεσία, με αποτέλεσμα πρόστιμα, κυρώσεις και άλλες κυρώσεις. Η γραφειοκρατία μπορεί επίσης να αποτελέσει πρόβλημα, καθώς μπορεί να επιβραδύνει τη διαδικασία φορολογικής συμμόρφωσης και να οδηγήσει σε καθυστερήσεις στην υποβολή δηλώσεων (Weber, 2016).

3. Αδιαφάνεια στη διαχείριση δημοσίων εσόδων: Η κακή διαχείριση του δημόσιου πλούτου που συμβάλλει στην εξυπηρέτηση προσωπικών συμφερόντων, αλλά και στην αγανάκτηση των πολιτών. Περιλαμβάνει τα παρακάτω υποκριτήρια, δηλαδή τη σπατάλη δημοσίου χρήματος, τις δαπάνες χρημάτων των φορολογουμένων σε περιττά αντικείμενα ή υπηρεσίες, τη δωροδοκία-χρηματισμός, δηλαδή την προσφορά χρήματος με αντάλλαγμα προνομιακή μεταχείριση, την κακή διαχείριση, συγκεκριμένα τις κακές οικονομικές αποφάσεις, την αναποτελεσματική χρήση των πόρων και την αποτυχία επίτευξης στόχων και τον μη απολογισμό διαχείρισης, δηλαδή, τις κακές πρακτικές τήρησης αρχείων και λογιστικών βιβλίων, την έλλειψη οικονομικής διαφάνειας και κατάλληλης εποπτείας (OECD, 2013).

4. Ατιμωρησία: Η ανοχή του κράτους στη φοροδιαφυγή που εντείνει το φαινόμενο της οικονομικής διαφθοράς. Τα υποκριτήρια της Ατιμωρησίας είναι ελαφρές που αναφέρονται σε ποινές που είναι λιγότερο αυστηρές από τις συνήθεις ποινές που επιβάλλονται για ένα συγκεκριμένο αδίκημα. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει μειωμένο χρόνο φυλάκισης, μειωμένο πρόστιμο ή αναστολή. Η μειωμένη ποινή είναι εκείνη κατά την οποία η ποινή του κατηγορουμένου μειώνεται, συνήθως με δικαστική

απόφαση, από ό,τι θα ήταν εάν είχαν τηρηθεί όλες οι οδηγίες επιβολής ποινών. Επίσης, η εξαγορά-χρηματισμός, δηλαδή ένα σύνολο στρατηγικών που χρησιμοποιούνται για τη μεγιστοποίηση της οικονομικής απόδοσης και η Φορολογική «αμνηστία», η χρονική περίοδος κατά την οποία μια κυβέρνηση επιτρέπει στους φορολογούμενους να εξοφλήσουν τους καθυστερημένους φόρους τους χωρίς πρόστιμα ή τόκους. Αυτό γίνεται συνήθως για να ενθαρρύνουν τους ανθρώπους να πληρώσουν τους φόρους τους και να αυξήσουν τα κρατικά έσοδα. (Transparency International, 2015).

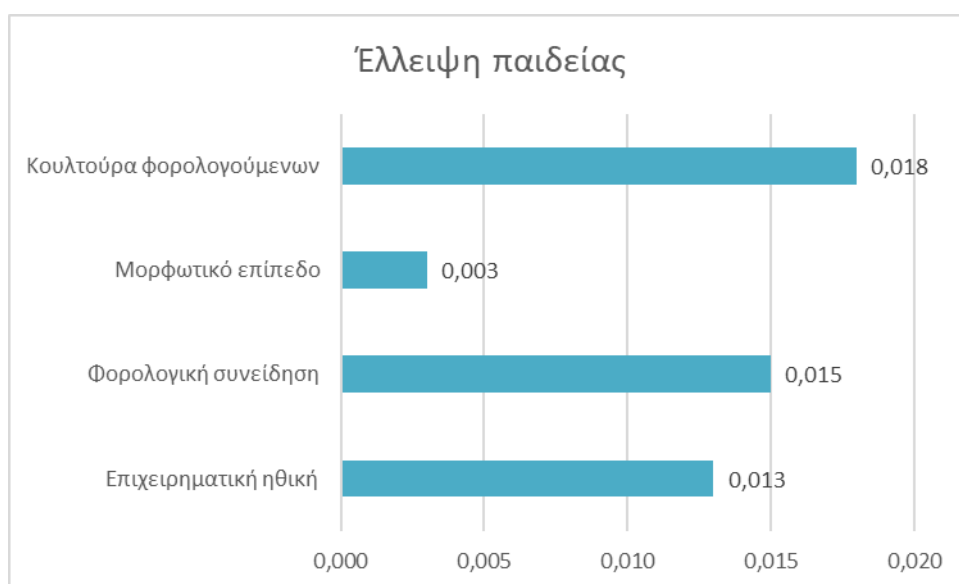
5. Υπερβολική φορολόγηση: Τα τεκμήρια φορολόγησης, οι υψηλοί συντελεστές και οι επιπλέον φόροι αντανακλούν την αύξηση των εσόδων για το κράτος. Η υπερβολική φορολόγηση, λοιπόν, συνεπάγεται την καταβολή των φόρων που συχνά είναι βάρος για τους πολίτες και τις επιχειρήσεις. Τα υποκριτήρια αυτής της κατηγορίας είναι οι υψηλοί συντελεστές φορολόγησης, δηλαδή το ποσό των φόρων που χρεώνει μια κυβέρνηση στους πολίτες, τις επιχειρήσεις ή/και άλλες οντότητες. Γενικά, όσο υψηλότερος είναι ο φορολογικός συντελεστής, τόσο περισσότερα έσοδα μπορεί να εισπράξει η κυβέρνηση. Τα τεκμήρια φορολογίας χρησιμοποιούνται συχνά από την κυβέρνηση για να απλοποιήσει τη φορολογική διαδικασία και να διασφαλίσει τη συμμόρφωση. Επίσης, οι επιπλέον φόροι αναφέρονται σε οποιονδήποτε φόρο προστίθεται στους τυπικούς φόρους που πρέπει να πληρώσουν τα άτομα και οι επιχειρήσεις, ενώ η άδικη φορολογική κλίμακα αναφέρεται στην πρακτική χρέωσης διαφορετικών φορολογικών συντελεστών σε διαφορετικά άτομα ή οργανισμούς με βάση το εισόδημά τους ή άλλους παράγοντες. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε άδικη κατανομή της φορολογικής επιβάρυνσης και μπορεί να θεωρηθεί ως μια μορφή διάκρισης. (Kounadeas, Eriotis, Boufounou & Donta, 2022).

3.4 Δείγμα της έρευνας

Το συνολικό δείγμα της έρευνας ανέρχεται σε 80 συμμετέχοντες και συγκεκριμένα 30 λογιστές, 20 εφοριακούς και 30 επιχειρηματίες, ενώ όπως προκύπτει από τα στοιχεία του επιμελητηρίου και του συλλόγου των λογιστών, στην Καρδίτσα υπάρχουν 5.441 επιχειρήσεις, 150 λογιστές και 60 εφοριακοί. Τα 50 από τα ερωτηματολόγια που απευθύνονταν σε 30 επιχειρηματίες και 20 λογιστές συμπληρώθηκαν διά ζώσης, ενώ τα εναπομείναντα 30 συμπληρώθηκαν τηλεφωνικά από 10 λογιστές και 20

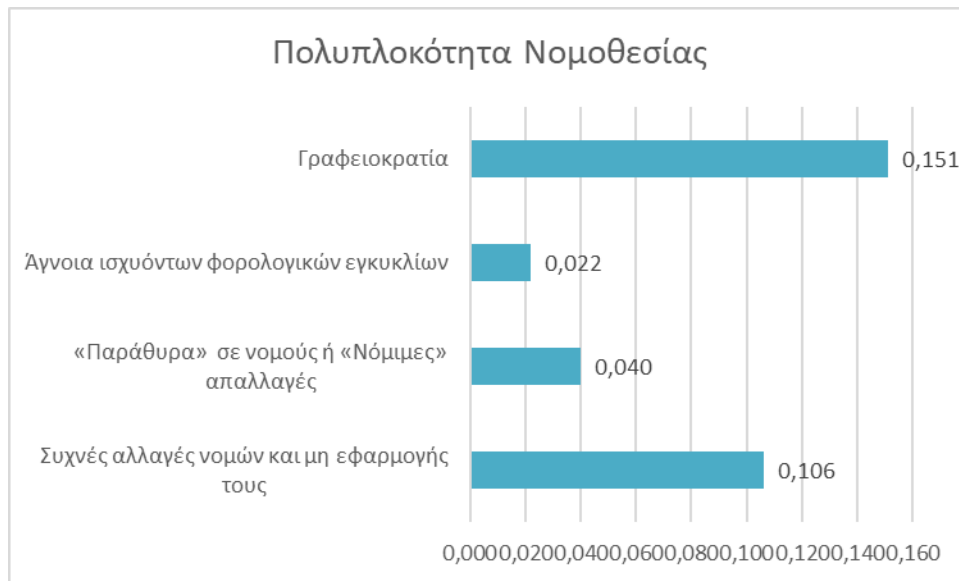
εφοριακούς. Παρακάτω παρουσιάζονται διαγραμματικά σε τιμές Global οι απόψεις των λογιστών, εφοριακών και επιχειρηματιών του Νομού Καρδίτσας για τις αιτίες τις φοροαποφυγής και της φοροδιαφυγής.

3.4.1 Απόψεις λογιστών Νομού Καρδίτσας

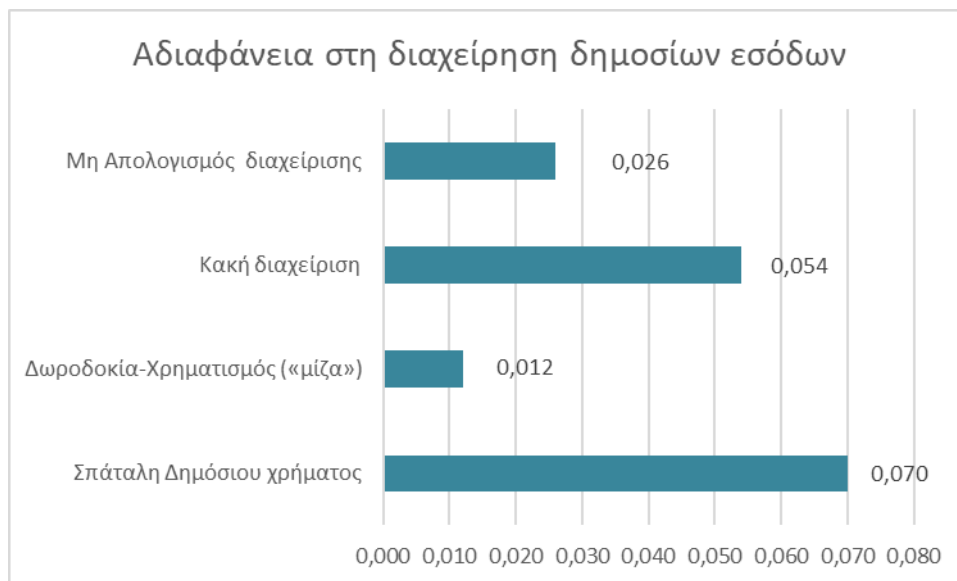
Γράφημα 3. 1 Κριτήριο Έλλειψη παιδείας - Λογιστές

Σχετικά με το κριτήριο της Έλλειψης παιδείας και των υποκριτηρίων του, οι λογιστές του νομού Καρδίτσας εστιάζουν στις αιτίες της κουλτούρας των φορολογουμένων (0,018) και έπειτα στη φορολογική συνείδηση αλλά και την επιχειρηματική ηθική, δίνοντας λιγότερη βαρύτητα στο μορφωτικό επίπεδο (0,03).

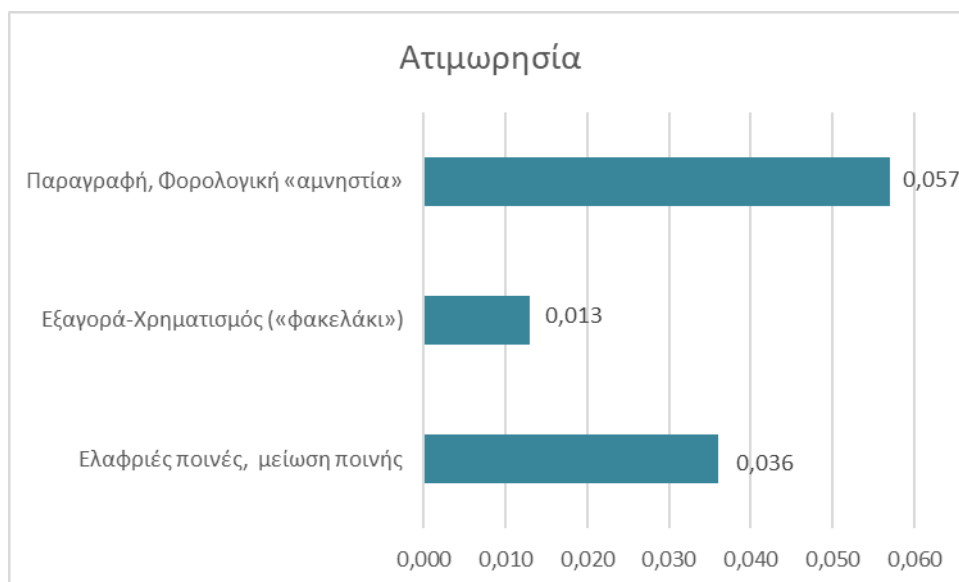
Γράφημα 3. 2 κριτήριο της πολυπλοκότητας της Νομοθεσίας - Λογιστές

Σχετικά με το κριτήριο της πολυπλοκότητας της Νομοθεσίας, οι λογιστές θεωρούν ως κύρια αιτία τη Γραφειοκρατία (0,151) και έπειτα ένα σημαντικό μέρος των ερωτηθέντων αποδίδει τις αιτίες της φοροδιαφυγής στις συχνές αλλαγές των νόμων ή και της μη εφαρμογής τους (0,106). Μικρότερο μέρος των συμμετεχόντων, όπως διαφαίνεται και από τις τιμές, θεωρεί αιτίες τα επονομαζόμενα «παράθυρα» στους νόμους και την άγνοια των ισχυόντων φορολογικών εγκυκλίων.

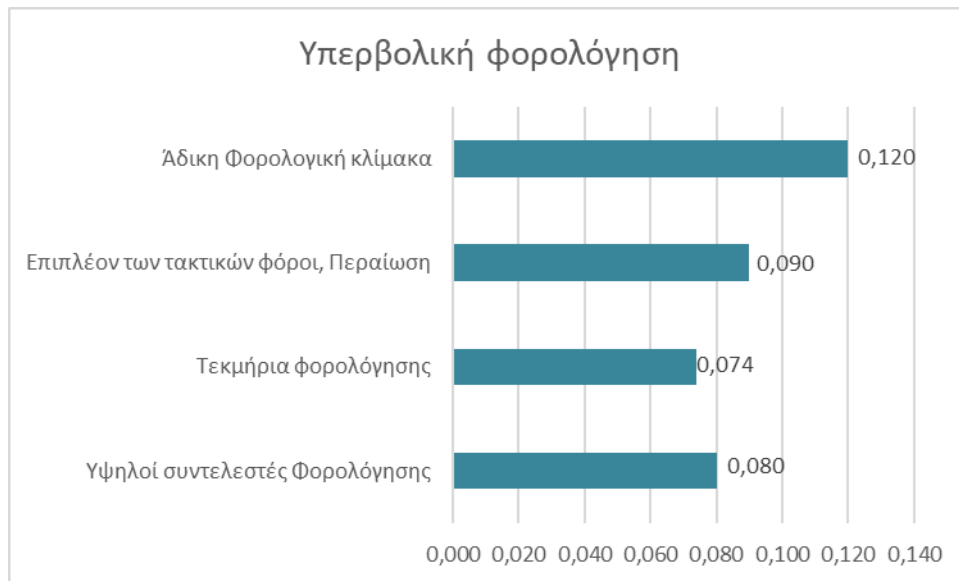
Γράφημα 3. 3 κριτήριο της αδιαφάνειας στη διαχείριση δημοσίων εσόδων - Λογιστές

Αναφορικά με το κριτήριο της αδιαφάνειας στη διαχείριση δημοσίων εσόδων, οι λογιστές του νομού Καρδίτσας, αποδίδουν ως αιτίες σε μεγάλο βαθμό τη σπατάλη του δημόσιου χρήματος (0,070) και έπειτα την κακή διαχείριση. Ο μη απολογισμός της διαχείρισης καθώς και η δωροδοκία-χρηματισμός συγκεντρώνουν μικρότερες τιμές.

Γράφημα 3. 4 κριτήριο της ατιμωρησίας- Λογιστές

Το κριτήριο της ατιμωρησίας βρίσκει το μεγαλύτερο μέρος των λογιστών να θεωρούν ως αιτία τη φορολογική αμνηστία (0,057), ενώ μία σημαντική τιμή συμπληρώνουν και οι ελαφρές ποινές, σε αντίθεση με το υποκριτήριο του χρηματισμού (0,013).

Γράφημα 3. 5 κριτήριο της υπερβολικής φορολόγησης- Λογιστές

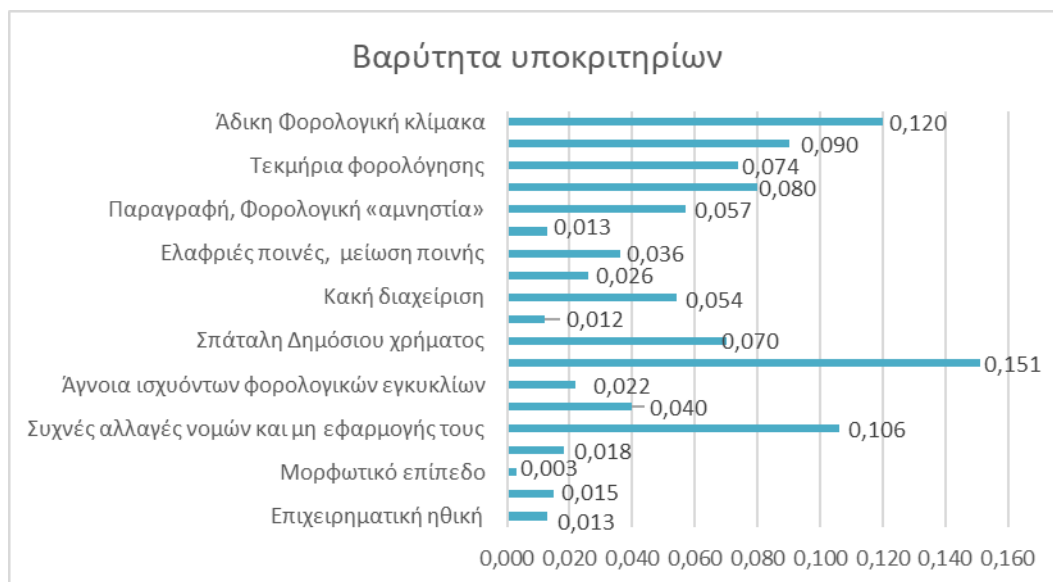
Όσον αφορά το κριτήριο της υπερβολικής φορολόγησης, οι τιμές δεν απέχουν πολύ μεταξύ τους, καθώς οι περισσότεροι λογιστές θεωρούν ότι υπάρχει άδικη φορολογική κλίμακα (0,120), ενώ ακολουθούν εκείνοι που υποστηρίζουν ότι η φορολόγηση ξεπερνά τους τακτικούς φόρους (0,090). Επίσης, ένα σημαντικό μέρος των συμμετεχόντων πιστεύει ότι οι συντελεστές της φορολόγησης είναι υψηλοί, ενώ σε κοντινή τιμή βρίσκονται και εκείνοι που εστιάζουν στα τεκμήρια φορολόγησης.

Σχετικά με τη βαρύτητα των κριτηρίων και των υποκριτηρίων στην κατηγορία των λογιστών, παρουσιάζονται τα παρακάτω διαγράμματα.

Γράφημα 3. 6 Βαρύτητα κριτηρίων - Λογιστές

Η μεγαλύτερη βαρύτητα δίνεται στην υπερβολική φορολόγηση (0,364), ενώ μία σημαντική τιμή σημειώνει και η πολυπλοκότητα της Νομοθεσίας (0,319), ενώ στη συνέχεια ακολουθούν τα κριτήρια της αδιαφάνειας στη διαχείριση δημοσίων εσόδων, της ατιμωρησίας και της έλλειψης παιδείας αντίστοιχα.

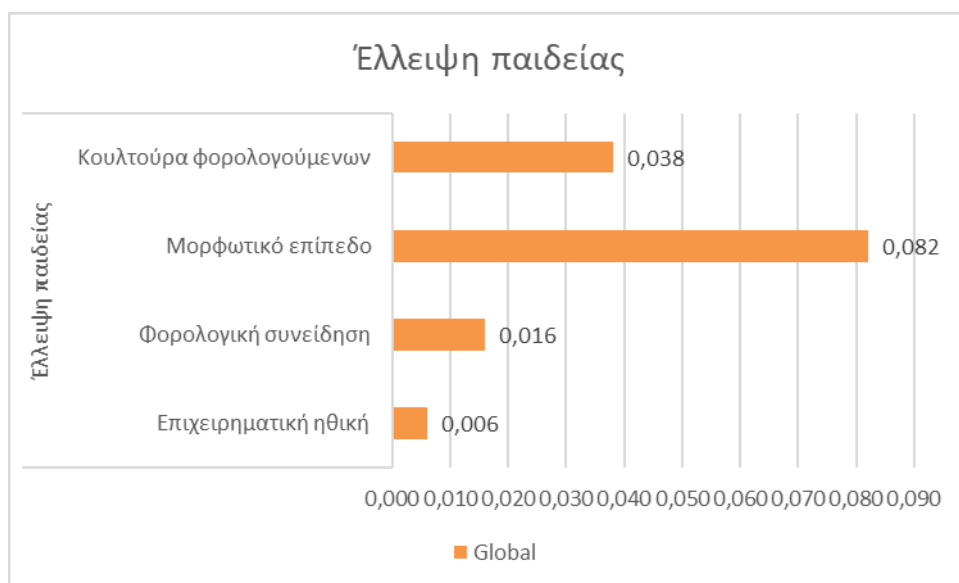

Γράφημα 3. 7 Βαρύτητα υποκριτηρίων - Λογιστές

Την υψηλότερη τιμή συγκεντρώνει το υποκριτήριο της γραφειοκρατίας (0,151) και έπειτα η άδικη φορολογική κλίμακα (0,120). Οι συχνές αλλαγές στους νόμους

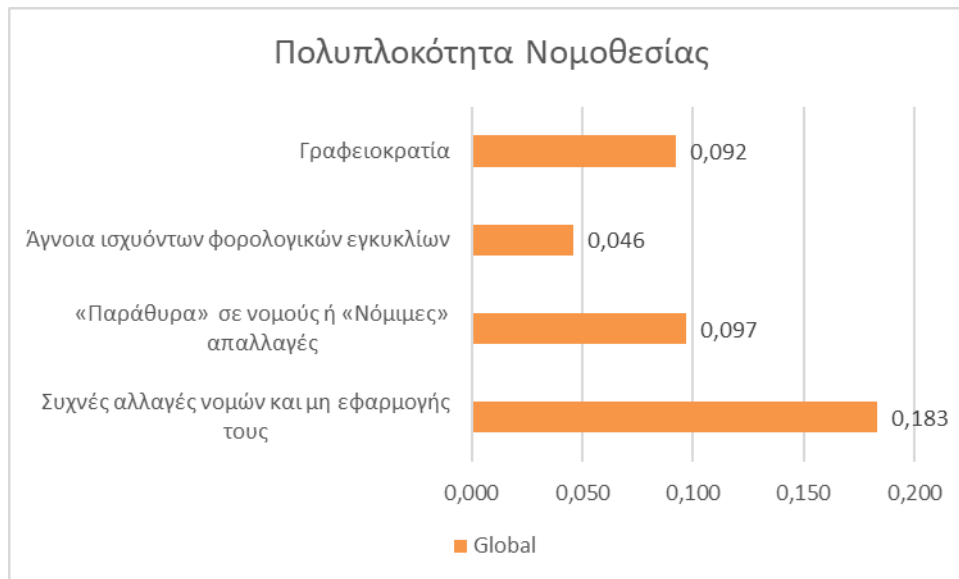
θεωρούνται επίσης μία σημαντική αιτία φοροδιαφυγής, ενώ οι λογιστές αποδίδουν και τους λόγους φοροαποφυγής στους επιπλέον τακτικούς φόρους, τους υψηλούς συντελεστές στη φορολόγηση και τα τεκμήρια φορολόγησης (0,074). Το μορφωτικό επίπεδο φαίνεται να έχει τη μικρότερη βαρύτητα, παρόλο που χαμηλές τιμές παρουσιάζουν και τα υποκριτήρια της επιχειρηματικής ηθικής και του χρηματισμού.

3.4.2 Απόψεις εφοριακών Νομού Καρδίτσας

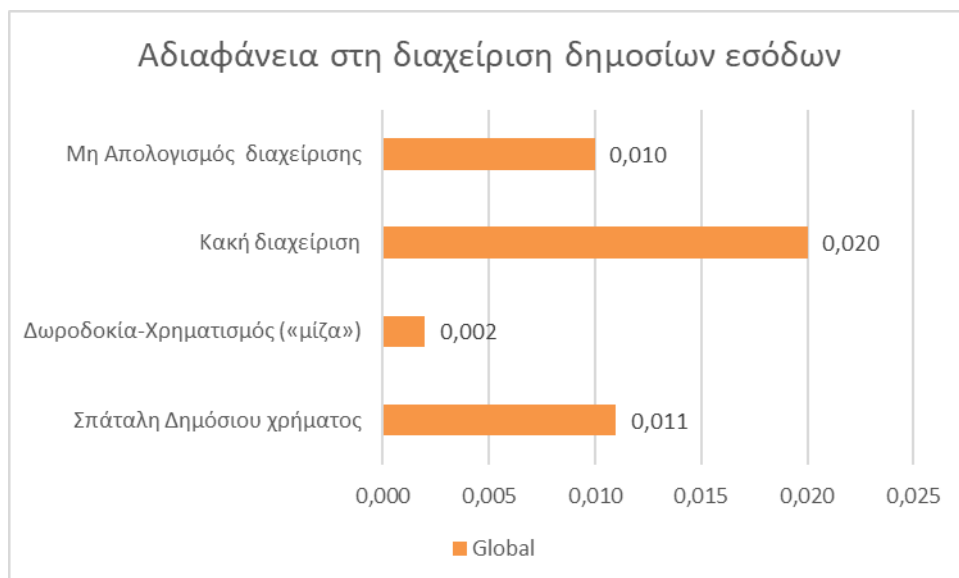
Γράφημα 3. 8 κριτήριο έλλειψης παιδείας -Εφοριακοί

Σχετικά με το κριτήριο της έλλειψης παιδείας, οι εφοριακοί του Νομού Καρδίτσας θεωρούν ως κύρια αιτία φοροδιαφυγής το μορφωτικό επίπεδο (0,082) και έπειτα την κουλτούρα των φορολογούμενων (0,038). Το υποκριτήριο της επιχειρηματικής ηθικής συγκεντρώνει μια μικρή τιμή των συμμετεχόντων, μικρότερη και από τη φορολογική συνείδηση.

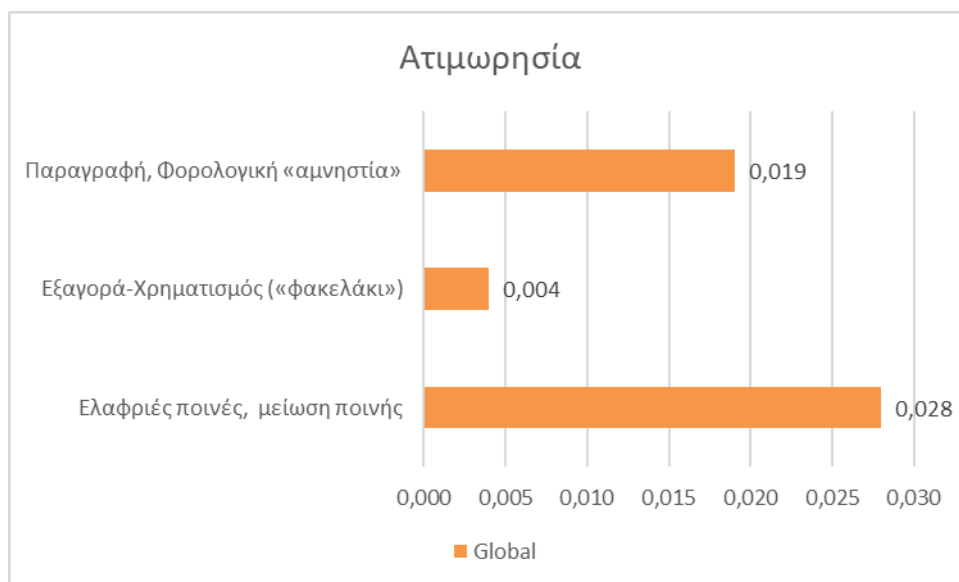
Γράφημα 3. 9 κριτήριο πολυπλοκότητα της νομοθεσίας-Εφοριακοί

Όσον αφορά την πολυπλοκότητα της νομοθεσίας, οι εφοριακοί θεωρούν ως αιτία τις συχνές αλλαγές στους νόμους ή τη μη εφαρμογή τους (0,183) και έπειτα τα «παράθυρα» στους νόμους. Μια σημαντική τιμή σημειώνει και το υποκριτήριο της γραφειοκρατίας, ενώ μικρότερο μέρος των συμμετεχόντων εκλαμβάνουν ως αιτία φοροδιαφυγής την άγνοια των ισχύοντων φορολογικών εγκυκλίων (0,046).

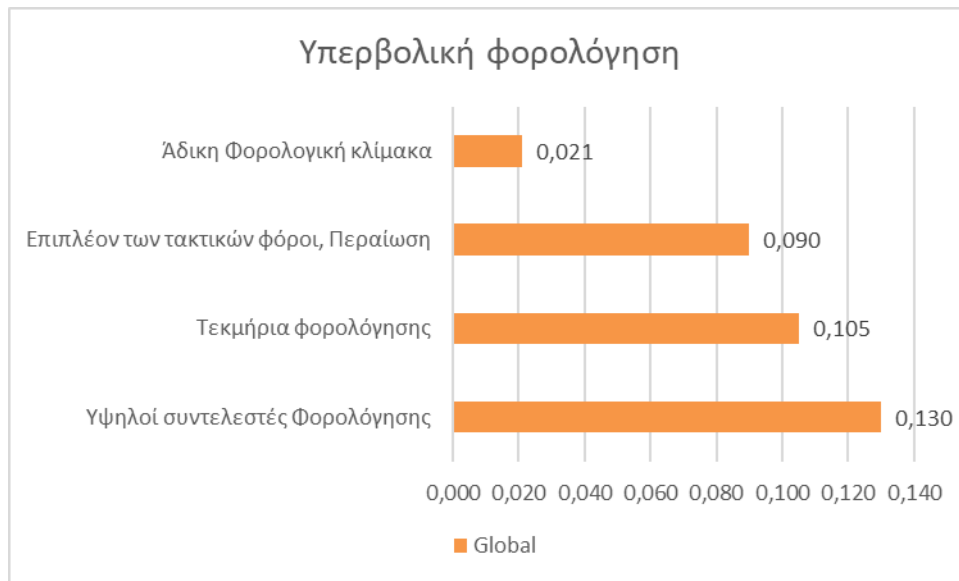
Γράφημα 3. 10 κριτήριο αδιαφάνεια στη διαχείριση δημοσίων εσόδων-Εφοριακοί

Αναφορικά με την αδιαφάνεια στη διαχείριση δημοσίων εσόδων, το υποκριτήριο της κακής διαχείρισης συγκεντρώνει τη μεγαλύτερη τιμή (0,020), ενώ η σπατάλη δημοσίων εσόδων και ο μη απολογισμός διαχείρισης έχουν σχεδόν τις ίδιες τιμές. Αντιθέτως, σύμφωνα με το διάγραμμα οι εφοριακοί θεωρούν τον χρηματισμό ως μια λιγότερη πιθανή αιτία φοροδιαφυγής.

Γράφημα 3. 11 κριτήριο Ατιμωρησία - Εφοριακοί

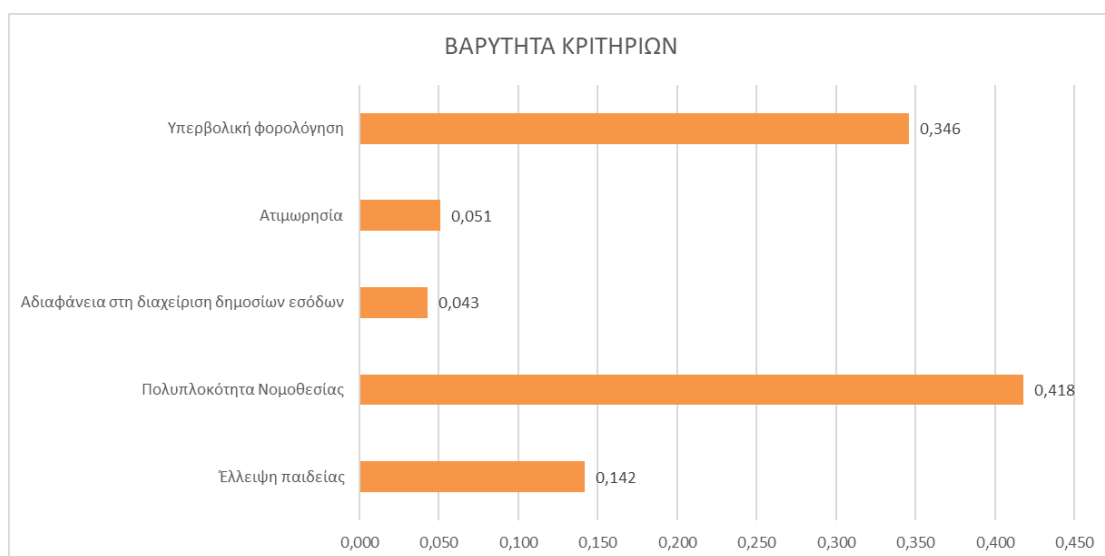
Σχετικά με την Ατιμωρησία, οι εφοριακοί υποστηρίζουν πως οι ελαφριές ποινές ή η μείωση ποινών διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο (0,028), ενώ και η παραγραφή σημειώνει μία υψηλή τιμή (0,019). Αντιθέτως, η εξαγορά («φακελάκι») δεν θεωρείται από αυτή την ομάδα ως αιτία για την ατιμωρησία, διότι συγκεντρώνει μία πολύ χαμηλή τιμή (0,004).

Γράφημα 3. 12 Αιτία υπερβολικής φορολόγησης -Εφοριακοί

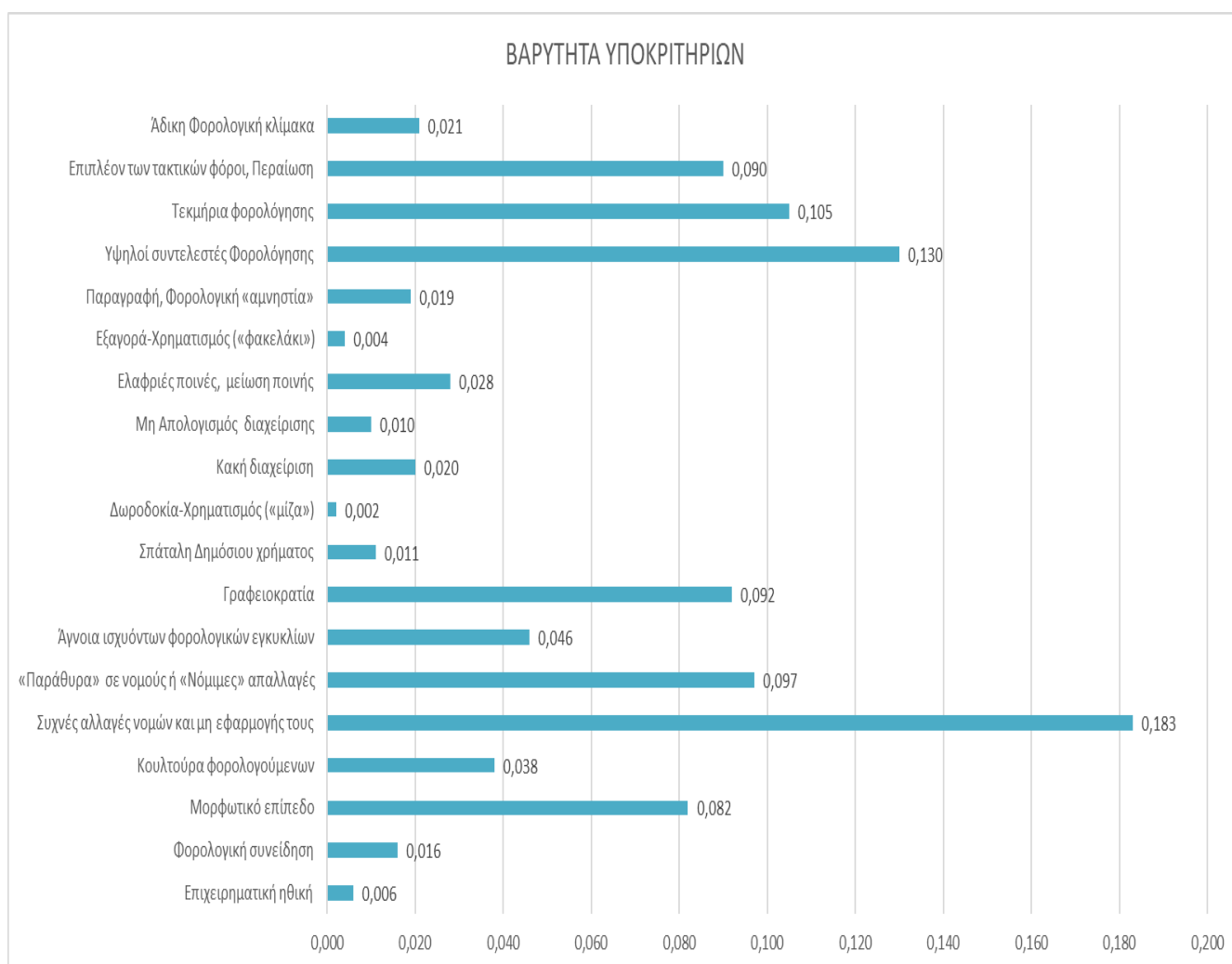
Αιτία της υπερβολικής φορολόγησης θεωρούνται από το μεγαλύτερο μέρος των εφοριακών οι υψηλοί συντελεστές φορολόγησης (0,130). Εξίσου μία σημαντική τιμή συγκεντρώνουν και τα τεκμήρια φορολόγησης αλλά και η περαιώση, ενώ η άδίκη φορολογική κλίμακα δεν υποστηρίζεται ως κύρια αιτία της υπερβολικής φορολόγησης (0,021).

Σχετικά με τη βαρύτητα των κριτηρίων και των υποκριτηρίων στην κατηγορία των εφοριακών, παρουσιάζονται τα παρακάτω διαγράμματα.

Γράφημα 3. 13 βαρύτητα των κριτηρίων -Εφοριακοί

Όπως προκύπτει από το διάγραμμα, η πολυπλοκότητα της Νομοθεσίας αποτελεί το κριτήριο που έχει τη μεγαλύτερη βαρύτητα για τους εφοριακούς (0,418), οι οποίοι δίνουν εξίσου έμφαση και στην υπερβολική φορολόγηση (0,346). Στην ομάδα των εφοριακών η έλλειψη παιδείας παίζει επίσης έναν σημαντικό ρόλο, ενώ η ατιμωρησία και η αδιαφάνεια στη διαχείριση δημόσιων εσόδων σημειώνουν αρκετά μικρότερες τιμές από το υποκριτήριο με τη μεγαλύτερη τιμή.

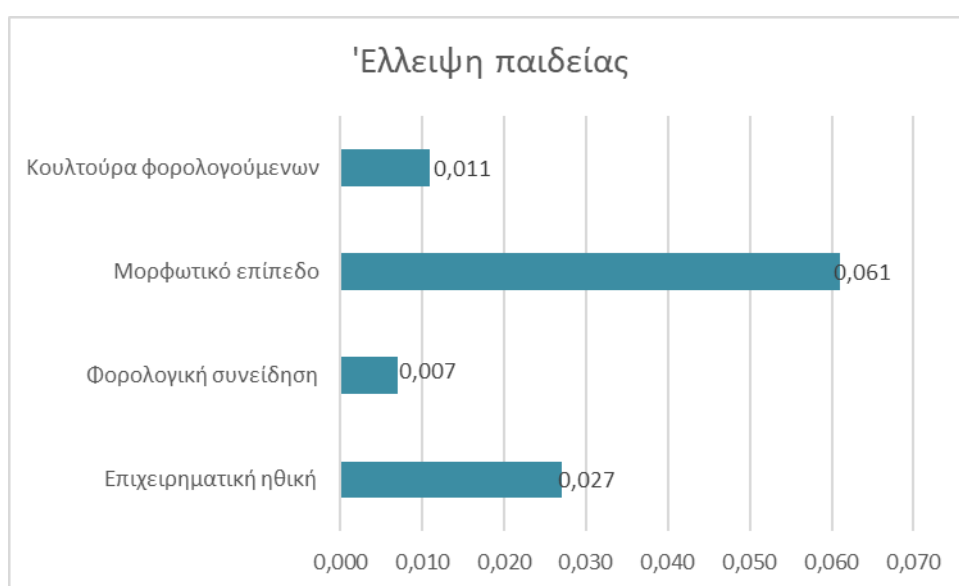

Γράφημα 3. 14 βαρύτητα των υποκριτηρίων -Εφοριακοί

Στην κατηγορία των εφοριακών το υποκριτήριο με τη μεγαλύτερη βαρύτητα είναι οι συχνές αλλαγές στον νόμο και η μη εφαρμογή τους (0,183), ενώ εξίσου σημαντικά υποκριτήρια αποτελούν οι υψηλοί συντελεστές φορολόγησης και τα τεκμήρια φορολόγησης. Οι εφοριακοί δίνουν βαρύτητα στους νόμους και τους φόρους, για

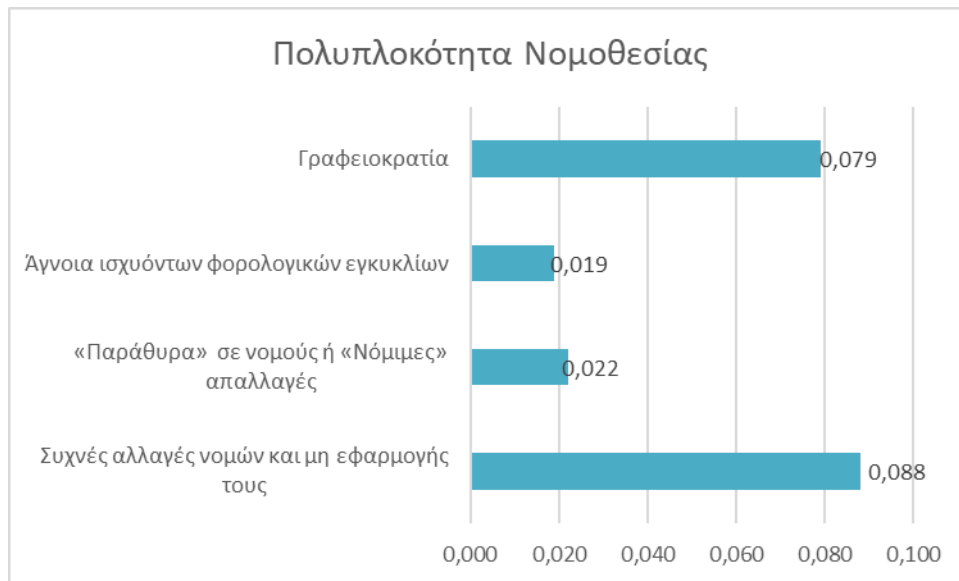
αυτό και θεωρούν ως σημαντικά υποκριτήρια τα «παράθυρα» στους νόμους (0,097), καθώς και τους υψηλούς συντελεστές φορολόγησης (0,130). Αξίζει να σημειωθεί πως το μορφωτικό επίπεδο συμπληρώνει μία σημαντική τιμή όπως και η γραφειοκρατία, ενώ από την άλλη πλευρά για τους εφοριακούς η σπατάλη δημόσιου χρήματος, η δωροδοκία και ο χρηματισμός δεν αποτελούν σοβαρές αιτίες φοροδιαφυγής. Περισσότερο, αν και με όχι τόσο υψηλές τιμές, παίζουν ρόλο η φορολογική συνείδηση και η κουλτούρα των φορολογούμενων.

3.4.3 Απόψεις επιχειρηματιών Νομού Καρδίτσας

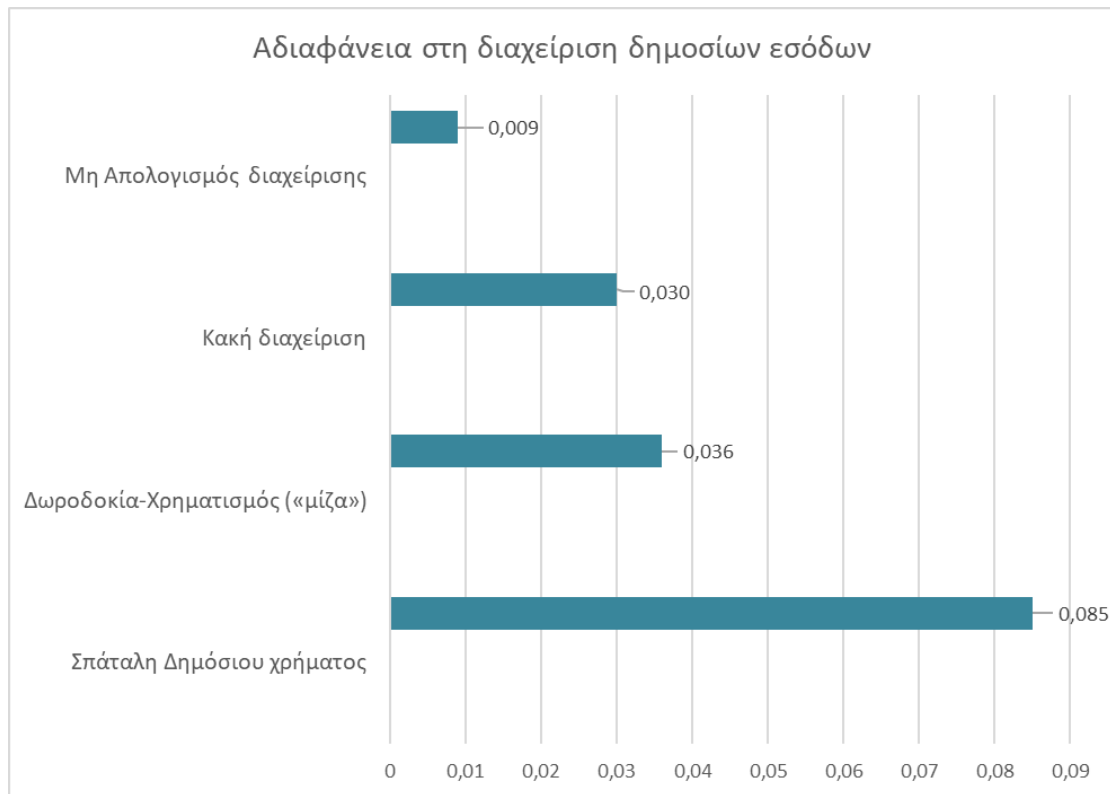
Γράφημα 3. 15 έλλειψη παιδείας - Επιχειρηματίες

Οι επιχειρηματίες του Νομού Καρδίτσας θεωρούν ως κύρια αιτία φοροδιαφυγής το μορφωτικό επίπεδο (0,061) και έπειτα δίνουν βαρύτητα στην επιχειρηματική ηθική. Από την άλλη πλευρά, τα υποκριτήρια της κουλτούρας των φορολογουμένων και της φορολογικής συνείδησης σημειώνουν χαμηλές τιμές.

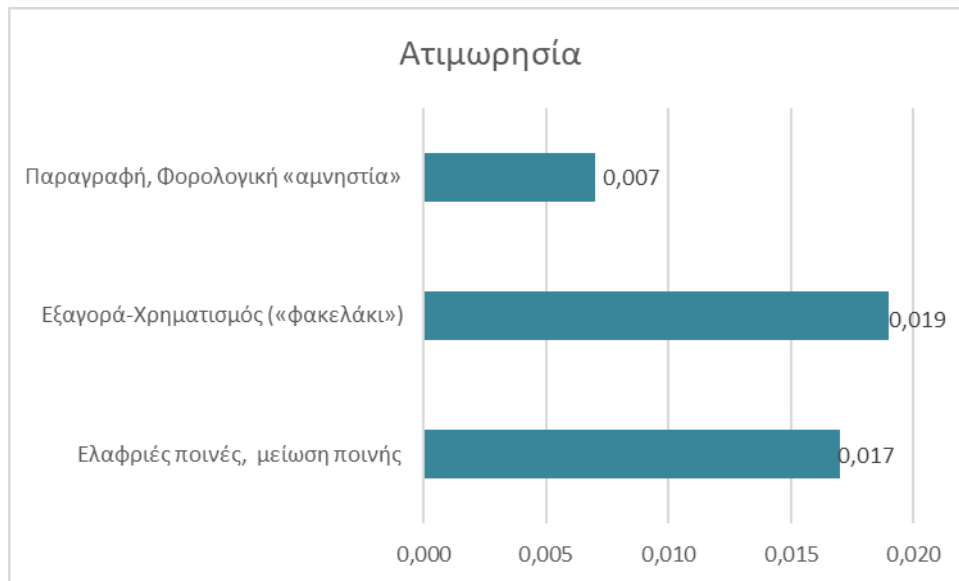
Γράφημα 3. 16 πολυπλοκότητα της Νομοθεσίας - Επιχειρηματίες

Όσον αφορά την πολυπλοκότητα της Νομοθεσίας, οι συχνές αλλαγές στους νόμους και η μη εφαρμογή τους θεωρείται από τους επιχειρηματίες του νομού ως σημαντική αιτία φοροαποφυγής (0,088), ενώ μια υψηλή εξίσου τιμή συγκεντρώνει και το υποκριτήριο της γραφειοκρατίας. Ωστόσο, σε χαμηλότερα αλλά παρόμοια επίπεδα βρίσκονται τα υποκριτήρια της άγνοιας των ισχυόντων φορολογικών εγκυκλίων (0,019) και των «παραθύρων» στους νόμους (0,022).

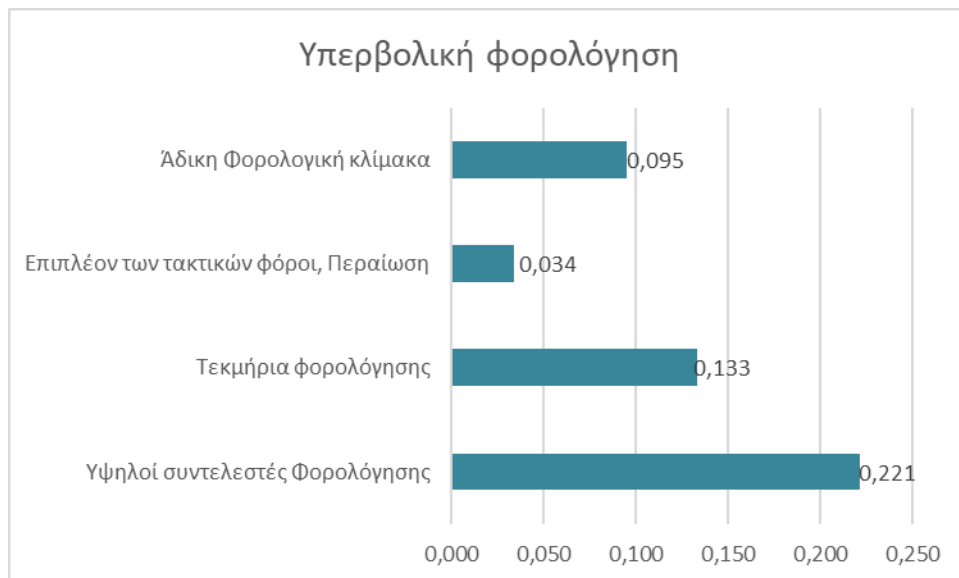
Γράφημα 3. 17 αδιαφάνεια στη διαχείριση δημοσίων εσόδων - Επιχειρηματίες

Όσον αφορά την αδιαφάνεια στη διαχείριση δημοσίων εσόδων, οι επιχειρηματίες θεωρούν ως σημαντική αιτία τη σπατάλη του δημόσιου χρήματος (0,085), ενώ η δωροδοκία-χρηματισμός και η κακή διαχείριση σημειώνουν κοντινές τιμές (0,036 και 0,030 αντίστοιχα). Αντιθέτως, ο μη απολογισμός διαχείρισης συγκεντρώνει μόνο 0,009 από την κατηγορία των επιχειρηματιών.

Γράφημα 3. 18 κριτήριο Ατιμωρησία- Επιχειρηματίες

Το κριτήριο της ατιμωρησίας σημειώνει χαμηλές τιμές σε όλα τα υποκριτήριά του στην κατηγορία των επιχειρηματιών. Συγκεκριμένα, την υψηλότερη τιμή συγκεντρώνει ο χρηματισμός (0,019) και στη συνέχεια η ελαφριές ποινές, ενώ η παραγραφή-Φορολογική αμνηστία δεν θεωρείται σημαντική αιτία από τους επιχειρηματίες.

Γράφημα 3. 19 Κριτήριο υπερβολική φορολόγηση - Επιχειρηματίες

Για τους επιχειρηματίες σημαντική αιτία της υπερβολικής φορολόγησης είναι οι υψηλοί συντελεστές φορολόγησης και έπειτα τα τεκμήρια φορολόγησης. Η άδικη φορολογική κλίμακα σημειώνει επίσης μία σημαντική τιμή, ενώ οι επιπλέον φόροι δεν θεωρούνται και τόσο σημαντική αιτία (0,034).

Σχετικά με τη βαρύτητα των κριτηρίων και των υποκριτηρίων στην κατηγορία των επιχειρηματιών, παρουσιάζονται τα παρακάτω διαγράμματα.

Γράφημα 3. 20 Βαρύτητα κριτηρίων - Επιχειρηματίες

Η κατηγορία των επιχειρηματιών δίνει βαρύτητα στην υπερβολική φορολόγηση (0,483) και έπειτα στην πολυπλοκότητα της Νομοθεσίας (0,208). Μία μεγάλη τιμή σημειώνει και το κριτήριο της αδιαφάνειας στη διαχείριση δημοσίων εσόδων (0,160) αλλά και η έλλειψη παιδείας (0,106). Αντιθέτως, η ατιμωρησία δεν θεωρείται τόσο σημαντικό κριτήριο (0,043).

Γράφημα 3. 21 Βαρύτητα υποκριτηρίων- Επιχειρηματίες

Οι υψηλοί συντελεστές φορολόγησης θεωρούνται ως το βασικότερο κριτήριο φοροδιαφυγής από τους επιχειρηματίες (0,221) όπως επίσης και τα τεκμήρια φορολόγησης (0,133). Επίσης, το υποκριτήριο της άδικης φορολογικής κλίμακας θεωρείται σημαντική αιτία από τους επιχειρηματίες (0,095), όπως και η σπατάλη δημοσίου χρήματος (0,085). Από την άλλη πλευρά, η κουλτούρα των φορολογουμένων (0,011), η παραγραφή και η φορολογική συνείδηση (0,007) δεν παίζουν τόσο σημαντικό ρόλο για τους επιχειρηματίες όσον αφορά τη φοροδιαφυγή.

3.5 Διεξαγωγή της έρευνας

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε από τον Σεπτέμβριο του 2022 ως τον Φεβρουάριο του 2023 μέσω της συμπλήρωσης 80 ερωτηματολογίων που απαντήθηκαν τόσο διά ζώσης όσο και τηλεφωνικά. Κατά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων τηρήθηκε η ανωνυμία όλων των συμμετεχόντων, ώστε να αποφευχθεί η χρήση των προσωπικών δεδομένων. Αξιοποιήθηκε, ωστόσο, η επαγγελματική τους ιδιότητα, προκειμένου να ενταχθούν στην κατάλληλη κατηγορία της έρευνας. Αυτός ο τρόπος συλλογής δεδομένων επιλέχθηκε γιατί επιτρέπει τη συντομότερη διεξαγωγή των αποτελεσμάτων και τη σαφήνεια στην αποκωδικοποίησή τους.

3.6 Σύγκριση αποτελεσμάτων

Η σύγκριση των αποτελεσμάτων πραγματοποιείται ξεχωριστά για τις ομάδες των κριτηρίων και των υποκριτηρίων και βασίζεται σε καθένα από αυτά με βάση τις απόψεις των τριών κατηγοριών των συμμετεχόντων (Λογιστές, Εφοριακοί, Επιχειρηματίες).

Αρχικά, όσον αφορά τα κριτήρια, οι λογιστές (0,364) και οι επιχειρηματίες (0,483) δίνουν βαρύτητα στην υπερβολική φορολόγηση, ενώ οι εφοριακοί (0,418) στην πολυπλοκότητα της Νομοθεσίας. Η διαφορά αυτή αντανακλά και τη διαφορετική κουλτούρα αυτών των επαγγελματιών. Ωστόσο, και οι λογιστές (0,319) και οι επιχειρηματίες (0,208) θεωρούν ως δεύτερη σημαντικότερη αιτία φοροδιαφυγής την πολυπλοκότητα της Νομοθεσίας. Επιπλέον, ενώ για τους εφοριακούς κριτήριο που σημειώνει υψηλή τιμή είναι η έλλειψη παιδείας (0,142), για τους λογιστές (0,162) και τους επιχειρηματίες (0,160) η αδιαφάνεια στη διαχείριση δημοσίων εσόδων αποτελεί σημαντικό αίτιο με τις τιμές μάλιστα ανάμεσα σε αυτές τις δύο κατηγορίες να είναι παρόμοιες. Παρόλα αυτά, οι λογιστές (0,106) συμφωνούν με τους εφοριακούς (0,051) ως προς την προτεραιότητα που δίνουν στο κριτήριο της ατιμωρησίας, αν και οι τιμές έχουν μεγάλη διαφορά μεταξύ τους, ενώ οι επιχειρηματίες υποστηρίζουν ως τέταρτο κριτήριο φοροδιαφυγής την έλλειψη παιδείας (0,106). Τέλος, οι εφοριακοί δεν θεωρούν σημαντική αιτία φοροδιαφυγής την αδιαφάνεια στη διαχείριση δημοσίων εσόδων (0,043), ενώ την ίδια τιμή σημειώνει το κριτήριο της ατιμωρησίας για τους επιχειρηματίες.

Όσον αφορά τα υποκριτήρια, οι λογιστές δίνουν προτεραιότητα στη γραφειοκρατία (0,151), οι εφοριακοί στις συχνές αλλαγές των νόμων και στη μη εφαρμογή τους (0,183), ενώ η υψηλότερη τιμή παρατηρείται στο υποκριτήριο των υψηλών συντελεστών φορολόγησης από την κατηγορία των επιχειρηματιών (0,221). Στη συνέχεια, ενώ οι επιχειρηματίες δίνουν σημαντική έμφαση στο υποκριτήριο των τεκμηρίων φορολόγησης (0,133), οι εφοριακοί θεωρούν ως δεύτερη αιτία φοροδιαφυγής τους υψηλούς συντελεστές φορολόγησης (0,130) και έπειτα τα τεκμήρια φορολόγησης (0,105), ενώ οι λογιστές την άδικη φορολογική κλίμακα (0,120) και έπειτα τις συχνές αλλαγές στους νόμους (0,106). Όσον αφορά το συγκεκριμένο υποκριτήριο, η τιμή για τους επιχειρηματίες είναι 0,088. Επίσης, το υποκριτήριο της άδικης φορολογικής κλίμακας συγκεντρώνει επίσης υψηλή τιμή από

τους επιχειρηματίες (0,095) σε αντίθεση με την κατηγορία των εφοριακών (0,021), οι οποίοι δίνουν μεγάλη βαρύτητα στη γραφειοκρατία (0,092), περισσότερη από αυτή που δίνουν οι επιχειρηματίες (0,079). Επιπλέον, ενώ για τους λογιστές και τους εφοριακούς η τιμή για τους επιπλέον φόρους είναι η ίδια (0,090), για τους επιχειρηματίες, η τιμή είναι αρκετά μικρότερη (0,034), καθώς αυτή η κατηγορία επαγγελματιών θεωρεί σημαντικό υποκριτήριο τη σπατάλη δημοσίου χρήματος (0,085), όπως και οι λογιστές (0,070), αλλά σε αντίθεση με τους εφοριακούς (0,011).

Για τους εφοριακούς και τους επιχειρηματίες, το υποκριτήριο του μορφωτικού επιπέδου, σημειώνει μία αξιόλογη τιμή (0,082 και 0,061 αντίστοιχα) σε σύγκριση με τους λογιστές, στην κατηγορία των οποίων η τιμή είναι συντριπτικά μικρότερη (0,03). Οι λογιστές εστιάζουν στους υψηλούς συντελεστές φορολόγησης (0,080) και στα τεκμήρια φορολόγησης (0,074) σε μικρότερες βέβαια τιμές σε σχέση με τους εφοριακούς και τους επιχειρηματίες. Επιπρόσθετα, το υποκριτήριο της παραγραφής θεωρείται πιο σημαντικό από τους λογιστές (0,057) από ό,τι στους εφοριακούς (0,019) και τους επιχειρηματίες, στους οποίους η τιμή είναι ιδιαίτερα χαμηλή (0,007). Από την άλλη πλευρά, παρατηρούνται διαφορές και στο υποκριτήριο της κακής διαχείρισης, αλλά όχι τόσο έντονες, καθώς για τους λογιστές είναι 0,054, για τους εφοριακούς 0,020 και για τους επιχειρηματίες 0,030. Όσον αφορά τα «παράθυρα» στους νόμους, η κατηγορία των εφοριακών συγκεντρώνει τη μεγαλύτερη τιμή (0,097), ακολουθούμενη από τους λογιστές (0,040) και τους επιχειρηματίες (0,022).

Στις υπόλοιπες κατηγορίες οι διαφορές μεταξύ των τιμών ανά κατηγορία επαγγελματιών δεν είναι τόσο έντονες. Συγκεκριμένα, στο υποκριτήριο των ελαφρών ποινών, η τιμή για τους λογιστές είναι 0,036, για τους εφοριακούς 0,028 και για τους επιχειρηματίες 0,017. Παρατηρείται μία μικρή διαφορά ωστόσο σχετικά με τον μη απολογισμό διαχείρισης, διότι ενώ για τους εφοριακούς και τους επιχειρηματίες οι τιμές είναι κοντινές (0,010 και 0,009 αντίστοιχα) για τους λογιστές είναι 0,026. Αντιθέτως, οι εφοριακοί συγκεντρώνουν υψηλότερη τιμή στο υποκριτήριο της άγνοιας των ισχυόντων φορολογικών εγκυκλίων (0,046) σε σύγκριση με τους λογιστές (0,022) και τους επιχειρηματίες (0,019). Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στο υποκριτήριο της κουλτούρας των φορολογουμένων, καθώς η τιμή για τους εφοριακούς είναι 0,038, ενώ για τους λογιστές 0,018 και για τους επιχειρηματίες ακόμα μικρότερη, δηλαδή, 0,011. Οι επιχειρηματίες σημειώνουν εξίσου μικρή τιμή και για τη φορολογική συνείδηση (0,007), σε αντίθεση με τους λογιστές και τους

εφοριακούς των οποίων οι τιμές είναι σχεδόν ίδιες (0,015 και 0,016 αντίστοιχα). Μία μικρή διαφορά ανάμεσα στις κατηγορίες παρατηρείται και στο υποκριτήριο της δωροδοκίας, καθώς η επιχειρηματίες αποδίδουν μια μεγαλύτερη τιμή (0,036), σε σύγκριση με τους λογιστές (0,012) και τους εφοριακούς, των οποίων η τιμή είναι μηδαμινή (0,002). Το ίδιο συμβαίνει και στο υποκριτήριο της επιχειρηματικής ηθικής στο οποίο η τιμή για τους επιχειρηματίες είναι 0,027, για τους λογιστές 0,013 και για τους εφοριακούς 0,006. Τέλος, οι εφοριακοί διατηρούν τη χαμηλή τιμή τους και για την εξαγορά-χρηματισμός (0,004), τιμή που είναι υψηλότερη τόσο για τους λογιστές (0,013) όσο και για τους επιχειρηματίες (0,019).

4. Συζήτηση -Συμπεράσματα

Το φαινόμενο της φοροδιαφυγής είναι ένα σοβαρό ποινικό αδίκημα. Το να αποκρύπτει κανείς τα εισοδήματα ή τα περιουσιακά του στοιχεία για να μην χρειαστεί να καταβάλλει φόρους ή και άλλες ανάλογες πρακτικές (π.χ. αδήλωτη εργασία κ.ά.) αποτελεί παγκοσμίως μια παράνομη πράξη, που διώκεται. Τα μέτρα και οι πολιτικές που εφαρμόζονται σε κάθε χώρα για την αντιμετώπιση και τον μετριασμό της φοροδιαφυγής διαφέρουν, καθώς εξαρτώνται από την πολιτική και οικονομική κατάσταση κάθε κράτους, την επικρατούσα νοοτροπία σε σχέση με τη φορολογία, αλλά και τον βαθμό ανάπτυξης του φαινομένου αυτού (Schneider, 2015).

Στην Ελλάδα, η παραοικονομία και η φοροδιαφυγή αποτελούν διαχρονικά φαινόμενα, που επιτείνονται από το πολύπλοκο σύστημα φορολογίας και από τα κενά και τις αντιφάσεις που εντοπίζονται στους σχετικούς νόμους και ρυθμίσεις. Ως συνέπεια, ο φοροεισπρακτικός μηχανισμός δυσλειτουργεί, προκαλώντας αβεβαιότητα στους πολίτες αλλά και στους υπαλλήλους των φορολογικών υπηρεσιών (Vousinas, 2017). Η κατάσταση αυτή επιδεινώνεται παραπάνω λόγω της γραφειοκρατίας και της εσφαλμένης νοοτροπίας που επικρατεί αναφορικά με τη φορολογία.

Τα παραπάνω στοιχεία, έγιναν πιο έντονα την περίοδο της οικονομικής κρίσης, εξαιτίας των πολλών αυξήσεων των συντελεστών φορολόγησης και παράλληλα, των μειώσεων του αφορολόγητου ορίου. Επιπλέον, τα υψηλά επίπεδα φτώχειας και ανεργίας στη χώρα, ώθησαν πολλούς πολίτες σε πρακτικές αποφυγής των φορολογικών τους υποχρεώσεων, αποκρύπτοντας για παράδειγμα τα φορολογικά τους έσοδα (Matsaganis et al., 2012).

Οι προσπάθειες να αντιμετωπιστούν τα φαινόμενα παραοικονομίας και φοροδιαφυγής στην Ελλάδα, εστίασαν αρχικά στην απλοποίηση της φορολογικής νομοθεσίας, προκειμένου να την κατανοούν και την εφαρμόζουν πιο εύκολα οι πολίτες (Varotsis & Katerelos, 2020). Αναφορικά με τη φορολογική διοίκηση, είναι αναγκαίος ο εκσυγχρονισμός της και η αναδιάρθρωσή της, ώστε η λειτουργία της να βασίζεται σε ένα σταθερό αξιακό σύστημα, όπως η ισοτιμία, η αξιοκρατία, η δικαιοσύνη, η ακεραιότητα και η διαφάνεια (Paranikos, 2015).

Οι φορολογικές μεταρρυθμίσεις θα πρέπει να αποσκοπούν στο να ενισχυθεί η φορολογική συμμόρφωση των πολιτών και να καταπολεμηθούν τα φαινόμενα

φοροδιαφυγής, ούτως ώστε να διασφαλιστούν τα δημόσια έσοδα. Για τον σκοπό αυτό, χρειάζεται να διενεργούνται νέοι τεχνικοί έλεγχοι, να ψηφιοποιηθούν οι διάφορες σχετιζόμενες με τη φορολογία υπηρεσίες και συγχρόνως, να παρέχονται στους πολίτες κρατικές υπηρεσίες υψηλής ποιότητας.

Με βάση τα στοιχεία που αναφέρθηκαν στη μελέτη αυτή και τα συμπεράσματα που προέκυψαν από τη βιβλιογραφική επισκόπηση, γίνεται αντιληπτό πως οι προσπάθειες για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής θα πρέπει να βασιστούν σε δύο άξονες:

α) να ενισχυθεί η εθελούσια συμμόρφωση των πολιτών με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις,

β) η μη συμμόρφωση των πολιτών να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά.

Στην πρώτη περίπτωση, η συμμόρφωση των φορολογουμένων μπορεί να επιτευχθεί με ποικίλες προληπτικές ενέργειες των φορολογικών αρχών. Ωστόσο, το κυριότερο είναι να δημιουργηθεί σταδιακά και να καλλιεργηθεί ένα κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης ανάμεσα στους πολίτες και το κράτος (Olsen et al., 2018). Θα πρέπει να καλλιεργηθεί η εμπιστοσύνη των φορολογουμένων προς το κράτος και να αντιμετωπιστεί η απογοήτευση και δυσαρέσκεια των πολιτών, που προκαλείται από την άδικη κατανομή των φορολογικών εσόδων και τη μη ορθολογική τους χρήση, και φυσικά, θα πρέπει να αναστραφεί η κατάσταση αυτή. Είναι απαραίτητο το κράτος να καλλιεργήσει μια διαφορετική νοοτροπία σε σχέση με τη φορολογία, αναπτύσσοντας τη φορολογική ηθική και συνείδηση των πολιτών. Αυτό είναι το ισχυρότερο μέσο για να αποφευχθούν τα φαινόμενα της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής (Kounadeas et al., 2022).

Όσον αφορά τον δεύτερο άξονα, την αντιμετώπιση των περιπτώσεων όπου οι φορολογούμενοι δε συμμορφώνονται με τις υποχρεώσεις τους, κρίνεται σκόπιμη η συστηματοποίηση και εντατικοποίηση των φορολογικών ελέγχων. Οι φορολογικοί έλεγχοι θα πρέπει να διενεργούνται στοχευμένα σε συγκεκριμένες κατηγορίες φορολογουμένων, αλλά θα πρέπει να γίνονται τακτικά και επιτόπιοι προληπτικοί έλεγχοι (Fuest & Riedel, 2009). Στόχος είναι να ενισχυθεί η φορολογική συμμόρφωση των πολιτών και να περιοριστεί η ανάπτυξη φαινομένων φοροδιαφυγής.

Σύμφωνα με την έρευνα που διεξήγαγε η παρούσα μελέτη στους λογιστές, τους εφοριακούς και τους επιχειρηματίες το νομού Καρδίτσας, κυριότερες αιτίες

φοροδιαφυγής θεωρούνται η υπερβολική φορολόγηση και η πολυπλοκότητα της νομοθεσίας. Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν με τα ευρήματα της έρευνας του Richardson (2006), τα οποία δείχνουν πως η πολυπλοκότητα του νομικού πλαισίου αποτελεί καθοριστικό παράγοντα της φοροδιαφυγής. Από την άλλη πλευρά, η έρευνα αυτή συνδέει την εκπαίδευση με τη φοροδιαφυγή ως σημαντικό κριτήριο, ενώ τα στοιχεία της παρούσας μελέτης δείχνουν πως η έλλειψη παιδείας δεν θεωρείται τόσο σημαντική αιτία για τη φοροδιαφυγή από καμία ομάδα επαγγελματιών. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και αναφορικά με το υποκριτήριο της φορολογικής συνείδησης, στο οποίο δεν δίνουν μεγάλη βαρύτητα ούτε οι λογιστές, ούτε οι εφοριακοί ούτε οι επιχειρηματίες, ενώ η έρευνα του Richardson (2006) τη θεωρεί ως έναν από τους παράγοντες φοροδιαφυγής.

Ως προς το υποκριτήριο της φορολογικής συνείδησης συνηγορεί και η έρευνα των Torgler et al (2008), προσθέτοντας την υπερβολική φορολόγηση, τη γραφειοκρατία, την κουλτούρα των φορολογούμενων και τη διαφθορά. Επομένως, τα ευρήματα αυτής της έρευνας συμφωνούν με τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης ως προς τα υποκριτήρια, καθώς η υπερβολική φορολόγηση θεωρείται σημαντική αιτία φοροδιαφυγής από τους λογιστές, τους εφοριακούς και τους επιχειρηματίες του νομού Καρδίτσας. Πιο συγκεκριμένα, οι επαγγελματίες αυτοί δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα στη γραφειοκρατία παρά στην κουλτούρα των φορολογουμένων, ενώ η διαφθορά συμπεριλαμβανομένων της σπατάλης δημοσίου χρήματος και του χρηματισμού σημειώνει υψηλές τιμές. Ειδικά οι λογιστές και οι επιχειρηματίες θεωρούν υποστηρίζουν πως η σπατάλη δημοσίου χρήματος είναι μία σημαντική αιτία για τη φοροδιαφυγή.

Επίσης, όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο, την υπερβολική φορολόγηση και την πολυπλοκότητα του νομικού και φορολογικού συστήματος, τα αποτελέσματα της μελέτης αυτής συμφωνούν με τα ευρήματα της έρευνας των Khan & Ahmad (2014). Αρχικά, τα ευρήματα αυτής της έρευνας έδειξαν ότι το μορφωτικό επίπεδο συνδέεται με τη φοροδιαφυγή, υπόθεση με την οποία συμφωνεί η κατηγορία των εφοριακών, ωστόσο και οι τρεις επαγγελματικές κατηγορίες της διεξαχθείσας έρευνας δεν θεωρούν πως η έλλειψη παιδείας αποτελεί σημαντική αιτία φοροδιαφυγής. Από την άλλη πλευρά, οι υπερβολική φορολόγηση θεωρείται από τους επαγγελματίες του νομού Καρδίτσας ως η σημαντικότερη αιτία φοροαποφυγής, γεγονός με το οποίο συμφωνούν τα αποτελέσματα της έρευνας των Khan & Ahmad (2014), καθώς όπως

αναφέρεται το 78% του πληθυσμού θεωρεί ότι υπάρχουν υψηλοί συντελεστές φορολόγησης. Τέλος, το 62% του πληθυσμού αυτής της έρευνας συνηγορεί ότι το φορολογικό σύστημα είναι περίπλοκο, υπόθεση με την οποία συμφωνούν σε υψηλές τιμές όλες οι ομάδες επαγγελματιών αναφορικά με το υποκριτήριο της γραφειοκρατίας. Ωστόσο, δεν υπάρχει συμφωνία ως προς την άγνοια των ισχυόντων φορολογικών εγκυκλίων, καθώς ενώ οι τιμές στην παρούσα έρευνα ως προς αυτό το κριτήριο είναι χαμηλές, στην έρευνα των Khan & Ahmad (2014) το 84% του πληθυσμού υποστηρίζει ότι δεν γνωρίζει τις λειτουργίες του φορολογικού συστήματος.

Επιπλέον, τα αποτελέσματα της έρευνας του Suvelea (2014) συνηγορούν ως προς την παρούσα μελέτη σχετικά με το υποκριτήριο της γραφειοκρατίας, η οποία σχετίζεται με την αποδοτικότητα και τη λειτουργικότητα του κράτους, την οποία και η κατηγορία των λογιστών θεωρεί ως κύρια αιτία της φοροδιαφυγής. Η έρευνα των Červena & Románová (2018) επίσης αναφέρει ως αιτία της φοροδιαφυγής τις συχνές αλλαγές στον φορολογικό κώδικα, που στην παρούσα έρευνα συνδέονται με τις συχνές αλλαγές στους νόμους.

Το κριτήριο της ατιμωρησίας εξετάζεται και από την έρευνα του Manea (2012), τα ευρήματα της οποίας δείχνουν πως συχνά σε αδικήματα φοροδιαφυγής οι ποινές μειώνονται, υπόθεση με την οποία συμφωνούν σε παρόμοιες τιμές οι λογιστές, οι εφοριακοί και οι επιχειρηματίες του Νομού Καρδίτσας. Από την άλλη πλευρά, οι Oats & Tuck (2019) εστιάζουν στο κριτήριο της αδιαφάνειας στη διαχείριση δημοσίων εσόδων, αποδεικνύοντας πως υπάρχουν παρανοήσεις ως προς τη διαφάνεια στον δημόσιο τομέα, οι οποίες οδηγούν σε δυσλειτουργικές συνέπειες, με αποτέλεσμα να απαιτείται μια οριοθέτηση των φορολογικών υποθέσεων. Οι επαγγελματίες του Νομού Καρδίτσας, ωστόσο, δεν δίνουν προτεραιότητα σε αυτό το κριτήριο και ειδικά οι εφοριακοί θεωρούν ότι αποτελεί την τελευταία αιτία φοροδιαφυγής.

Η διερεύνηση του φαινομένου της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα μπορεί να επεκταθεί σε διαφορετικές διαστάσεις, εστιάζοντας και στις αντιλήψεις των δύο φύλων σχετικά με τη διαφθορά και το κατά πόσο πρόθυμοι είναι να ακολουθήσουν μια διαυγή φορολογική πορεία. Επίσης, οι απόψεις ενδεχομένως να ποικίλουν και με βάση την ηλικία των συμμετεχόντων, επομένως θα ήταν χρήσιμο να εξεταστεί ο τρόπος με τον

οποίο αντιλαμβάνονται τη φοροδιαφυγή και τη φοροαποφυγή διαφορετικές ηλικίες. Επιπρόσθετα, εφόσον η φοροδιαφυγή είναι ένα φαινόμενο που υπάρχει σε όλους τους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, θα ήταν ενδιαφέρον να διερευνηθούν οι απόψεις επαγγελματιών από διαφορετικούς τομείς (αγροτικός, τουριστικός, κτηνοτροφικός τομέας κ.ά.) αναφορικά με τα «παράθυρα» που υπάρχουν στους νόμους που αφορούν κάθε κλάδο και τη γραφειοκρατία που έχουν να αντιμετωπίσουν.

Εν κατακλείδι, με την ολοκλήρωση της θεωρητικής αυτής μελέτης, υπογραμμίζεται η επιτακτική ανάγκη να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά τα φαινόμενα της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής στην Ελλάδα, καθώς ο περιορισμός τους μπορεί να αυξήσει σημαντικά τα έσοδα στη δημόσια οικονομία, ενισχύοντας την οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Albulescu, C. T., Tămășilă, M., & Tăucean, I. M. (2016). Entrepreneurship, tax evasion and corruption in Europe. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 221, 246-253.

Alm, J., Bahl, R., & Murray, M. N. (1990). Tax structure and tax compliance. *Review of Economics and Statistics*, 72(4), 603–613.

Alm, J., Jackson, B. R., & McKee, M. (1993). Fiscal exchange, collective decision institutions, and tax compliance. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 22(4), 285–303.

Alm, J., & Torgler, B. (2006). Culture differences and tax morale in the United States and in Europe. *Journal of economic psychology*, 27(2), 224-246.

Alm, J. (2012). Measuring, explaining, and controlling tax evasion: lessons from theory, experiments, and field studies. *International tax and public finance*, 19(1), 54-77.

Alm, J., & Torgler, B. (2011). Do ethics matter? Tax compliance and morality. *Journal of Business Ethics*, 101(4), 635-651.

Alm, J., Bloomquist, K. M., & McKee, M. (2015). On the external validity of laboratory tax compliance experiments. *Economic Inquiry*, 53(2), 1170-1186.

Anderson, K. M. (2001). The politics of retrenchment in a social democratic welfare state: reform of Swedish pensions and unemployment insurance. *Comparative political studies*, 34(9), 1063-1091.

Artavanis, N., Morse, A., & Tsoutsoura, M. (2015). *Tax evasion across industries: soft credit evidence from Greece* (No. w21552). National Bureau of Economic Research.

Bach, S., Beznoska, M., & Steiner, V. (2014). A wealth tax on the rich to bring down public debt? Revenue and distributional effects of a capital levy in Germany. *Fiscal Studies*, 35(1), 67-89.

Ballas, A. A., & Tsoukas, H. (1998). Consequences of distrust: The vicious circle of tax evasion in Greece. *Journal of Accounting, Ethics & Public Policy*, 1(4), 572-596.

Barth, E., Cappelen, A. W., & Ognedal, T. (2013). Fair tax evasion. *NHH Dept. of Economics Discussion Paper*, (11).

Berger, W., Pickhardt, M., Pitsoulis, A., Prinz, A., & Sardà, J. (2014). The hard shadow of the Greek economy: new estimates of the size of the underground economy and its fiscal impact. *Applied Economics*, 46(18), 2190-2204.

Bitzenis, A., Papadopoulos, I., & Vlachos, V. (2013). The euro-area sovereign debt crisis and the neglected factor of the shadow economy. *Reflections on the Greek sovereign debt crisis*, 1-22.

Bitzenis, A., Vlachos, V., & Skiadas, D. (2016). The legal framework for the shadow economy in the European Union. *International Journal of Diplomacy and Economy*, 3(2), 131-143.

Cerioni, L. (2015). *The European Union and Direct Taxation: A Solution for a Difficult Relationship*. Routledge.

Červená, K., & Románová, A. (2018). Economic-Political causes of tax evasion (Theoretical background). In *Optimization of Organization and Legal Solutions concerning Public Revenues and Expenditures in Public Interest* (Conference Proceedings), ed. Ewa Lotko, Urszula K. Zawadzka-Pąk, Michal Radvan (pp. 767-779). Temida 2.

Charmes, J. (2012). The informal economy worldwide: Trends and characteristics. *Margin: the journal of applied economic research*, 6(2), 103-132.

Christopoulos, D. K. (2003). Does underground economy respond symmetrically to tax changes? Evidence from Greece. *Economic Modelling*, 20(3), 563-570.

Cohen, L., Manion, L., & Morrison K. (2000). *Research Methods in Education* (5th Edition). London: Routledge Falmer.

Craig, P., & De Búrca, G. (2020). *EU Law: Text, Cases, and Materials UK Version*. Oxford University Press, USA.

Danopoulos, C. P., & Znidaric, B. (2007). Informal economy, tax evasion, and poverty in a democratic setting: Greece. *Mediterranean Quarterly*, 18(2), 67-84.

Dell'Anno, R., Gómez-Antonio, M., & Pardo, A. (2007). The shadow economy in three Mediterranean countries: France, Spain and Greece. A MIMIC approach. *Empirical Economics*, 33(1), 51-84.

Dhami, S., & Al-Nowaihi, A. (2007). Why do people pay taxes? Prospect theory versus expected utility theory. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 64(1), 171-192.

Διακομιχάλης, Μ.Ν. (2019). Αιτίες φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής στην Ελλάδα. Αθήνα, Εκδόσεις Διπλογραφία.

Djankov, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2002). The regulation of entry. *The quarterly Journal of economics*, 117(1), 1-37.

Dreher, A., & Schneider, F. (2010). Corruption and the shadow economy: an empirical analysis. *Public Choice*, 144(1), 215-238.

Εκτελεστικός κανονισμός 987/2009. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R0987&from=PL>

Εκτελεστικός κανονισμός 282/2011. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/el/TXT/?uri=CELEX%3A32011R0282>

European Commission (2014). *Tax Reforms in EU Member States Tax policy challenges for economic growth and fiscal sustainability*. European Commission, Brussels.

Frey, B. S., & Feld, L. P. (2002). Deterrence and morale in taxation: An empirical analysis. Available at SSRN 341380.

Fuest, C., & Riedel, N. (2009). Tax evasion, tax avoidance and tax expenditures in developing countries: A review of the literature. *Report prepared for the UK Department for International Development (DFID)*, 44.

Gainous, J., Martinez, M. D., & Craig, S. C. (2010). The multiple causes of citizen ambivalence: attitudes about social welfare policy. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 20(3), 335-356.

Gashi, M., & Kukaj, H. (2016). The effect of tax rates on fiscal evasion and avoidance. *European Journal of Sustainable Development*, 5(1), 31-31.

Goerke, L. (2017). Tax evasion in a Cournot oligopoly with endogenous entry. *International Tax and Public Finance*, 24(5), 754-779.

Gokalp, O. N., Lee, S. H., & Peng, M. W. (2017). Competition and corporate tax evasion: An institution-based view. *Journal of World Business*, 52(2), 258-269.

Hall, R. E., & Rabushka, A. (2007). *The flat tax (Vol. 423)*. Hoover Institution Press Publication.

Ivanyina, M., Moumouras, A., & Rangazas, P. (2010). The culture of corruption, tax evasion, and optimal tax policy. *Economic Inquiry*, 54, 520-542.

Iyer, G. S., Reckers, P. M., & Sanders, D. L. (2010). Increasing tax compliance in Washington state: A field experiment. *National Tax Journal*, 63(1), 7-32.

Κανονισμός 883/2004. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:02004R0883-20140101&from=ES>

Κανονισμός 952/2013. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:02013R0952-20161224&from=EN>

Kaplanoglou, G., & Rapanos, V. T. (2011). The Greek fiscal crisis and the role of fiscal governance. The Hellenic Observatory, Papers on Greece and Southeast Europe, GreeSE Paper No. 48.

Katerelos, I., & Varotsis, N. (2017). A cusp catastrophe model of tax behavior. *Nonlinear dynamics, psychology, and life sciences*, 21(1), 89-112.

Katsimi, M., & Moutos, T. (2010). EMU and the Greek crisis: The political-economy perspective. *European Journal of Political Economy*, 26(4), 568-576.

Katsios, Σ. (2006). The shadow economy and corruption in Greece. *South-Eastern Europe Journal of Economics*, 4(1).

- Khan, W. A., & Ahmad, P. F. (2014). Causes of Tax Evasion in Pakistan: A case study on southern Punjab. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 4(2), 273.
- Kirchler, E. (2007). *The economic psychology of tax behaviour*. Cambridge University Press.
- Kirchler, E., Hoelzl, E., & Wahl, I. (2008). Enforced versus voluntary tax compliance: the “slippery slope” framework. *Journal of Economic Psychology*, 29(2), 210–225.
- Komninos, D., Dermatis, Z., Anastasiou, A., Liargovas, P., (2020). The multiplicity and the frequent changes of the tax legislation in the Greek Tax Administration. *Technium Soc. Sci. J.*, 13, 395.
- Kounadeas, T., Eriotis, N., Boufounou, P., & Donta, S. (2022). Analysis of the Factors Affecting Tax Evasion in Greece. *International Journal of Economics & Business Administration (IJEBA)*, 10(1), 140-158.
- Laffer, A. B. (2004). The Laffer curve: Past, present, and future. *Background*, 1765(1), 1-16.
- Larkin, S. P. (2016). The Age of Transparency: International Relations Without Secrets. *Foreign Affairs*, 95(3), 136-146.
- Lavoie, R. (2014). Dreaming the Impossible Dream: Is a Wealth Tax Now Possible in America?. *U of Akron Legal Studies Research Paper*, (14-01).
- Manea, A. C. (2012). Causes of Impunity and Causes for the Reduction of Penalties in Case of Committing the Crime of Tax Evasion. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Series VII: Social Sciences and Law*, (1), 115-120.
- Mara, E. R. (2015). Determinants of tax havens. *Procedia Economics and Finance*, 32, 1638-1646.
- Matei, L., & Lazăr, C. G. (2011). Quality Management and the Reform of Public Administration in Several States in South-Eastern Europe. Comparative Analysis. *Theoretical & Applied Economics*, 18(4).
- Matsaganis, M., Leventi, C., & Flevotomou, M. (2012). The crisis and tax evasion in Greece: what are the distributional implications?. In *CESifo Forum* (Vol. 13, No. 2, pp. 26-32).
- McCaffrey, J. (2005). Test Run: The Analytic Hierarchy Process. *MSDN Magazine*. USA.
- McMillan, J., & Woodruff, C., (2002). The central role of entrepreneurs in transition economies. In: Fields GS, Pfeffermann G (eds) *Pathways out of poverty: private firms and economic mobility in developing countries*. Springer, Netherlands, Dordrecht, pp 105–121
- Méder, Z. Z., Simonovits, A., & Vincze, J. (2012). *Tax morale and tax evasion: Social preferences and bounded rationality* (No. MT-DP-2012/3). IEHAS Discussion Papers.

Mirrlees, J. A. (1971). An exploration in the theory of optimum income taxation. *The review of economic studies*, 38(2), 175-208.

Mitrakos, P., Bitzenis, A., Kontakos, P., & Makedos, I. (2014). Tax morale and compliance in Greece: a review of empirical evidence. *Global Business & Economics Anthology*, 2.

Murphy, K. (2008). Enforcing tax compliance: to punish or persuade?. *Economic analysis and policy*, 38(1), 113-135.

Mylonas, P., Magginas, N., & Pateli, E. (2010). What are the margins for increasing PIT revenue in the Greek economy?. *Monthly Macroeconomic Outlook*.

Naftemporiki (2017). Tax instability with 106 laws.

<https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1294750/forologiki-astatheia-me-106-nomous>.

Nagel, S. G., & Kessler, F. (2010). *Social security law, Council of Europe*. Kluwer Law International.

Νόμος 4172/2013. Φορολογία εισοδήματος, επείγοντα μέτρα εφαρμογής του ν. 4046/2012, του ν. 4093/2012 και του ν. 4127/2013 και άλλες διατάξεις. <https://www.taxheaven.gr/law/4172/2013>

Νόμος 4174/2013. Φορολογικές διαδικασίες και άλλες διατάξεις, κωδικοποιημένος με τον 4972/2022. <https://www.taxheaven.gr/law/4174/2013>

Νόμος 4308/2014. Ελληνικά Λογιστικά Πρότυπα, συναφείς ρυθμίσεις και άλλες διατάξεις, κωδικοποιημένος με τον 4876/2021. <https://www.taxheaven.gr/law/4308/2014>

Οδηγία 2003/48/EK. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX%3A32003L0048>

Οδηγία 2008/118/EK. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX%3A32008L0118>

Οδηγία 2009/52/EK. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32009L0052>

Οδηγία 2010/24/EE. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0024&from=IT>

Οδηγία 2011/16/EE. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0016&from=SK>

Οδηγία 2011/96/EE. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0096&from=RO>

Οδηγία 2013/42/EE. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A32013L0042>

Οδηγία 2013/43/EE. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex:32013L0043>

Οδηγία 2014/107/ΕΕ. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32014L0107>

Οδηγία 2015/121/ ΕΕ. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015L0121&from=EN>

Οδηγία 2006/112/ΕΚ <https://www.taxheaven.gr/circulars/9610/odhgia-2006-112-ek-toy-symbolioly-ths-28hs-noembrioy-2006-2006-112-ee>

Oats, L., & Tuck, P. (2019). Corporate tax avoidance: is tax transparency the solution?. *Accounting and Business Research*, 49(5), 565-583.

OECD, (2013). *OECD Economic Surveys: Greece, 2013*, OECD Publishing.

Olsen, J., Kang, M., & Kirchler, E. (2018). Tax Psychology. *The Cambridge handbook of psychology and economic behaviour*, 405, Cambridge University Press.

O'Neill, B., Sorhaindo, B., Xiao, J., & Garman, T. (2005). Financial Distressed Consumers: Their Financial Practices. *Financial Well-being, and Health. Association for Financial Counseling and Planning Education*, 16(1).

Organization of Economic Cooperation and Development—OECD (2017). Glossary of Tax Terms. <http://www.oecd.org/ctp/glossaryoftaxterms.htm>

Orviska, M., & Hudson, J. (2003). Tax evasion, civic duty and the law abiding citizen. *European Journal of Political Economy*, 19(1), 83-102.

Osmani, R. (2015). The level of the shadow economy, tax evasion and corruption: The empirical evidence for SEE countries. *Seeu Review*, 11(2), 6-22.

Papanikos, G. T. (2015). Taxing wealth and only wealth in an advanced economy with an oversized informal economy and vast tax evasion: the case of Greece. *Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung*, 84(3), 85-106.

Peers, S., Guild, E., Acosta Arcarazo, D., Groenendijk, K., & Moreno-Lax, V. (2012). *EU Immigration and Asylum Law (Text and Commentary): Second Revised Edition*. Martinus Nijhoff Publishers.

Pennings, F. (2003). *Introduction to European social security law* (Vol. 8). Intersentia nv. Cambridge.

Peredo, A. M., & McLean, M. (2006). Social entrepreneurship: A critical review of the concept. *Journal of world business*, 41(1), 56-65.

Prichard, W. (2010). Citizen-State Relations: Improving governance through tax reform. *Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development*, 30, 32-36.

Ramsey, F. P. (1927). A Contribution to the Theory of Taxation. *The economic journal*, 37(145), 47-61.

Remeikienė, R., Gasparėnienė, L., & Kartašova, J. (2014). Country-level determinants of the shadow economy during 2005-2013: the case of Greece. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(13), 454-460.

- Richardson, G. (2006). Determinants of tax evasion: A cross-country investigation. *Journal of international Accounting, Auditing and taxation*, 15(2), 150-169.
- Sahakyan, N., & Stiegert, K. W. (2012). Corruption and firm performance. *Eastern European Economics*, 50(6), 5-27.
- Saaty, T.L. & Vargas, L. (2001). *Models, Methods, Concepts & Applications of the Analytic Hierarchy Process*. Kluwer Academic Publishers, Stanford.
- Schneider, F., Buehn, A., & Montenegro, C. E. (2010). New estimates for the shadow economies all over the world. *International Economic Journal*, 24(4), 443-461.
- Schneider, F., & Enste, D. H. (2000). Shadow economies: Size, causes, and consequences. *Journal of economic literature*, 38(1), 77-114.
- Schneider, F. (2012). The shadow economy and work in the shadow: what do we (not) know? Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München, München, Vol. 13, Iss. 2, pp. 3-12.
- Schneider, F., & Buehn, A. (2012). Shadow economies in highly developed OECD countries: What are the driving forces? IZA, Discussion Paper No. 6891.
- Schneider, F. (2015). Size and development of the shadow economy of 31 European and 5 other OECD countries from 2003 to 2014: different developments?. *Journal of Self-Governance and Management Economics*, 3(4), 7-29.
- Shelak, B. J. (1997). The impact of the US underground economy A note relating to the impact on state finances. *Journal of Government Information*, 24(2), 113-117.
- Slemrod, J. (2001). A general model of the behavioral response to taxation. *International Tax and Public Finance*, 8(2), 119-128.
- Slemrod, J., & Yitzhaki, S. (2002). Tax avoidance, evasion, and administration. In *Handbook of public economics*, Vol. 3, pp. 1423-1470. Elsevier.
- Sutinen, J. G., & Kuperan, K. (1999). A socio-economic theory of regulatory compliance. *International journal of social economics*, 26(1/2/3), 174-193.
- Șuvelea, M. (2014). Causes of tax evasion and how to reduce it. *Hyperion Economic Journal*, 2(4), 54-62.
- Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση. <https://eur-lex.europa.eu/EL/legal-content/summary/treaty-on-european-union.html>
- Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ. <https://eur-lex.europa.eu/EL/legal-content/summary/treaty-on-the-functioning-of-the-european-union.html>
- Tafenau, E., Herwartz, H., & Schneider, F. (2010). Regional estimates of the shadow economy in Europe. *International Economic Journal*, 24(4), 629-636.
- Torgler, B. (2003). Tax morale and tax compliance: A cross culture comparison. In *Proceedings. Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association* (Vol. 96, pp. 63-74). National Tax Association.

Torgler, B., Demir, I. C., Macintyre, A., & Schaffner, M. (2008). Causes and consequences of tax morale: An empirical investigation. *Economic Analysis and Policy*, 38(2), 313-339.

Torgler, B., & Schneider, F. (2007). What shapes attitudes toward paying taxes? Evidence from multicultural European countries. *Social Science Quarterly*, 88(2), 443-470.

Torgler, B., & Schneider, F. (2009). The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy. *Journal of Economic Psychology*, 30(2), 228-245.

Transparency International, (2015). Corruption Perceptions Index 2015. <https://www.transparency.org/en/cpi/2015>

Trompeter, G. M., Carpenter, T. D., Desai, N., Jones, K. L., & Riley Jr, R. A. (2013). A synthesis of fraud-related research. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 32(Supplement 1), 287-321.

Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_el.pdf

Van Dijke, M., & Verboon, P. (2010). Trust in authorities as a boundary condition to procedural fairness effects on tax compliance. *Journal of Economic Psychology*, 31(1), 80-91.

Varotsis, N., & Katerelos, I. (2020). Tax behaviour relating to the review of a revised regional tax policy: a study in Greece. *Journal of Economic Structures*, 9(1), 1-16.

Vlachos, V. A., & Bitzenis, A. (2016). Tax compliance of small enterprises in Greece. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 28, 380.

Vousinas, G. L. (2017). Shadow economy and tax evasion. The Achilles heel of Greek economy. Determinants, effects and policy proposals. *Journal of Money Laundering Control*. 20(4), 386-404.

Weber, M. (2016). *Bureaucracy*. In *Social Theory Re-Wired* (pp. 287-292). Routledge.

Williams, C. C. (2014). Public policy approaches towards the undeclared economy in European countries: a critical overview. *European Labour Law Journal*, 5(2), 132-155.

Williams, C. C., & Horodnic, I. A. (2015). Rethinking the marginalisation thesis: an evaluation of the socio-spatial variations in undeclared work in the European Union. *Employee Relations*. 37(1), 48-65.

